

GÖSTERGEBİLİM SÖZLÜĞÜ

B a h a r D e r v i Ő c e m a l o ğ l u

Abduction (T...., Fr. Abduction): I.Man. Charles Peirce tarafından, bir varsayımın (hypothesis) biçimlendirildiği ya da üretildiği çıkarım sürecini belirtmek için kullanılan bir terim. Peirce, 1900'den önceki çalışmalarında "bilinen kurallardan hareket ederek bir olguyu açıklamak" anlamında *varsayım* (hypothesis) terimini kullanıyordu. Mesela yerlerin ıslak olduğunu görüp, "yağmur yağınca sokaklar ıslanır" gibi bilinen bir kuraldan hareketle, yağmurun yağmış olduğunu çıkarmak gibi. Ancak Peirce, daha sonraki çalışmalarında şunu fark etti: Bu konudaki bazı örneklerde farklı bir süreç söz konusuydu yani yeni ve şaşırtıcı bir olguyu açıklamak için bilinen bir kuraldan hareket etmek yerine yeni bir kural yaratmak gerekiyordu. Peirce bunu fark ettikten sonra *abduction* terimini kullanmaya başladı ve bu terimin, "yeni" bir şeyler yaratan tek mantıksal çıkarım (logical inference) olduğunu vurguladı. Mesela bilinen kurallardan hareketle deneyerek ya da seçerek sonuca ulaşılan bulmacalar (puzzle) *abduction* teriminin kapsamına girmez çünkü burada yeni kurallar yaratmak yani yaratıcılık söz konusu değildir. **II.Sem.** Gösterene (signifier) yakın olan bir düzgüyü (code) bir kural örneği (instance of a rule) olarak kabul etmek ve bu kuralı uygulayarak o gösterenin ne gösterdiğini çıkarmak. (50; 89; 106; 34-190) Bkz. Deduction, Induction

Absent Signifiers (T. Görünmez Gösterenler*, Fr. Signifiants Absent): Sem. Bir metnin içinde bulunmadığı halde o metinde kullanılan ve kendisiyle aynı dizide (paradigm) yer alan bir gösterenin anlamını etkileyen gösterenler. (50) Bkz. Paradigm, Paradigmatic Analysis, Signifier.

Abstract Concept (T. Soyut Kavram, Fr. Concept Abstrait): Dış dünyaya ait göndergesi (referent) doğrudan gösterilemeyen ya da görülemeyen zihinsel bir biçimdir. Soyut kavramın görülebilir fiziksel nitelikleri yoktur ancak anlamsal özelliği (semantic feature) ile bilinir. Umut, sevgi, nefret vb. gibi. (34-190; 44-234) Bkz. Abstraction, Concept, Concrete Concept, Referent

Abstraction (T. Soyutlama, Fr. Abstraction): İnsanların algıladıkları verileri (data) ya da bilgileri eleyip, organize ettikleri süreç. Göstergeler bir anlamda, soyutlamadır. Çünkü bir gösterge, nesne (object) değildir ancak nesneye gönderme yapan algısal bir veridir. Bir göstergenin algılanmasında, bir nesnenin kendisinin algılanmasında olduğu kadar çok ayrıntı elde edilemez. Soyut göstergeleri bildirişimde kullanırken bağlam (context) ve uzlaşım (convention) önem kazanır. Soyutlamanın daha fazla olması, ayrıntıların daha az olması demektir. Soyutlamanın düzeyinin ayarlanması, insan bildirişiminin temel özelliklerinden biridir. Eğretileme (metaphor), düzdeğişmece (metonymy) ve mit, özel soyutlama kategorileri arasında yer alır. (59) Bkz. Abstract Concept, Metaphor, Metonymy, Myth

Acceptable (T. Geçerli, Fr. Acceptable): Dil. Üretici-dönüşümsel dilbilgisi anlayışında, geçerlik taşıyan sözceler için kullanılır. Buna göre bir sözcü, belli bir durum ve bağlam içinde uygun görülürse geçerli olur. (41-105)

Acronym (T. Akronim, Fr. Acronyme): Bir tümce dizisinin baş harflerinin ya da ilk hecelerinin birleştirilmesiyle oluşturulan kelimedir. TBMM, NATO vb. gibi. (44-234)

Actant (T. Eyleyen, Fr. Actant): I.Dil. L. Tesnière'in kuramında eylemin belirttiği oluştan etken ya da edilgen biçimde katılan varlık ya da nesnelere her biri. Örneğin "Öğretmen çalışkan öğrenciye ödül verdi" cümlesinde üç eyleyen vardır: Öğretmen, öğrenci ve ödül. Eyleyenler ad nitelikli sözcüklerdir ve tümü de eyleme bağlıdır; Tesnière'e göre bir oluş, çoğu kez çeşitli oyuncular ve tümleyenler içeren tümcenin odak noktası, eylemdir. **II.Sem.** Her çeşit hikâyede görülen anlatı ögesi (kahraman, karşı-kahraman vb.). Greimas'ın kuramına göre ise varlık ya da nesnenin gerçekleştirdiği eylem önemli olduğundan, eyleyen kavramı kişi kavramından çok daha kapsamlıdır: insan da olabilir, nesne de, tekil de olabilir, çoğul da, soyut da olabilir somut da. Öte yandan, gene eylemin ya da işlevin önde gelmesi nedeniyle, belirim düzleminde tek bir varlık ya da nesne olarak tanımlanan bu öge içerik düzleminde birkaç eyleyen işlevini birden yüklenebilir, bir başka deyişle, aynı zamanda birkaç eyleyenin karşılığı olabilir. Greimas altı tane eyleyen tipi sıralar ve bu eyleyenler karşılıklı ilişkileri çerçevesinde üç farklı eylem alanında incelenir:

1. İsteyim ekseninde Özne-Nesne karşıtlığı
2. İletişim ekseninde Gönderici-Alıcı karşıtlığı
3. Güç ekseninde Yardımcı-Engelleyici karşıtlığı

Anlatıda bir kahraman, iki ya da daha fazla eyleyensel rol üstlenebilir; yani bir kahraman hem destekleyici hem de gönderici olabilir. Ya da bir eyleyensel rolü birçok kahraman üstlenebilir. Destekleyici, engelleyici, alıcı eyleyensel rolleri bir kahramanda odaklanabilir. (41-102; 34-190; 3)

Actualization (T.Gerçekleşme, Gerçekleştirme, Fr. Actualization): I.Dil. Bir dil birimini, belli bir bağlam ve durum içinde kullanma. **II.Sem.** Dizgeden sürece geçiş. Mesela dil (langue), sözde (parole) ve söylemde (discourse) gerçekleşen gücül (virtuel) bir dizgedir. (89; 41-107)

Adressee (T. Gönderilen, Fr. Destinataire): Bildirişim modellerinde bildiriği yani mesajı alan kişi (receiver). (50; 41-110) Bkz. Code, Functions of Signs, Enonciation.

Adresser (T. Gönderen, Fr. Destinataire): Bildiri oluşturup dinleyiciye yönelten kişi (sender). (50; 41-110) Bkz. Code, Functions of Signs, Enonciation.

Aesthetic Codes (T. Güzelduyusal Düzgüler, Fr. Codes Esthétique): Sem. Şiir, tiyatro, resim, heykel, müzik gibi anlatımsal (expressive) sanatlardaki düzgüler ya da herhangi bir metnin çağrıştırdığı anlatımsal ya da şiirsel işlevler. Güzelduyusal düzgüler, kişisel ve bütünüyle öznel gerçeklik karşısında ruhu coşturan duyguyla ilgilidir. Bu düzgüler, mantıksal ve bilimsel düzgülerin aksine, çağrışıma ve farklı yorumlamalara sonuna kadar açıktır. (20-85; 50) Bkz. Code, Logical Codes, Poetic Function, Representational Codes

Affective Fallacy (T....): Bir metnin anlamını, okuyucuların yorumlarıyla ilişkilendirme yanılgısı. Bu terimi ortaya atan araştırmacılar, anlamın okuyucuda değil metnin içinde yattığını düşünürler. (50) Bkz. Literalism, Meaning, Textual Determinism

Agent (T. Kılıcı, Fr. Agent): Dil. Etken biçimde oluşa katılan öge. Kendi iradesiyle bir şeyler yaptığı için kılıcının mutlaka canlı (animate) olması gerekir. Mesela "Kedi fareyi kovaladı" cümlesinde "kedi" kılıcıdır çünkü kovalama eyleminin sorumlusudur. (41-91; 21-224)

Allegory (T. Yerine, Alegori, Fr. Allégorie): Ret. Bir anlatının ya da söylemin tamamı boyunca devam eden bir tür genişletilmiş metafor. Alegoride, bir anlatıdaki nesnelere, kişiler ve olaylar, anlatının dışındaki anlamlarla örtüşür. Yani alegoride iki anlam vardır: Birincisi yüzeysel ya da gerçek anlam, ikincisi ise bunun altında yatan daha derin ve genel bir sembolik anlamdır. Alegorik bir metinde gerçek anlamın dışındaki derin ve sembolik anlamı ortaya çıkarmak için metni kelime kelime çözümlenmelidir. Alegoride çoğunlukla altta yatan anlamın ahlaki,

toplumsal, dini ya da politik bir önemi vardır ve karakterler hayırseverlik, açgözlülük, kıskançlık gibi soyut kavramların kişileştirilmiş temsilleri olarak karşımıza çıkarlar. Alegori, bir fikir ya da kavramın doğrudan, birebir ilişki içinde somut bir temsilidir. Bu düzeyde belirsizlik yoktur, her alegorik unsurun açık bir yorumu vardır. Alegori basitçe bir şey söyler ve başka bir şey kasteder. Ama alegoriyi bu açıdan ironiyle karıştırmamak gerekir. İronide bir şey söylenir ve genelde onun zıttı kastedilir. Alegoride yüzeydeki hikayenin gerisinde ahlâkî, politik ya da dinî bir anlam anlaşılmalıdır. Alegori genel olarak ikiye ayrılır: *Tarihsel ve politik alegori*, çeşitli karakterler ve olaylar vasıtasıyla tarihi kişiliklerin ve olayların temsil edildiği alegorilerdir. *Fikrî alegoriler* ise ana karakterlerin soyut kavramları temsil ettiği ve olay örgüsünün bir öğretiyi ya da tezi örneklediği alegorilerdir. Bu tür alegorilerde kişileştirme söz konusudur. (77; 78; 79) Bkz. Irony, Metaphor

Ambiguity (T. Belirsizlik, Fr. Ambiguité): Anl. Bir kelimenin ya da cümlenin birden çok anlam taşıması. Üretici dilbilgisi, belirsizliği açıklamak için derin yapı ve yüzeysel yapı terimlerini kullanır. Buna göre belirsizlikte tek bir yüzeysel yapı, birden çok derin yapıyla ilişkilidir. Belirsizliğin *sözlüksel* (lexical) ve *yapısal* (structural) olmak üzere iki çeşidi vardır. Sözlüksel belirsizlikte eşadlıktan kaynaklanan bir durum yani bir kelimenin ya da cümlenin birden çok yorumunun olması söz konusudur. Yapısal belirsizlikte ise aynı kelime dizisinin altında iki ya da daha çok yapı bulunması söz konusudur. (16-128, 129 vd.; 41-138, 139) Bkz. Deep Structure, Surface Structure, Polysemy

Analogical Signs (T. Analojik Göstergeler, Örneksemeli Göstergeler, Fr. Signes Analogique): Sem. Analojik göstergeler, bir galerideki resimler ya da yüz yüze etkileşimdeki jestler gibi, bölünmemiş yani sürekli bir dizideki orantılı ilişkileri içeren göstergelerdir. (50) Bkz. Digital Signs

Analogy (T. Analoji, Andırım, Örnekseme, Fr. Analogie): I.Man. Tümevarım (induction) ve tümdengelimle (deduction) birlikte akıl yürütmenin üç çeşidinden biri. Analoji, iki şey arasındaki bilinen bir benzerlikten henüz bilinmeyen bir benzerliğe ulaşma yoludur. Analojide, tikelden tikele ulaşma söz konusudur. İslam mantıkçıları, analogide dört unsurun bulunduğunu kabul ederler:

- *Müşebbih* (benzetilen): İkinci derecede önemli olan bir unsurdur.
- *Müşebbih ün bih* (kendisine benzetilen): Asıl olan budur.
- *İllet*: İkisi arasında bulunan ortak ilgi(anlam)dir.

- *Teşbih* (benzetme): Buna da hüküm denilir.

Bunu bir örnekle açıklamak gerekirse "Yer gezegeninin atmosferi vardır ve üzerinde canlılar yaşar. Merih'te de atmosfer vardır o halde Merih'te de canlıların bulunması gerekir." ifadesinde *Merih gezegeni*, benzetilen; *yer gezegeni*, kendisine benzetilen; *canlıların yaşaması*, hüküm; *atmosfer* ise illettir.

Analojiyi günümüzde kullanılan anlamıyla tanımlayan, Aristoteles'tir. Analoji, niceliksel olduğu gibi niteliksel de olabilir ancak mantık daha çok niteliksel analogilerle akıl yürütme yapar. Bununla birlikte niceliksel analogide bir kesinlik vardır, kuşkulanılmaz; niteliksel analogi ise aynı ölçüde kesin değildir. Dolayısıyla bazı düşünürler, analogi ile yapılan akıl yürütmeye birtakım itirazlarda bulunmuşlar; analogide hem tümevarımın hem de tümdengelim bulduğunu belirterek, ayrıca bir de analogiye gerek olmadığını savunmuşlardır. Analogiden çıkan sonuçlar, muhtemel sonuçlardır, deneyle ispatlanmadıkça kesinlik ifade etmezler. Analoji, aynı zamanda umumî görüşleri birbirine benzemeyen iki şey arasındaki kısmî benzerliğe, münasebete verilen bir addır. Mesela bir tablo ile bir şiir arasında analogi kurulabilir. Analoji, edebiyatın dayandığı temel anlatım vasıtalarından biridir. Teşbih, istiare, epitet, paralelizm vb. analogiye dayanır. **II. Dil.** Zihnimizdeki dile ait birtakım örneklerden hareketle, bu örneklere benzer yeni şekiller ve kelimeler meydana getirme; bir kelimenin herhangi bir ilgi ile kendisine yakın sayılan başka bir kelimeye şekilce veya anlamca örnek tutulması. Mesela "söylem" terimi "eylem" sözcüğü örnek alınarak üretilmiş, analogi ürünü bir biçimdir. Analogiye özellikle çocuk dilinin ilk devrelerinde sıkça rastlanır. Mesela çocuklar genelde "yaptırmak, ettirmek, kandırmak" gibi mastarlara benzeterek, "çıkartmak" yerine "çiktirmek" demeye meylederler. Analoji, dilde genellikle düzenlilik yaratır, yapım ve bükün yöntemlerinde birlik sağlamaya yönelir. M. Bréal, dilin, analogiyi dört iş için yardıma çağırdığını belirtmiştir: Bazı ifade güçlüklerini yenmek için, daha fazla berraklık sağlamak için, bir tezata veya benzemeye işaret için ve eski veya yeni bir kurala uymak için. Analoginin türlü çeşitleri vardır. *Madde Analogisi* ya da *İç Analoji*, "çarşamba"ya bakarak "pençşembe"nin "perşembe" olması gibidir. *Şekil Analogisi* ya da *Dış Analoji*, "alacağım" şekline bakılarak "alacaksın" yerine yerine "alacağın" denmesi gibi biçimsel bir benzerlikten kaynaklanır. *Anlam Analogisi*, "vefakâr, fedakâr" kelimelerinin taşıdıkları iyilikçi anlamlara bakılarak "cefakâr" kelimesinin asıl anlamının tersine bir anlama alınması gibidir. (37-151, 152; 40-86, 87; 41-162, 163; 14-24; 24-65; 26-113, 114) Bkz. Deduction, Induction, Metaphor

Anaphora (T. Yinelem, Fr. Anaphore): Dil. Sözcüde daha önce kullanılmış bir biçime (öncül) daha sonra gelen bir öge (özellikle de adıl) aracılığıyla gönderme yapılması sonucu gerçekleşen sözdizimsel süreç. Mesela "Ben hata yaptığımı söyledim, o da bunun aynısını söyledi" derken "bunun aynısı", tekrardan kaçınmak için kullanılmış bir yinelemdir. (44-235; 41-232) Bkz. Antecedent

Anomaly (T. Aykırılık, Fr. Anomalie): Anl. Birbiriyle uyuşmayan iki anlamın bir araya gelmesi sonucu semantik ve pragmatik açıdan kurala uymayan garip ifade. Mesela "Masam ağlıyor" böyle bir ifadedir. Aykırılık, metaforun da temelini oluşturmaktadır. (39-207) Bkz. Metaphore

Antecedent (T. Öncül, Fr. Antécédent): I.Dil. Bir adılın gönderme yaptığı ve o adıldan önce gelen kelime ya da kelime grubu. Mesela "Dikkatsiz avcı kendisini yaraladı" cümlesinde "dikkatsiz avcı", "kendisi" adılının öncülüdür. **II. Man.** Bir koşullunun birinci anabileşeni. (44-235; 18-97) Bkz. Anaphora

Antonymy (T. Karşıt Anamlılık, Fr. Antonymie): Anlam bakımından birbirinin karşıtı olan sözcüklerin özelliği. Karşıt anlamlılık, sözlüğün anlamsal yapısını kuran başlıca olgulardandır. Karşıt anlamlılık ve içerdiği türler, değişik yaklaşım çerçevelerinde ele alınmıştır. Genellikle ikili karşıt anlamlılık olgularıyla (örn. *ölü/diri*) çeşitli ara evreler içeren karşıt anlamlılık olguları birbirinden ayrılır. (örn. *sıcak/ılık/serin/soğuk*) Bir başka ayırım da, bütünleyici (örn. *evli/bekar*), karşılıklılık içeren (örn. *satmak/almak*) ve yalnızca karşıtılık anlatan (örn. *büyük/küçük*) karşıt anlamlılık olgularına ilişkindir. Karşıt anlamlılık ilişkisi içindeki öğeler, ortak bir anlam eksenini ve karşıt anlambirincikler sunar. (41-137) Bkz. Moneme, Opposition

Appellative Function (T. Çağrı İşlevi, Fr. Fonction Appellative): Dilin, bildirici ve alıcı arasındaki ilişkileri belirleyen, buyruk verme biçiminde gelişen ve alıcıdan bir tepki elde etmeyi amaçlayan işlevi. "Oraya git" cümlesi buna bir örnektir. (20-22; 41-61) Bkz. Expressive Function, Metalingual Function, Phatic Function,, Poetic Function,, Referential Function

Arbitrariness (T. Nedensizlik, Fr. Arbitraire): Dil göstergesinin herhangi bir nedene bağlanamaması yani dil göstergesini oluşturan gösterenle gösterilen arasında doğal, zorunlu bir iç bağ bulunmaması durumu. F. de Saussure'e göre dil göstergesi nedensizdir ancak dilin işleyiş düzleminde gösterenle gösterilen zorunlu olarak birbirini çağırır. (41-153, 154; 11-21, 22)

Argument (T. Değini, Fr. Argument): Eyleyene verilen bir başka ad. Bkz. Actant

Articulation (T. Eklemlilik, Ekleleme, Eklemlenme, Fr. Articulation): Sesleme

örgelemleri aracılığıyla sesleri oluşturup çıkarma; akciğerden gelen havanın belli konumlara girmesini sağlayan devinimlerin tümü; özellikle de, ses yolunun kimi nokta ya da bölgelerde daralması ya da kapanması. Eklemlilik, bütün dillerin taşıdığı bir özelliktir. Söz konusu eklemlilik iki ayrı düzlemde gerçekleşir. Birinci eklemlenme sonucunda ortaya çıkan birimlerin her biri de başka türden birimler halinde eklemlenir. Dilin birinci eklemliliği, aktarılacak her deneyim olgusunun, başkasına bildirilmek istenen her gereksinimin, her biri sesli bir biçim ve bir anlamla donanmış bir dizi birime ayrıştığı eklemliliktir. Eğer birisi baş ağrısı çekiyorsa, bunu ses çıkartarak (bağırta, çığlık) belli edebilir. Bunlar istem dışı olabilir ve bu durumda fizyolojiyi ilgilendirirler. Yine bu sesleri, kişi, çektiği ağrıyı başkalarına bildirmek için bilerek de çıkarabilir. Ama bu durum, söz konusu seslerin dilsel bildirişime dönüşmesine yeterli değildir. Bağırta ayrıştırlamaz. Ancak "Başım ağrıyor" gibi bir tümcenin söylenmesi bambaşka bir durumdur. Burada birbirini izleyen dört birimden (baş+ım+ağrı+yor) hiçbirini çekilen ağrının özelliğini belirtmez. Bu birimlerden her biri başka deneyim olgularını bildirmek için bambaşka bağlamlarda yer alabilir. Mesela **baş** eğdi, **ayağım** şışti, **kolu ağrıdı**, **çocuk geliyor** vb. Burada birinci eklemliliğin tutumluluğu söz konusudur. Belli bir durumun, belli bir deneyim olgusunun özel bir bağırtayla karşılandığı bir bildirişim dizgesi düşünülebilir. Ama söz konusu durumlar ve deneyim olguları o kadar çeşitlidir ki, eğer böyle bir dizge, dillerimizle aynı hizmeti sağlamak zorunda kalsaydı, insan belleğinin tutamayacağı kadar çok sayıda, birbirinden ayrı göstergeler içermesi gerekecekti.

Birinci eklemlilik, belli bir dilsel topluluğun tüm üyelerinin ortak deneyiminin düzenlenme biçimidir. Birinci eklemlilik birimlerinden her birinin bir anlamı ve bir de sesli biçimi vardır. Birbirini izleyen daha küçük anlamlı birimlere ayrıştırlamaz: "Baş" bütünü daha küçük bir birime bölünemez. Ama sesli biçim, birbirini izleyen birimlere ayrıştırlanabilir; bu birimlerden her biri *baş*, sözgelimi *kaş*, *taş* gibi öbür birimlerden ayırmaya katkıda bulunur. Bu da dilin *ikinci eklemliliği* olarak adlandırılan şeydedir. İkinci eklemlilik de bu açıdan oldukça tutumludur. Eğer her anlamlı en küçük birimi özgül ve ayrıştırlamaz bir sesli üretimle karşılamak zorunda olsaydık, bunlardan binlerce ayırt etmemiz gerekirdi; bu ise insanoğlunun eklemlenme yetileri ve işitsel duyarlılığıyla bağdaşmaz. İkinci eklemlilik sayesinde diller birinci eklemlilik birimlerinin sesli biçimini elde etmek için birleştirilen, birbirinden ayrı otuz kırk kadar sessel üretimle yetinebilirler. **II.Sem.** Göstergibilimsel düzgüler (codes), yapılarının ya da "eklemlilik"lerinin karmaşıklığı içerisinde çeşitlilik gösterirler. Göstergibilimciler tarafından "düzgünün yapısı"ni ifade etmek için kullanılan "eklemlilik" terimi, André Martinet'nin yapısal

dilbiliminden alınmıştır. Bu terimin göstergebilimdeki kullanımı daha çok yük vagonlarının birbirine eklemenebilmesine benzer şekilde, yani birbirine bağlanmış olan ayrılabilir parçalara sahip olma anlamında kullanılır. Pierre Guiraud, göstergebilimsel eklemliliği şöyle tamamlar: "Bir bildiri (message), anlamlı birimlere bölünebildiğinde eklemlidir. "Anlamlı" oluş, elbette ki her türlü göstergebilimsel kendiliklerin (entity) varolma koşuludur. Mesela yol panolarındaki kamyon, tekerlekler, şasi, sürücü yeri gibi bölümlere ayrışabilir. Ama bu öğelerin varlığı ya da yokluğu göstergenin değerini etkilemez. Oysa ceket giyinmemek ya da yerine kazak giyinmek, bir giysi takımının anlamını değiştirir." Sözlü dil modelinden hareketle, eklemli bir düzgülün daha geniş anlamlı birleşimler ortaya koymak için kullanılabilen sözdizimsel (syntactical) kurallarla birlikte temel birimlerden oluşan bir "sözcük dağarcığı" (vocabulary) vardır. "Çift eklemlilik"e (double articulation) sahip göstergebilimsel bir düzgü (tıpkı sözlü dilde olduğu gibi) iki soyut yapısal düzeyde çözümlenebilir: Daha üst bir düzey "*birinci eklemlilik*" (first articulation), daha alt bir düzey ise "*ikinci eklemlilik*" (second articulation) düzeyi olarak adlandırılır. Yol panosundaki göstergede ikinci eklemlilik yoktur ancak eklemliliğin hiç olmadığı da söylenemez, sadece birinci eklemliliğe sahip olduğu söylenebilir.

Birinci eklemlilik düzeyinde dizge, mevcut olan "en küçük anlamlı birimler"den oluşur. (Mesela bir dildeki *biçimbirimler* (morphemes) ve *kelimeler*) Bu eklemlilik düzeyine dilde, "*gramatikal düzey*" denir. Bu düzeydeki anlamlı birimler, her biri bir gösteren ve gösterilenden oluşan eksiksiz göstergelerdir.

İkinci eklemlilik düzeyinde, göstergebilimsel bir düzgü, tek başına anlam taşımayan "en küçük işlevsel birimler"e bölünebilir. (Mesela konuşmadaki *sesbirimler* (phonemes) ve yazıdaki *yazıbirimler* (graphemes)) Tamamen ayrımsal (differential) ve yapısal olan bu birimler, düzgüdeki yinelenen özelliklerdir. Bunlar tek başlarına birer gösterge değildir. (Bu küçük birimlerin anlamlı göstergeler haline getirilmesi için düzgülün mutlaka birinci eklemlilik düzeyinin olması gerekir) Bu küçük birimler, bir şeye işaret etmeyen gösterge öğeleridir. Her iki düzeyi de içeren bir düzgüde, bu küçük birimlerin işlevi, en küçük *anlamlı* birimleri ayırt etmektir. Mesela dildeki /k/, /b/, /s/ sesbirimleri, ikinci eklemliliğin öğeleridir ve bunların işlevi, dilin birinci eklemlilik düzeyinin öğeleri olan /kel/, /bel/, /sel/ gibi kelimeleri birbirinden ayırt etmektir. Dildeki ikinci eklemlilik düzeyi, görüldüğü gibi, *sesbilimsel* (phonological) bir düzeydir.

Göstergebilimsel düzgüler ya tek eklemli ya çift eklemli ya da eklemsizdir. Çift eklemlilik (double articulation), göstergebilimsel bir düzgülün, az sayıda birim

kullanarak sayısız anlamlı birleşimler oluşturmasına olanak tanımlanır. Sınırlı sayıda öğelerin sınırsız kullanımı, "göstergebilimsel ekonomi" olarak adlandırılır. Hjelmslev, çift eklemliliği, dilin temel ve tanımlayıcı bir özelliği olarak görmüştür. Çift eklemlilik, büyük ölçüde dilin yaratıcı ekonomisine katkı sağlar. Dil, az sayıda gösterge kullanan, fazlasıyla ekonomik bir göstergebilimsel dizgedir. Dilsel ekonomi, öğrenmeyi ve hatırlamayı kolaylaştırır. Yaratıcılık açısından dil, sınırsız biçimde üretkendir. Mesela bir dilde 40-50 civarında ikinci eklemlilik ögesi yani sesbirim bulunabilir ancak bunlardan yüzbinlerce cümle üretilebilir. Sonuçta Noam Chomsky'nin belirttiği gibi, dilin yaratıcı ekonomisi bize, daha önce hiç karşılaşmadığımız sonsuz sayıda cümle üretme olanağını verir.

John Lyons'a göre "ikilik" (duality), aynı zamanda "nedensizlik"le ilişkilidir. Eğer her sesbilimsel öğeyle anlamı arasında bazı açılardan -ister uzlaşım sal isterse doğal-ikonik bir bağıntı bulunsaydı, sesbilimsel öğeleri birbirleriyle birleştirme olanağı oldukça kısıtlanırdı. Roman Jakobson'a göre ise dilsel birimlerin birleştirilmesinde artan bir özgürlük derecesi söz konusudur. Mesela ayırıcı özelliklerin sesbirimlerle birleştirilmesinde, birey-konuşucunun özgürlüğü sıfırdır, çünkü düzgü (code), söz konusu dilde kullanılabilecek bütün olanakları zaten belirlemiştir. Sesbirimleri kelimelerle birleştirirken de özgürlük sınırlıdır. Kelimelerle cümle oluştururken ise konuşucu daha az sınırlanmıştır. Nihayetinde cümlelerin sözcelerle (utterance) birleştirilmesinde birey-konuşucunun özgürlüğü artar ve böylece yeni bağlamlar yaratabilir. Jakobson'un da belirttiği gibi, cümle düzeyinin ötesinde bile, kelimeleri kullanma şeklimiz bize açık olan olanakları sınırlayan dilsel uzlaşım lara bağlıdır. Eğer bu normlardan fazla uzaklaşırsak, bildirişimde başarısız olabiliriz.

Bazı düzgülerde sadece birinci eklemlilik vardır. Bu göstergebilimsel dizgeler, göstergelerden yani sistematik olarak birbirine bağlı olan anlamlı öğelerden oluşur ancak bu göstergeleri en küçük ve kendi başına anlam taşımayan öğeler halinde yapılandırarak ikinci bir eklemlilik yoktur. Bir düzgüdeki en küçük ve yinelenen yapısal birimin anlamlı olduğu yerde, düzgünün sadece birinci eklemliliği vardır. Birçok göstergebilimci, sözlü olayın bildirişimin, hayvan bildirişimiyle ilgili çeşitli dizgelerin sadece birinci eklemliliğe sahip olduğunu savunur. Çift eklemliliğin bulunmadığı diğer göstergebilimsel düzgülerde, sadece ikinci eklemlilik vardır. Bunlar belirli anlamlara sahip göstergelerden oluşur ve bu anlamlar o göstergelerin öğelerinden çıkarılamaz. Bunlar sadece "beti"lere (figurae) yani en küçük işlevsel birimlere bölünebilir.

Eklemsiz düzgüler, birbiriyle doğrudan ilişkili olmayan bir göstergeler dizisinden oluşur. Bu göstergeler, yinelenen birleşimsel öğelere ayrılamaz. Mesela "çiçeklerin

dili", eklemsiz bir düzgüdür çünkü her çiçek çeşidi, düzgüdeki diğer göstergelerle bağıntılı olmayan bağımsız bir göstergedir. Eklemsiz düzgüler, yinelenen özellikleri olmadığı için, ekonomik değildirlir.

Eklemlilik kavramı kısaca, göstergebilimsel bir dizgeyi temel düzeylere ayırmayı ifade eder. Sözlü dil söz konusu olduğunda bu düzeyler "ses" ve "anlam" terimleriyle ifade edilebilir. Bu da açıkça Saussure'ün *işitim-imgesi* (gösteren) ve *kavram* (gösterilen) ayrımıyla ilişkilidir. Çift eklemli bir göstergebilimsel dizgede, gösterenin ve gösterilenin düzeyleri nispeten bağımsızdır. Düzanlam, yananlam ve mit de göstergebilimsel açıdan birer düzey olarak tanımlanırlar. Mesela Hjelmslev ve Barthes bunları anlamlama dizgeleri olarak değerlendirir. Saussure ise daha genel olarak tıpkı "yirmi dokuz" göstergesinin *yirmi* ve *dokuz* şeklinde basit göstergelerden oluşan karmaşık bir gösterge olması gibi göstergelerin kendilerinin de göstergeler içerebileceğini belirtir. Daha geniş olarak düşünülürse, tam bir metin, çeşitli sayıda göstergelerden oluşan bir gösterge sayılabilir. (80; 20-49; 50; 42-90, 91 vd.) Bkz. Double Articulation, Unarticulated Codes

Aspect (T. Görünüş, Kılınış, Fr. Aspect): Bir olayı, süreci ya da ilişki durumunu bitmişlik, bitmemişlik, gelişim, sonuç vb. açısından değerlendiren bir kategoridir. Mesela "Ayşe kazak örüyor" cümlesi, gelişim halinde olan bir görünüş arz eder. Aramak, yürümek, devam etmek, atıştırmak gibi devamlı bir iş anlatan mastarlar, *sürekli* veya *tamamlanmamış* bir görünüşe sahiptir. Atmak, görmek, yasak etmek, atacağı tutmak gibi daha işin başında olup bitenler ise *başlamada tamamlanmış* bir görünüşe sahiptir. Bulmak, susamak, iyi etmek, atabilmek gibi mastarlar *sonuçta tamamlanmıştır*. Bir mastarın görünüşü çekimde değişebilir ve buna *zaman görünüşü* denir. "Atmak" mastarının görünüşü başlamada tamamlanmış olduğu halde "atıyor" şekli sürekli bir kılınıştır. (37-129, 130; 39-400)

Associative Relations (T. Çağrışimsal Bağıntılar, Fr. Rapports Associatif): Saussure tarafından kullanılmış olan bu terim, aynı anda birlikte bulunmayan öğeleri, gücül bir belleksel dizide birleştirmeyi ifade eder. Eş anlamlı, zıt anlamlı, eş sesli kelimeler çağrışimsal nitelikli dil göstergeleridir. Çağrışimsal bağıntılar, dizimsel bağıntıların (syntagmatic relations) karşıtıdır. Çağrışimsal bağıntılar teriminin yerine daha sonra "dizisel bağıntılar" (paradigmatic relations) terimi kullanılmaya başlamıştır. (50) Bkz. Paradigm, Syntagmatic Relations, Syntagm

Axis of Combination (T. Sıralama Eksenı, Fr. Axe Syntagmatique): Metinsel bir yapının çözümlemesinde "yatay" düzlem için kullanılan yapısalıcı bir terim; dizim (syntagm) düzlemi. (50) Bkz. Paradigm, Paradigmatic Analysis, Paradigmatic Relation, Syntagm, Syntagmatic Analysis, Syntagmatic Relation

Axis of Selection (T. Seçme Eksen, Fr. Axe Paradigmatique): Metinsel bir yapının çözümlemesinde "dikey" düzlem için kullanılan yapısalcı bir terim; dizi (paradigm) düzlemi. (50) Bkz. Bkz. Paradigm, Paradigmatic Analysis, Paradigmatic Relation, Syntagm, Syntagmatic Analysis, Syntagmatic Relation

Binarism (T. İkicilik, Fr. Binarisme): Bir alanın iki farklı kategoriye ya da kutba (polarity) bölünmesi. Jacobson ve Lévi-Strauss gibi yapısalcılar kuramlarını oluştururken "ikicilik"i temel almışlardır ancak Hjelmslev ikiciliğe karşı çıkmıştır. Derrida geleneğine bağlı yapı-sökücüler ise ikili mantığın (binary logic) kaçınılmaz olduğunu ortaya koymuşlardır. (50; 41-124) Bkz. Deconstruction

Channel (T. Oluk, Kanal, Fr. Canal): Bir bildirinin veya belirtkenin (signal) konuşucudan dinleyiciye aktarılmasını sağlayan her türlü fiziksel araç. (34-191) Bkz. Medium

Code (T. Düzgü, Kod, Fr. Code): Hem bildiri oluşturmayı hem de bildiriye doğru olarak çözümleyip yorumlamayı sağlayan saymaca nitelikli simgeler ve birleşim kuralları dizgesi. Mesela biçimsel bir olgunun herkesçe bilinen bir anlama göndermesi bir düzgünün varlığını gösterir. Göstergibilimciler, anlaşılır olmanın yani anlaşılabilmenin düzgüleme bağlı olduğunu kabul ederler. Buna göre bir olaya anlam verdiğimiz zaman, bunun sebebi, bizim bunu yapmamızı sağlayan bir düşünce sistemine, bir düzgüne sahip olmamızdır. Bir zamanlar "şimşek", dağlarda ya da gökyüzünde yaşayan güçlü bir varlığın bir hareketi olarak düşünülüyordu ancak günümüzde bunun elektirikle ilgili bir olay olduğu anlaşılmıştır. Burada mitik bir düzgünün yerini bilimsel bir düzgünün almıştır. R. Jakobson ve A. Martinet gibi araştırmacılar Saussure'cü bir bakış açısından hareketle dili düzgülü, sözü de bildiriyle özdeşleştirmiştir. (35-143; 50) Bkz. Aesthetic Codes, Codification, Ideological Codes, Interpretative Codes, Logical Codes, Representational Codes, Social Codes, Textual Codes, Unarticulated Codes

Codification (T. Düzgüleşme*, Kodlanma*, Fr. Codification): Tarihî bir süreç içerisinde belli bir düzgülüye ait uzlaşının yaygınlaşarak genel kabul görmesi. (50) Bkz. Code

Communication (T. Bildirişim, Fr. Communication): Konuşucuyla dinleyici arasında bildiri alışverişi, karşılıklı bilgi aktarımı. Göstergibilimsel bir perspektifle bakıldığında ise bildirişim, metinlerin düzgülenmesi (encoding) ve çözülmesini (decoding) içerir. Uzlaşılmanın önemini ve bildirişimin toplumsal tabiatını vurgulayan düzgüler, bildirişimde merkezî bir öneme sahiptir. (41-47; 50)

Competence (T. Edinç, Fr. Comp tence): Konuşucuların kendi dillerinde dilbilgisi kurallarına uygun cümleler yaratabilme, anlayabilme; aykırı ve dilbilgisi kurallarına uymayan cümleleri fark edebilme ve kendi dillerinde bu gibi daha başka dilsel hükümlerde bulunabilme yetisi. Edinç, dil kullanıcılarında bulunan iŐselleŐtirilmiŐ (internalized) bilgidir. Bildirişimsel (communicative) ve dilbilgisel (grammatical) olmak üzere ikiye ayrılır. *Dilbilgisel edinç*, dil kullanıcılarının baŐlamı ve bildirişim niyetini hesaba katmaksızın sahip oldukları bilgiyi ifade eder. *Bildirişimsel edinç* ise bu bilgiyle birlikte, belirli baŐlamlar ve bildirişimsel amaŐlarla ilişkili olarak sözceler üretebilmek ve anlayabilmek işin gerekli olan bilgiyi ifade eder. Edinç kavramı, oŐunlukla edincin gerŐekleŐme düzlemi olan edim (performance) kavramıyla birlikte anılmaktadır. N. Chomsky'nin başını ektiŐi üretici dönüşümsel dilbilgisi anlayışında benimsenen *edinç/edim* karŐıtlıŐı bazı aÇılardan Saussure'n *dil/söz* ayrımını hatırlatır ancak bunlar arasında önemli karşıtlıklar da bulunur. Dilde edilgenlik ve belleksele olgunun yanı sıra toplum aŐır basarken edinçte yaratıcılık, üreticilik ve lksel konuşucu egemendir. Dil bir göstergeler dizgesidir, edinç ise bir kurallar dzeneŐidir. Biri üründür, diŐeri üretim sürecidir. Tümce Saussure'de söze baŐlanır, zgn bir yaratım eyleminin sonucu olarak ele alınır. Oysa Chomsky'de belirli kuralların uygulanmasını iÇerir. Bir retim ve yorum dzeneŐi olan edinç, dilbilgisi denilen aÇık seŐik kuralların oluŐturduŐu devingen bir dizgedir. (39-401; 44-238; 41-92) Bkz. Performance

Complex Sign (T. Karmaşık Gösterge, Fr. Signe Complexe): Sem. Saussure'n, başka göstergeleri de iÇeren gösterge işin kullandıŐı terim. Mesela "yirmi dokuz (29)" göstergesi "yirmi" ve "dokuz" göstergelerinden oluşan karmaşık bir göstergedir. Bir "metin" (text) de oŐunlukla karmaşık bir göstergedir. (50) Bkz. Sign, Simple Sign, Text

Composition (T. BileŐtirme, Fr. Composition): Dil. İki ya da daha çok sözlükbirimi, bileŐik sözcük ya da bileŐkebirim niteliŐinde yeni bir birim oluşturacak biÇimde kaynaŐtırma (anayasa, özveri, kamuoyu vb.). Yeni sözcük yaratımını saŐlayan yöntemler arasında yer alan bileŐtirmede söz konusu Őeler söylemde baŐımsız kullanımı olan birimlerdir. Bu nedenle kimi durumlarda yorum gçlŐ doŐabilir. (41-48)

Conative Function (T. aŐrı İŞlevi, Fr. Fonction conative): Bkz. Appellative Function

Concept (T. BaŐlam, Fr. Concept): Ortak zellikler taşıyan bir dizi olgu, varlık ya da nesneye ilişkin genel nitelikli bir anlam iÇeren, deŐiŐik deneyimlere uygun düşen, dilsel kökenli her türlü tasarım, dŐn, imge; bir nesne, varlık ya da oluŐun anlksal imgesi; gösterilen. Kavramın en önemli zelliŐi zihinsel bir biÇim, bir

tasavvur olmasıdır. Soyut ve somut olmak üzere iki tür kavram vardır. Somut bir kavram, dışsal göndergesi (external referent) doğrudan gösterilebilen ve görülebilen zihinsel bir biçimdir. Soyut bir kavram ise dışsal göndergesi doğrudan gösterilemeyen ve görülemeyen zihinsel bir biçimdir. Mesela "araba" kelimesi somut bir kavramın yerini tutar çünkü göndergesi fizik dünyada kolayca görülebilir ve gösterilebilir. "Aşk" kelimesi ise soyut bir kavramı temsil eder çünkü her ne kadar "aşk" duygusal bir olgu olarak var olsa da doğrudan görülemez ve gösterilemez. Kavramlar genel olarak üç yolla biçimlendirilir. Birincisi tümevarımdır (induction). Tümevarım, belirli örnek durumlardan hareketle bir kavram oluşturma sürecidir. Mesela henüz "kedi" kavramını biçimlendirmemiş olan bir çocuk, karşılaştığı bazı hayvanların bıyıklı olduğunu fark edebilir ve bu özellik o çocuğu bu tür hayvanları bıyıkları olan bir yaratık olarak zihnine yerleştirmesini sağlayabilir. Yani çocuk belli bir örnekten hareketle genel bir tasavvur oluşturmuş olur. İnsanların kavramları biçimlendirdiği bir başka yol da tündengelimdir (deduction). Mesela "kedi" kavramını biçimlendirmiş olan bir çocuk, zihnindeki "kedi"nin genel biçimine uyup uymadığını gözden geçirerek ilk kez karşılaştığı bir memelinin "kedi" olup olmadığını çıkarabilir. Kavramlar bir de "abduction" yoluyla biçimlendirilebilir. Burada yeni bir kavramın kendisiyle sezgisel olarak ortak noktalar içerdiği düşünülen mevcut bir kavramdan çıkarılması söz konusudur. (34-6,7; 41-138; 13-67) Bkz. Abduction, Abstraction, Abstract Concept, Concrete Concept

Concrete Concept (T. Somut Kavram, Fr. Concept Concret): Dış dünyaya ait göndergesi doğrudan gösterilebilen ve görülebilen zihinsel biçim. Mesela taş, kitap, masa vb. (34-192; 44-238) Bkz. Concept, Abstract Concept

Connotation (T. Yananlam, Fr. Connotation): Göstergelerin, düzanlam (denotation) dışında ifade ettikleri ikincil, duygusal ya da kültürel anlamlar. Bir göstergenin düzanlam dışında çağrıştırdığı her şey yananlam terimiyle ifade edilir. Yananlam, düzanlamın aksine özneldir ve kişilere, gruplara, bağlama göre değişebilmektedir. Barthes'a göre düzanlamsal bir gösterge, birinci anlamlama dizgesinde yer alırken, yananlam ise düzanlamsal göstergenin göstereninden kaynaklanan ek bir göstergedir. Yani yananlam ikinci anlamlama dizgesinde yer alır, düzanlamsal göstergeyi (gösteren ve gösterilen) kendi göstereni olarak kullanır ve ona ek bir gösterilen ekler. Dolayısıyla düzanlam, bir yananlam silsilesinin oluşmasına yol açar. Barthes, düzanlam ve yananlam dizgelerinin "mit" biçiminde ideoloji üretmek için bir araya getirildiğini ve bunun da üçüncü bir anlamlama dizgesi oluşturduğunu savunur. Barthes, göstergelerin bir dizgeden ötekine kaymalarını aşağıdaki çizimle gösterir:

Görüldüğü gibi anlamlamanın ikinci dizgesini oluşturan yananlamanın göstereni, düzanlam dizgesinin göstereni ve gösterileninden oluşur. Düzanlam ve yananlamanın bir araya gelmesiyle de üçüncü anlamlama dizgesi yani mit oluşur. (72; 90; 94; 50) Bkz. Denotation, Metaphor, Metonymy, Myth, Signification,

Construction (T. Kuruluş, Fr. Construction): Sözdizimsel kurallar uyarınca, sözcüklerin tümce içinde anlam ve işlevleri bakımından öbeklenmiş durumu; Bir cümledeki kurucular (constituents) arasındaki ilişki. Mesela "yaşlı adam" öbeğinde (phrase) yaşlı ve adam arasındaki ilişki. (41-147)

Content Analysis (T. İçerik Çözümlemesi, Fr. Analyse du Contenu): Metin çözümlemesinin nicel bir biçimidir; metinlerin biçim ya da içeriğindeki tekrar eden öğelerin sayılması ve sınıflandırılmasını içerir. İçerik çözümlemesinde konuşucu ve dinleyici göz önünde bulundurulmaz; nesnel ve düzenli betimlemelere ulaşmak amaçlanır. Bu yöntem, göstergebilimsel çözümlemeyle birlikte de kullanılabilir. (50; 41-122)

Context (T. Bağlam, Fr. Contexte): Herhangi bir olgunun, içinde ortaya çıktığı, olaylar, durumlar, ilişkiler örgüsü. Bağlamı, dil içi bağlam ve dil dışı bağlam olarak iki şekilde değerlendirmek mümkündür. *Dil içi bağlam*, bir dil birimini çevreleyen, ondan önce ya da sonra gelen, birçok durumda söz konusu birimi etkileyen, onun anlamını, değerini belirleyen birim ya da birimler bütünüdür. *Dil dışı bağlam* ise duruma, konuşucu ve dinleyicinin dil dışı toplumsal, kültürel, ruhsal nitelikli deneyim ve bilgilerine ilişkin verilerin tümüdür. (41-34; 17-188)

Contiguity (T. Bitişiklik, Fr. Contiguité): Sem. Bir ölçüde başka bir şeyin parçası olan şey. Bitişiklik, nedensel, kültürel, uzamsal, zamansal, fiziksel, kavramsal, biçimsel ya da yapısal olabilir. Mesela düzdeğişmece (metonymy), gösterilen seviyesinde değerlendirilirse bitişikliğe dayandığı söylenebilir. Çünkü düzdeğişmeceler - eğretilmelerin (metaphor) aksine- onlara ait olduğu düşünülen şeylerin yerini tutar ve bu anlamda düzdeğişmece, eğretilmeden daha "gerçekçi" (realistic) olarak değerlendirilir. Gösteren seviyesinde ise dizimler (syntagm), dizilerin (paradigm) aksine, biçimsel bitişikliğe dayanırlar. (50) Bkz. Metaphor, Metonymy, Paradigm, Syntagm

Contradiction (T. Çelişki, Fr. Contradiction): Man. Bir önerme ile bu önermenin değillemesinden oluşan küme. (18-23)

Contrast (T. Aykırılık, Fr. Contraste): Dil. Anlambirim ya da sesbirimlerin bağlam içinde kendilerini çevreleyen aynı türden birimlerle kurdukları bağıntı. Mesela

"*açacok geldi*" tümcesinde *çocuk* ile *gel-* ve *gel-* ile *-di* ğeleri arasında aykırılık bağıntısı vardır. Aykırılık bağıntısı, dizisel (paradigmatic) bağıntılardan kaynaklanan karşıtlık bağıntısının tersine dizimsel (syntagmatic) bağıntılardan ürünüdür. (41-29) Bkz. Paradigmatic Relation, Syntagmatic Relation

Cooperative Principle (T. İşbirliği İlkesi): Prag. Grice'a göre sözcelenen tümcenin söylediği Şey ile anlattığı Şeyin farklı olması durumunda, konuşucular ile dinleyicilerin dikkate almaları gereken ve bir dizi buyruktan oluşan iletişim ilkesi. Grice, bu ilkeyi dört kuralla açıklar. Bunlar nitelik (quality), nicelik (quantity), bağıntı (relevance) ve kiplik (manner) kurallarıdır.

- *Nitelik:* Konuşucular dürüst olmalıdır; yanlış olduğunu düşündükleri Şeyleri ya da ellerinde kanıt olmayan Şeyleri söylememelidir.
- *Nicelik:* Yapılacak katkı, konuşmanın uygun bir biçimde ilerlemesi için gereken ölçüde bilgilendirici olmalıdır. Ne çok uzun ne de çok kısa olmalıdır.
- *Relevance:* Konuşucuların katkısı, söz alış-verişinin amacına uygun olmalıdır.
- *Kiplik:* Konuşucuların katkısı açık, derli toplu, kısa bir Şekilde gerçekleşmeli; bulanık ve belirsiz olmamalıdır. (107; 108)

Corpus (T. Btnce, Fr. Corpus): Dil. Dilbilimsel araştırmalar için yazılı ve sözlü kaynaklardan toplanmış sözceler bütünü. (16-473)

Culture (T. Kültür, Ekin, Fr. Culture): Belirli bir insan grubu tarafından oluşturulan ve sürdürülen yerleşik kurallar ve pratikler bütünüdür. Söylem biçimleri de buna dahildir. Kültür araştırmaları yapan etnoloji ile göstergebilim arasında karşılıklı bir etkileşim vardır. Göstergebilim kültürü iletişim açısından inceler; etnoloji ise göstergebilimsel metotları araştırmalarında kullanarak bu alana hizmet eder. (89; 13-11)

Decoding (T. zme, Fr. Dcodage): Alıcıların, metinleri ilişkili oldukları dzglere (codes) gönderim (reference) yaparak algılaması ve yorumlaması. Birçok yorumcu, okuyucuların anlamı kolayca metinden çıkarmak yerine, kendilerinin bizzat yapılandırđını düşünür. (50) Bkz. Code, Encoding, Reference

Deconstruction (T. Yapı-sökme, Fr. Dconstruction): J. Derrida tarafından metin zmlemesi için geliştirilmiş olan yapısalcılık-ötesi (post-structuralist) bir strateji ya da yöntemdir. Özellikle felsefe, edebiyat teorisi ve eleştirisinde ön plana çıkan bu yöntem, değişmez ve sabit hiyerarşilere karşı çıkar; bir metindeki retorikle ilgili

yapıları sökmeye, parçalara ayırmaya çalışır. Bu yöntemi savunanlar, anlamların hiyerarşisi diye bir şeyin kesinlikle olamayacağını, metinlerin altında tam ve değişmez bir yapının kurulamayacağını düşünürler. Derrida, metinlerin anlamının metinde olmayanla, söylenmeyenle bağlantılı olduğunu düşünür. Derrida metni yapı-sökme yöntemiyle incelediği zaman önemsiz sayılan ayrıntıların bile metnin kendi mantığını sarstığını, yadsıdığını, yani metnin söyler görüldüğünün tersini de söylediğini belirtmiştir. Yani Derrida'ya göre bir metnin anlamı, ayağını yere basan sabit bir anlam değildir; oynaktır, kaypaktır, çelişkilidir ve dolayısıyla belirsizlikler taşır. Hiçbir metnin tek ve kesin bir anlamı olamaz; bunun tersini düşünmek bir yanlıdır. Yapıbozucu eleştiri, metin incelemelerinde *retorik* ile *gramer* karşıtlığına dayanır. Buna göre bir metnin dilbilgisel ya da sözdizimsel yapısının yarattığı anlam ile aynı metnin dokusunda yatan retorik yapılarının ya da retorik figürlerinin belirttikleri anlamlar birbirleriyle büyük bir çelişki içinde bulunabilir. Bu da akıl ile retorik, gramer ile retorik arasında bir çatışma bulunduğunu gösterir. Bu nedenle bir metnin anlamını, anlamlarını kavramada tam bir açıklığa, tam bir kesinliğe, gerçek anlama hiçbir zaman ulaşamayacaktır. Dolayısıyla bir metni okuyabilmek için retorik/gramer çelişkesinin yarattığı anlaşmazlığı ortadan kaldırmak, o metnin dokusunu, yapısını "bozmak", "kırmak", "ayrıştırmak", böylece anlamları dağıtmak gerekir. Bir metin gerçekliği araken, kendini yaratırken yine kendi kendinin yapısını, anlamsal düzenini, tutarlılığını bozar; okurun karşısına dilbilgisel kurallarla örülmüş ve belli anlamlar içeren bir düzenek, bir yapı olarak değil, söz sanatlarıyla örülü bir oyun biçiminde çıkar. Böylece dilbilgisel yapının söylediğinden başka bir şey de belirtmiş olur. Bu yüzden aynı metne yönelik okumalarda farklı ve hatta çelişkili yorumlara varılmasının nedeni, okuma yöntemlerinin ve yaklaşım biçimlerinin farklı olması değil, çelişkilerin doğrudan doğruya metnin içinde bulunması, metnin oluşum sürecindeki retorik/gramer karşıtlığından doğmasıdır. (27-202, 203 vd., 50) Bkz. Denaturalization, Post-Structuralism, Opposition

Deduction (T. Tümdengelim, Fr. Déduction): *Man.* Geçerli bir çıkarımın sonucunu, öncüllerinden çıkarma işlemi. Tümdengelim, zihnin genel bir önermeden tikel bir önermeye geçiş suretiyle yaptığı bir akıl yürütme olup, klasik mantığın en önemli prensiplerinden biridir. Hatta Aristo mantığının ağırlık merkezini de bu prensip teşkil eder. Tümdengelim, ilimlerde, sebeplerden sonuçlara, kanunlardan olaylara, kaidelerden misallere doğru iniş şeklinde bir akıl yürütmedir. Mesela bütün ağaçlar yapraklıdır, meşe de bir ağaçtır, o halde meşe de yapraklıdır. (26-112; 18-133) Bkz. Abduction, Induction

Deep Structure (T. Derin Yapı, Fr. Structure Profonde): Dil. Dilbilimci Noam Chomsky'nin başını çektiği üretici-dönüşümsel (transformative-generative) dilbilgisi anlayışında, bir cümlenin iskelet yapısını belirleyen sözdizimsel toplamı ifade etmek için kullanılan teknik bir terimdir. Sözdizimsel bileşende elde edilen bu yapı biçimsel ve soyut bir yapıdır. Bir cümlenin dönüşümsel süreç öncesindeki derin yapısı o cümlenin anlamını belirler. (39-402, 403; 50) Bkz. Surface Structure, Meaning, Sense

Deictic (T. Gösterici, Fr. Déictique): Bir sözceyle ilgili durum ya da bağlama, sözcenin üretildiği süre dilimine (eylemin zaman ve görünüşü), konuşan bireyle (kişileştirme) dinleyiciye gönderme yapan, somut bir düzenlam içermeyen, göndergesi değişken olan, ancak durum ve bağlamla ilişkili olarak yorumlanabilen her türlü dilsel öge. Göstericiler şahıs ya da iyelik zamirleri, işaret zamirleri, yer-zaman zarfları, işaret sıfatları, işaret zamirleri, tanımlıklar gibi sözlükbirimlerini (lexemes) içerir. (41-113; 107) Bkz. Aspect, Deixis, Modality

Deixis (T. Gösterim, Fr. Deixis): Gösterici kullanarak sözce oluşturma, dili söze dönüştürme. Gösterim bir anlamda "sözel işaretleme" (verbal pointing) yani dil vasıtasıyla bir şeyleri işaret etmek demektir. Bu işaretleme, gösterici ifadeler (deictic expressions) kullanılarak yapılır. Gösterim genel olarak iki başlık altında değerlendirilebilir:

- 1) *Birincil (primary) ya da dış (exophoric) gösterim:* Bir metnin dışındaki bir duruma ya da konuşucu ve dinleyici tarafından paylaşılan hayat bilgilerine gönderme yapan gösterimdir.
- 2) *İkincil (secondary) ya da iç (endophoric) gösterim:* Gösterici ifadelerin, bağlamın içindeki söylemsel öğelere gönderme yaptığı gösterimdir. Bu gibi ifadeler bir metinde önceki ve sonraki unsurlara gönderme yapar. Buna göre iki grupta değerlendirilebilir:
  - a) *Yinelem gösterimi (anaphoric deixis):* Metnin öncesine işaretleme yapar. Mesela bunun gibi, buna benzer şekilde, aynı şekilde vb.
  - b) *Önyinelem gösterimi (cataphoric deixis):* Metnin sonrasına işaretleme yapar. Mesela aşağıdaki, bazı, bu (bunu söylemeye izin verin gibi) vb.

Bunların dışında gösterim, şahıs (biz, siz), yer (burada, orada) ve zaman (şimdi, sonra) gösterimi olarak üç kategoride değerlendirilebilir. Gösterim, konuşucunun içinde bulunduğu duruma bağlı olduğundan, bu konuda, konuşucuya yakın (proximal) ve konuşucudan uzak (distal) oluşa göre iki tür gösterim de ayırt edilebilir. Konuşucuya yakın gösterim ifadeleri *bu, burada, şimdi* gibi örnekleri içerirken;

konusucudan uzak gösterim ifadeleri *şu, orada, sonra* gibi örnekleri içerir. (41-114; 107) Bkz. Aspect, Deictic, Modality

Denaturalization (T. Gayritabîleştirme*, Fr. Dénaturalization): Sem.

Göstergebilimcilerin, "tabii" olarak kabul edilen toplumsal kaynaklı olguları açığa çıkarmak amacıyla, Shklovsky'nin "yabancılaştırma" (defamiliarization) kavramından esinlenerek kullandıkları bir terim. Sanatta, sürekli karşılaştığımız ve bize yakın olan şeylere daha farklı bir gözle, daha nesnel ve eleştirel olarak bakmamızı sağlamak için kullanılan "yabancılaştırma" tekniği, göstergebilimciler tarafından göstergeleri ve düzgüleri oluşturup çözerken bunların altında yatan kuralları daha açık şekilde belirlemek ve yine bunların altında yatan görünmez ideolojik güçlerin etkisini açığa çıkarmak için kullanılır. (50) Bkz. Deconstruction, Formalism

Denotation (T. Düzanlam, Fr. Denotation): Yananlamın (connotation) mukabili

olarak, bir göstergenin en temel, mantıksal, değişmez, nesnel ve herkesçe kabul edilen anlamıdır. Düzanlamın kaynağı, toplumsal uzlaşımır. Eğer herkes, her gösterge için kendi anlamını uydursaydı, insanların birbirini anlaması imkansız olurdu. Bununla birlikte birçok göstergenin şahsî anlamı yani yananlamı olsa da birçok göstergenin en az bir herkesçe paylaşılan düzanlamı vardır. Dolayısıyla düzanlam, insan bildirişiminin önemli bir unsurudur. Bir göstergenin birden fazla düzanlamı olabilir. Çeşitli seçeneklerden bir anlamın seçilmesi gerektiğinde, karar vermek için göstergenin *bağlamına* (context) bakılır. Düzanlam çoğunlukla yananlamla birlikte ele alınır. Mesela "kurbağa"nın kuyruksuz, perde ayaklı, hem suda hem karada yaşayabilen bir hayvan olduğu konusunda herkes hemfikirdir. Bu, kurbağanın düzanlamıdır ve sözlükte de bu anlamıyla yer alır. Ancak "kurbağa"nın yananlamları yani her insanın şahsî tecrübelerine göre değişebilir. Mesela bazılarına, biyoloji dersinde kesip inceledikleri kurbağayı; bazılarına ise küçükken okudukları "Kurbağa Prens" hikâyesini vb. hatırlatabilir.

Düzanlam terimi, göstergebilimde, gösteren ile gösterilen arasındaki bağıntıyı ifade eder. Buna göre düzanlam, hakkında geniş bir fikir birliği olan bir "*gösterilen*" dir. Barthes'a göre düzanlamsal bir gösterge, birinci anlamlama dizgesinde yer alır, yananlam ise düzanlamsal göstergenin göstereninden kaynaklanır. Göstergebilim ve göstergebilime komşu olan diğer disiplinlerde kullanılan düzanlam ve yananlam terimleri genel olarak dört kavramsal ayrımı içerir: *Mantıksal ayrım, stilistik ayrım, göstergebilimsel ayrım ya da Hjelmslev'in ayrımı ve Eco'nun ayrımı.*

- Mantıksal Ayrım: Mantıkta ve felsefede düzanlam "kaplam"la (mesela bir kavramın kapsadığı nesne ya da nesnelere sınıfı) aynı anlamdadır. Yananlam ise "işlem"le

(mesela kavramı karakterize eden bütün özelliklerin listesi) aynı anlamdadır. İşlem ve kaplam terimlerini kullanarak böyle bir ayırım yapan Port Royal mantığıyken, düzanlam ve yananlam terimlerini içeren ilk kullanım muhtemelen John Stuart Mill'e dayanmaktadır. İşlem ve kaplam, bazen Frege'nin "Sinn" ve "Bedeutung" terimleriyle bir tutulur. Buna göre farklı işlemler tek bir kaplamla ilişkili olabilir. Mesela "sabah yıldızı" ve "akşam yıldızı" ya da "eşkenar üçgen" ve "eşit açılı üçgen" terimlerinin kaplamaları aynı olmakla birlikte işlemleri farklıdır. Eğer işlem, kaplamdaki nesnelerin ortak olan bütün özelliklerini içerseydi, kaplamı aynı olan terimlerin işlemi de aynı olurdu. Mesela hem "sabah yıldızı" hem de "akşam yıldızı" terimleri "güneşin batışından ve doğuşundan hemen önce görülebilen bir tür yıldız" şeklinde tanımlanabilirdi.

- **Stilistik Ayırım:** Bu ayırım da kaynağını Port Poyal mantığından alır. Burada düzanlam, göndergeyle (referent) birebir uyduğu kabul edilen içeriğin (content) bir parçası olarak düşünülür; yananlam ise düzanlam içerikten çıkarıldığı zaman geri kalan şeyle bir tutulur. Bununla birlikte düzanlam ve yananlam, çoğunlukla içeriğin farklı çeşitleri olarak düşünülür.
- **Göstergebilimsel Ayırım ya da Hjelmslev'in Ayırımı:** Hjelmslev'e göre yananlam, dillerin özel bir görünüşü(configuration)dür ve bu anlamda düzanlamla ve üstdille (metalanguage) karşıttır. Bu tanımlara göre yananlamsal bir dil, anlatım düzlemi başka bir dil olan bir dildir ve bu da içerik düzlemi başka bir dil olan bir üstdilin alt-üst olması yani devrikleşmesi anlamına gelir. Düzanlamsal bir dil ise hiçbir düzlemi başka bir dili biçimlendirmeyen bir dildir. Buna göre düzanlam, anlatımı (expression) ve bir göstergenin içeriğini birleştirmeye yarayan bir bağıntıdır; yananlam ve üstdil ise her birinin kendi anlatımı ve içeriği bulunan iki ayrı göstergeyi ilişkilendirir.
- **Eco'nun ayırımı:** Eco, yananlam kavramında Hjelmslev'den esinlenmekle birlikte, onu daha farklı bir şekilde yorumlamıştır. Eco, bu terimi ilk kullandığında oldukça heterojen bir olgular listesi üretmiş ve buna mantıksal yananlam, stilistik yananlam ve daha birçok şeyi dahil etmiştir. Eco daha sonraki çalışmasında ise yananlamı, "önceki anlam tarafından iletilen bir anlam (signification)" olarak tanımlamıştır. Bu tanım, mantıkçıların "bağlamsal ima" (contextual implication) dedikleri şeyle benzerdir. Eco, daha sonraki çalışmalarında, yananlamsal dizgenin ikinci seviyesi olarak adlandırdığı şeyin "çıkarım"a (inference) dayandığını belirtmiştir. Eco, yananlamla ilgili fikrini açıklarken, alarm sistemiyle donanmış bir su seddini örnek verir. Bu sistemde AB göstergesinin *tehlikeye*, AD göstergesinin ise *yetersizliğe* delalet ettiğini farz edersek, bunlar, göstergelerin düzanlamı olur.

Su seddinin bağlamı içerisinde, "tehlike", suyun belirli bir seviyenin üzerine çıkması, "yetersizlik" ise su seviyesinin, sınırın altına düşmesi demektir. Buna göre birinci durumda bir miktar suyun boşaltılması, ikinci durumda ise bir miktar suyun sisteme dahil edilmesi gereklidir. Eco, AB göstergesinin tehlikeye delalet ettiğini (düzanlam) ve boşaltmayı (ayrıca yüksek su seviyesini) çağrıştırdığını (yananlam); AD göstergesinin ise yetersizliğe delalet ettiğini (düzanlam) ve sisteme su girişini (ayrıca alçak su seviyesini) çağrıştırdığını (yananlam) belirtir. Görüldüğü gibi su seddinin bağlamı içerisinde bütün bu durumlar birbirini ima eder. (14-130; 90; 72; 94; 50) Bkz. Connotation

Denotatum (T....): Bir sınıfın elemanı. Morris'e göre *denotatum*, "gönderge" (referent) yani gerçekte var olan bir kerelik tek nesnedir ve kavramsal gösterilenin üyelerinden yalnızca biridir. (14-41; 13-66) Bkz. Designatum, Referent

Description (T. Betimleme, Fr. Description): *Dil.* Genel olarak görgül ve tümevarımlı inceleme, özel olarak da tümceyi kuran öğelerin, anlambirimlerin, sesbirimlerin, bunlara ilişkin birleşim kurallarının dizgesel gösterimi. *Man.* "..... özelliği olan biricik nesne" biçimindeki ad. "Çalıkuşu'nun (biricik) yazarı" gibi. (41-43; 18-12)

Designatum (T....): Bir nesne sınıfı veya türü; öğelerden oluşan bir sınıf. Bir sınıfın birçok elemanı, bir tek elemanı bulunabilir ya da hiç elemanı bulunmayabilir. Morris'e göre *designatum*, gösterilen yani göstergenin gönderme, çağrışım yapabileceği nesne türüdür; bir türe ait bütün nitelikleri kapsayan bir genel kavram ya da soyutlama, birçok öğeyi kapsayan anlamsal içeriktir. Bu gösterilenin yani *designatumun* gerçekten, tek ve bir kereye özgü olarak var olması gerekmez. (14-41; 13-66) Bkz. Denotatum

Diachronic (T. Artsüremlî, Fr. Diachronique): *Gen.Ter.* Olguları zaman içindeki evrimleri açısından ele alan. *Dil.* Dil olgularını tarihî süreç içerisinde inceleyen. (89; 41-27) Bkz. Diachronic Analysis, Synchronic, Synchronic Analysis

Diachronic Analysis (T. Artsüremlî Çözümleme, Fr. Analyse Diachronique): *Sem.* Bir olgunun (mesela bir "düzgü"nün) tarihî süreç içerisindeki değişimini araştıran çözümleme yöntemi. Saussure, dili eşsüremlî bir yöntemle incelemek gerektiğini savunuyordu ancak bazı eleştirmenler bu yöntemin, değişimlerin nasıl oluştuğunu hesaba katmadığı için yetersiz olduğunu öne sürmüşlerdir. (50) Bkz. Diachronic, Synchronic, Synchronic Analysis

Dialectic (T. Diyalektik, Fr. Dialectique): Gen.Ter. Genel anlamda karşıtlıkları içeren bir süreç, özel anlamdaysa karşıt güçlerin ya da etkenlerin sentezi ya da uzlaşmasıyla sonuçlandırılan süreç. (89)

Dialogism (T. Diyalojizm, Metinlerarası İlişkiler, Fr. Intertextualité): M. Bahtin tarafından ortaya atılmış bir terim. Diyalojizm, Bahtin'in *metinlerarası ilişkiler* kavramı için kullandığı kendisine özgü bir terimdir. Bahtin, yan yana konmuş iki dilsel yapının ya da iki sözcenin bir tür anlamsal ilişkiler içine girdiğini belirtir ve bunu diyalojik ilişkiler olarak adlandırır. Diyalojik ilişkiler, dilsel bildirişimde yer alan bütün sözcüler arasındaki anlamsal ilişkilerdir. Bahtin, söylemlerin ya da metinlerin tarihsel, toplumsal, kültürel geçmişleri ve çevreleriyle birlikte ele alınması gerektiği savunur. Böylece bir metnin hem kendinden önceki metinlerle, hem de bu metni okuyanların yaratacakları metinlerle çoksesli bir ilişki içinde bulunduğunu belirtir. Bahtin'e göre çoksesliliğin, yani metinlerarası ilişkilerin en yoğun olduğu yazınsal tür romandır, çünkü roman, bütün öbür türlerin bir birleşimidir, karşılıklı etkileşimler, söyleşimler dizgesidir. Bu nedenle roman, ancak öbür söylemlere açılarak çözümlenebilir. (30-279; 29-41) Bkz. Intertextuality, Intratextuality

Digital Signs (T. Dijital Göstergeler, Fr. Signes Digital): Sem. Dijital göstergeler, örneksemeli göstergelerin aksine kelimeler ve sayılar gibi ayrı ayrı birimleri içeren göstergelerdir. Ancak unutulmamalıdır ki dijital teknoloji, örneksemeli göstergeleri (analogical signs) dijital kopyalara dönüştürebilir ve dijital bir araçla oluşturulmuş metinler "asılları olmayan kopyalar" olabilir. (50) Bkz. Analogical Signs

Discourse (T. Söylem, Fr. Discours): I.Gen.Ter. Bir şeyler söylemek, bilgi vermek için konuşmak, bir şeyleri tartışmak, halka hitap etmek için konuşmak, bir şeyler öğretmek amacıyla dinleyicilerin karşısında konuşmak, ahlakî bir konuda söylev vermek vb. **II.Dil.Sem.** Sözcü, bir ya da birçok tümceden oluşan, başı ve sonu olan bildiri, tümce sınırlarını aşan, tümcelerin birbirine bağlanması açısından ele alınan sözcü. Bir göstergeler dizgesi olan dilin, birey tarafından kullanılması, bireyin bunu kendine mal etmesi. Söylemde belli bir öznenin varlığı söz konusudur. Söylemi anlamak ve anlamlandırmak için o söylemin bağlamını yani söylendiği ortamı bilmek gerekir. Kuramcılar söylem terimini dilden (langue) ziyade söz (parole) üzerinde yoğunlaşarak ele almışlardır. Birçok çağdaş kuramcı, M. Foucault'nun etkisiyle dili, yekpare bir dizge (monolithic system) olarak değil; bilim, hukuk, tıp, siyaset, gazetecilik, ahlak gibi çeşitli söylemlerle yapılandırılmış olarak ele alırlar. Söylem, belirli gerçeklik biçimleri oluşturmak ve sürdürmek için kullanılan bir dizi temsilî düzğünden (representational code) oluşan bir temsil

dizgesidir. Temsilî düzgüler, "söylemsel alan"ın sembolik düzeninin altında yatan bağıntısal ilkeleri akla getirir. Öncelikle belirli tarihsel ve sosyo-kültürel bağlamlardaki söylemsel biçimleri ele alan Foucault'ya göre belli bir söylemsel biçim, kendi "doğruluk rejimi"ni sürdürür. Foucault, dilbilimsel bir determinizmi benimseyerek belli bir tarihsel döneme ait bir söylemdeki baskın değişmecelerin (tropes) o dönem hakkında bilinebilecek her şeyi belirlediğini düşünür. Yapısalcılık-ötesi (poststructuralist) eleştirmenler ise söylemin dışında herhangi bir gerçeklik ya da anlam olduğunu kabul etmezler.; onlara göre söylem, belirli tarihsel koşullardan bağımsız olarak işler. Yapısalcılık-ötesi eleştiride söylem, zaman zaman "metin"in yerini almış, onun yerine kullanılmıştır. Toplumsal göstergebilimciler ise metin ve söylem arasında ayırım yapmıştır. Onlara göre söylem, içine metinlerin yerleştirildiği toplumsal bir süreci ifade eder; metin ise söylemin içinde üretilen somut, maddî bir nesneyi ifade eder. Metnin, söyleme göre farklı bir konumlanışı vardır. Metnin birincil yönelimi mimetik düzleme yöneliktir, söylem ise gösterme süreci düzlemine (semiotic plane) gönderme yapar. (21-141; 41-188; 50; 25-7, 8 vd.)Bkz. Episteme, Post-structuralism, Representation, Representational Codes, Text

Distinctive Feature (T. Ayırıcı Özellik, Fr. Trait Distinctif): Dil. Varlığı ya da yokluğuyla bir dil birimini bir başkasından ayırt eden, belirgin en küçük özellik. Mesela Türkçe'deki [t] ve [d] arasındaki karşıtlıkta [d]nin içerdiği "titreşimlilik" ya da "ötümlülük" ayırıcı bir özelliktir. (41-28)

Double Articulation (T. Çift Eklemlilik, Fr. Double Articulation): I.Dil. Dilin, iki türlü çözümlene sonuca elde edilen, iki aşamalı bir seçim eylemiyle gerçekleşen sözcükleri oluşturma düzeneği. Dilin eklemliliği, ikili bir düzenek içerir. Her sözcük, gerek göstergeler bakımından, gerekse salt gösterenler açısından algılanabilir öğelerden oluşur. Dildeki çift eklemlilik, bildirilerin iki türlü parça içermesinden, üretim sürecinde olsun, çözümlene işleminde olsun, ikitür temel öğeyle karşılaşılmasından kaynaklanır. Söz zincirinde yer alan en küçük ses birimleriyle bunların oluşturduğu en küçük anlamlı birimlerin çizgisel dizilişi, belli bir bağlamda yer alan bu birimlerin başka bağlamlarda da görevlendirilebilmesi, dilsel düzeneğin temel özelliğidir. İnsan dili bu yönüyle hayvanların çıkardığı eklemsiz seslerden de, çığlık vb. bölümlenemez, eklemlerine indirgenemez dil dışı ses yığınlarından da kesinlikle ayrılır. Söz konusu özellik ancak iki düzeyli bir çözümlene sonuca elde edilen ve iki türlü seçme eylemiyle gerçekleşen dilsel bildirilerin ayrıştırılmasıyla kavranabilir. **II.Sem.** Sözlü dil modelinden hareketle, eklemlili bir düzgünün daha geniş anlamlı birleşimler ortaya koymak için kullanılabilen sözdizimsel (syntactical) kurallarla birlikte temel birimlerden oluşan bir "sözcük dağarcığı" (vocabulary)

vardır. "Çift eklemlilik"e (double articulation) sahip göstergebilimsel bir düzgü (tıpkı sözlü dilde olduğu gibi) iki soyut yapısal düzeyde çözümlenebilir: Daha üst bir düzey "birinci eklemlilik" (first articulation), daha alt bir düzey ise "ikinci eklemlilik" (second articulation) düzeyi olarak adlandırılır. Yol panosundaki göstergede ikinci eklemlilik yoktur ancak eklemliliğin hiç olmadığı da söylenemez, sadece birinci eklemliliğe sahip olduğu söylenebilir.

Birinci eklemlilik düzeyinde dizge, mevcut olan "en küçük anlamlı birimler"den oluşur. (Mesela bir dildeki *biçimbirimler* (morphemes) ve *kelimeler*) Bu eklemlilik düzeyine dilde, "gramatikal düzey" denir. Bu düzeydeki anlamlı birimler, her biri bir gösteren ve gösterilenden oluşan eksiksiz göstergelerdir.

İkinci eklemlilik düzeyinde, göstergebilimsel bir düzgü, tek başına anlam taşımayan "en küçük işlevsel birimler"e bölünebilir. (Mesela konuşmadaki *sesbirimler* (phonemes) ve yazıdaki *yazıbirimler* (graphemes)) Tamamen ayrımsal (differential) ve yapısal olan bu birimler, düzgüdeki yinelenen özelliklerdir. Bunlar tek başlarına birer gösterge değildir. (Bu küçük birimlerin anlamlı göstergeler haline getirilmesi için düzgünün mutlaka birinci eklemlilik düzeyinin olması gerekir) Bu küçük birimler, bir şeye işaret etmeyen gösterge öğeleridir. Her iki düzeyi de içeren bir düzgüde, bu küçük birimlerin işlevi, en küçük *anlamlı* birimleri ayırt etmektir. Mesela dildeki /k/, /b/, /s/ sesbirimleri, ikinci eklemliliğin öğeleridir ve bunların işlevi, dilin birinci eklemlilik düzeyinin öğeleri olan /kel/, /bel/, /sel/ gibi kelimeleri birbirinden ayırt etmektir. Dildeki ikinci eklemlilik düzeyi, görüldüğü gibi, *sesbilimsel* (phonological) bir düzeydir.

Göstergebilimsel düzgüler ya tek eklemli ya çift eklemli ya da eklemsizdir. Çift eklemlilik (double articulation), göstergebilimsel bir düzgünün, az sayıda birim kullanarak sayısız anlamlı birleşimler oluşturmasına olanak tanımlanır. Sınırlı sayıda öğelerin sınırsız kullanımı, "göstergebilimsel ekonomi" olarak adlandırılır. Hjelmslev, çift eklemliliği, dilin temel ve tanımlayıcı bir özelliği olarak görmüştür. Çift eklemlilik, büyük ölçüde dilin yaratıcı ekonomisine katkı sağlar. Dil, az sayıda gösterge kullanan, fazlasıyla ekonomik bir göstergebilimsel dizgedir. Dilsel ekonomi, öğrenmeyi ve hatırlamayı kolaylaştırır. Yaratıcılık açısından dil, sınırsız biçimde üretkendir. Mesela bir dilde 40-50 civarında ikinci eklemlilik öğesi yani sesbirim bulunabilir ancak bunlardan yüzbinlerce cümle üretilebilir. Sonuçta Noam Chomsky'nin belirttiği gibi, dilin yaratıcı ekonomisi bize, daha önce hiç karşılaşmadığımız sonsuz sayıda cümle üretme olanağını verir.

John Lyons'a göre "ikilik" (duality), aynı zamanda "nedensizlik"le ilişkilidir. Eğer her sesbilimsel öğeyle anlamı arasında bazı açılardan -ister uzlaşımalsı isterse doğal-

ikonik bir bağıntı bulunsaydı, sesbilimsel öğeleri birbirleriyle birleştirme olanağı oldukça kısıtlanırdı. Roman Jakobson'a göre ise dilsel birimlerin birleştirilmesinde artan bir özgürlük derecesi söz konusudur. Mesela ayırıcı özelliklerin sesbirimlerle birleştirilmesinde, birey-konuşucunun özgürlüğü sıfırdır, çünkü düzgü (code), söz konusu dilde kullanılacak bütün olanakları zaten belirlemiştir. Sesbirimleri kelimelerle birleştirirken de özgürlük sınırlıdır. Kelimelerle cümle oluştururken ise konuşucu daha az sınırlanmıştır. Nihayetinde cümlelerin sözcükle (utterance) birleştirilmesinde birey-konuşucunun özgürlüğü artar ve böylece yeni bağlamlar yaratabilir. Jakobson'un da belirttiği gibi, cümle düzeyinin ötesinde bile, kelimeleri kullanma şeklimiz bize açık olan olanakları sınırlayan dilsel uzlaşımlara bağlıdır. Eğer bu normlardan fazla uzaklaşırsak, bildirişimde başarısız olabiliriz.

Bazı düzgülerde sadece birinci eklemlilik vardır. Bu göstergebilimsel dizgeler, göstergelerden yani sistematik olarak birbirine bağlı olan anlamlı öğelerden oluşur ancak bu göstergeleri en küçük ve kendi başına anlam taşımayan öğeler halinde yapılandırarak ikinci bir eklemlilik yoktur. Bir düzgüdeki en küçük ve yinelenen yapısal birimin anlamlı olduğu yerde, düzgünün sadece birinci eklemliliği vardır. Birçok göstergebilimci, sözlü olayın bildirişimin, hayvan bildirişimiyle ilgili çeşitli dizgelerin sadece birinci eklemliliğe sahip olduğunu savunur. Çift eklemliliğin bulunmadığı diğer göstergebilimsel düzgülerde, sadece ikinci eklemlilik vardır. Bunlar belirli anlamlara sahip göstergelerden oluşur ve bu anlamlar o göstergelerin öğelerinden çıkarılamaz. Bunlar sadece "beti"lere (figurae) yani en küçük işlevsel birimlere bölünebilir. (42-91, 92; 80; 50) Bkz. Articulation, Binarism, Figurae

Empty Signifier (T. Boş Gösteren*, Fr. Signifiant Vain): Sem. Müphem, fazlasıyla değişken, özel olarak belirtilemeyen ya da mevcut olmayan bir gösterileni olan gösteren olarak tanımlanır. Bu gibi boş gösterenler, farklı insanlar için farklı şeyler ifade ederler, birçok gösterilenin yerini tutabilirler ya da hiçbir gösterilenin yerini tutmayabilirler. Onu yorumlayanlar ona ne anlam verirse o olabilirler. Bu tür gösterenlerin var olduğunu öne sürenler, gösteren ve gösterilen arasında hiçbir bağıntı olmadığını savunurlar. Ancak Saussure geleneğini benimsemiş olan göstergebilimcilere göre bir gösterilenin yerini tutmayan bir gösteren mevcut olamaz, bir şeyi gösterge olarak nitelendirmek için mutlaka bir şeyi göstermesi gerekir. (50) Bkz. Signifier

Encoding (T. Düzgüleme, Fr. Encodage): Sem. Metinlerin, düzgüleyiciler (encoders) tarafından, ilgili düzgülerden faydalanılarak üretilmesi. (50) Bkz. Code, Decoding

Enonciation (T. Sözceme, Fr. Enonciation): Dilin bireysel olarak üretilmesi, dili bireysel kullanım haline sokmak. Sözceme, sözcelerin içinde bulunduğu durum ve bağlam büyük önem taşır. Belli bir özne tarafından üretilen bir sözceğin anlaşılabilmesi için belirleyicilerini, söylenme nedenini, hangi bağlamda söylendiğini ve söyleme ortamını bilmek gereklidir. Üç tür sözceme vardır: Doğrudan, gecikmeli ve dolaylı sözceme. *Doğrudan sözceme*de, verici ile alıcı yüz yüzedir. Her biri konuşma boyunca sıra ile verici ve alıcı olur. Bazı doğrudan sözceme de verici ile alıcı doğrudan görüşse de, aynı mekanda değildir. Verici ya da alıcı için, belirgin bir dinleyici ve mekan göz önüne gelmez. Telefon konuşmaları, bir kişi ile yapılan görüşmeler bu türe örnek verilebilir. *Gecikmeli sözceme*de, verici ve alıcı aynı zaman dilini içinde bulunmazlar. Yani vericinin sözcemesi, alıcının sözcemi anlamlandırma zamanına göre daha önceki bir zaman diliminde olacaktır. Mektup, gecikmeli sözceme için örnek verilebilir. Birisi mektup yazar, karşısındaki mektubu okur ve geri bildirimde bulunur. Yazılı metinlerde de (gazete, öğretici yazılar, edebî metinler) gecikmeli sözceme söz konusudur. Ancak yazılı metinlerde alıcının geri bildirimde bulunma hakkı yoktur. Yazınsal anlatımlarda iki sözceme yeri ve zamanından söz edilebilir. Birincisi, kitabın basıldığı yayınevine ait yer ve zamandır. İkincisi ise yazarın metni kaleme aldığı yer ve zamandır. Gecikmiş sözceme için afiş, duvar yazısı, araç-gereçlerin üzerindeki kullanma talimatları, genel uyarılar gibi yazı türleri örnek verilebilir. *Dolaylı sözceme*de ise bir konuşucu, başkalarından duyduklarını aktarır. Dolaylı anlatım buna örnektir. Bu tür sözceme de iki ayrı verici vardır. Birincisi, bir sözceme üreten; diğeri ise bu sözcemi bir başkasına aktaran kişidir. Aynı biçimde iki sözceme durumu da söz konusudur. Birincisi, aktarılan söyleme ait sözceme durumu; ikincisi ise aktaran söyleme ait sözceme durumu. Yazılı ve sözlü anlatımlardan başka tiyatro metinlerinde ve filmlerde dolaylı sözceme durumuna örnekler bulunabilir. Özellikle anlatıbilim açısından, bir anlatıda konuşan kişi anlatıcıdır. Ancak anlatı içinde anlatıcıdan başka birçok kişi de olacaktır. Anlatıbilim açısından, diğeri kişilerin tüm sözlerini anlatıcının anlatılana/okuyucuya aktardığı kabul edilir. Bununla birlikte bir romandaki tüm konuşmaların dolaylı anlatım olmadığı da bilinir. Bu durumda anlatıcı silinmiş ve konuşma hakkını anlatı kişilerine bırakmıştır. Ama her durumda, bu bilgileri de okuyucuya anlatıcının aktardığı kabul edilir. (21-36, 37, 38) Bkz. Discourse, Narration, Utterance

Episteme (T...., Fr. Epistème): Foucault'nun kullandığı "episteme" terimi, belli bir tarihsel dönemdeki söylemsel pratikleri biraraya getiren bağıntılar dizisinin toplamına gönderme yapar. Söylemsel pratikler de o dönemin bilgi kuramlarını (epistemologies) üretir. (50) Bkz. Epistemology

Epistemology (T. Bilgi Kuramı, Fr. Epistemologie): Felsefenin, bilgi kuramıyla ilgilenen bir dalıdır. "Epistemology" terimi, dünyanın nasıl bilinebileceğine ve dünya hakkında ne bilinebileceğine gönderme yapar. İdealizm, realizm vb. hep "gerçek" in ne olduğu üzerinde duran bilgikuramsal bir tutum içindedir. Bilgi kuramları, ontolojik varsayımları da temsil eder. (50) Bkz. Episteme

Essentialism (T. Esasçılık, Fr. Essentielisme): Esasçılığı savunanlar, bazı gösterilenlerin (signifieds) diğerlerinden farklı, müstakil kendilikler (entities) olduğunu, bunların nesnel bir varlığa ve esas özelliklere sahip olduğunu savunurlar. Esasçılara göre bu gösterilenler bir çeşit mutlak, evrensel ve tarih-ötesi (transhistorical) "esas" vasıtasıyla tanımlanabilirler. Mesela gerçeklik, doğruluk, anlam, zihin, bilinç, tabiat, güzellik, adalet, özgürlük gibi gösterilenlere, dilden önce mevcut olmalarını sağlayan varlıkbilimsel bir statü verilmiştir. Esasçılık, insanlarla ilişkili olarak, insanoğlunun ya da tıpkı "kadınlar" gibi belirli bir insan kategorisinin, doğuştan gelen, değişmez ve ayırıcı bir tabiatı olduğuna gönderme yapar. Mesela kadın ve erkek arasındaki ayırmada biyolojik esasçılık söz konusudur. "Hümanizm" diye bilinen düşünce de esasçıdır çünkü bireylerin sabit, uyumlu, tutarlı, bütünsel ve müstakil bir "iç ben" e, kişiliğe, tutumlara ve fikirlere sahip olduğunu kabul eder. Burjuva ideolojisi de toplumu, "kabiliyet", "tembellik", "müsriflik" gibi önceden verilmiş esaslara sahip "bağımsız" bireyler açısından karakterize ettiği için esasçıdır. Görececiler (relativists) ile yapısalcılığı ve yapısalcılık-ötesini savunan göstergebilimciler esasçılığa karşı çıkarlar çünkü onlara göre şeylerin, bizim onları tanımlama ve sınıflandırma biçimimizden bağımsız "esas" özellikleri yoktur. (50) Bkz. Reductionism

Expression-Token (T. İfade Örneği, Deyim Örneği): *Man.* Bir ifadenin tekil ve somut olarak her tekrarlanması bir ifade örneğidir. (9-41, 42; 14-25, 26) Bkz. Expression-Type

Expression-Type (T. İfade Tipi, Deyim Tipi): *Man.* Bir tümel olarak ifadenin kendisi. Buna karşılık ifadenin her tekrarlanması tekil ve somut bir olay olarak "*ifade örneği*" (expression token) adını alır. Mesela "Akşam, yine akşam, yine akşam" mısrasında beş kelimenin olduğunu da söyleyebiliriz, iki kelimenin olduğunu da. İki kelimenin olduğunu söylediğimizde "ifade tipi"ni saymış oluruz. Beş kelimenin bulunduğunu söylediğimizde ise "ifade örnekleri"ni saymış oluruz. "Akşam" kelimesinin her geçişi bir ifade örneğidir; tek başına akşam kelimesi ise ifade tipidir. Bir kelimenin fonetik varyantları da aynı ifade tipine dahildir. Buradan hareketle "Söz dağarcığı bakımından en zengin dil İngilizce'dir" veya "En fazla sözcük kullanan yazar Shakespeare'miş" gibi ifadeleri İngilizlerin çok konuşan ve yazan bir ulus,

Shakespeare'in ise en verimli yazar olduğu şekilde yorumlamamak gerekir. Çünkü burada İngilizce'nin zenginliği, bu dilin sözlüğünde yer alan ayrı tipten sözcüğün sayısıyla ilgilidir. Aynı şekilde Shakespeare'in hacimce hiç de kabarık olmayan eserlerinde 20.000'e yakın ayrı tipten sözcüğün geçtiği hesaplanmıştır. (9-41, 42; 14-25, 26) Bkz. Expression-Token

Expressive Function (T. Anlatımsallık İşlevi, Fr. Fonction Expressive): Bildirinin konuşucuya yönelik olduğu, konuşucunun sözünü ettiği konuya ilişkin özel tutumunu, gerçek olsun olmasın çöşküsallığını dolaysız biçimde dile getirdiği durumlarda gerçekleşen dilsel işlev. "Ne günlerdi o günler!" gibi ünlemler bu işlevin en yalın anlatımıdır. Bu işlev ayrıca çeşitli sesçil, dilbilgisel, sözlüksel biçimlere de renk katar. (42-62, 63; 41-25) Bkz. Appellative Function, Functions of Signs, Metalingual Function, Phatic Function,, Poetic Function, Referential Function

Extension (T. Kaplam, Fr. Extension): *Man.* Bir düzgün deyimine dile getirdiği nesne ya da nesnelere kümesi. Mesela bir adın kaplamı, gösterdiği birey; bir yüklemine kaplamı, bu yüklemi alan nesnelere toplamı; bir önermenin kaplamı, bu önermenin doğruluk değeridir. Kaplam ile işlem arasındaki ayrımı ilk dile getiren John Stuart Mill'e göre bir terimin kaplamı, bu terimin uygulanabildiği nesnelere dir. Buna göre "sandalye" kelimesinin kaplamı, dünyadaki her sandalyeyi içerir. (18-71) Bkz. Intension

Felicity Conditions (T. Yerindelik Koşulları): *Prag.* Bir söz ediminin uygun koşullarda sözcelenip sözcelenmediğini belirleyen koşullar. Konuşan kişinin sözclediği edimsel bir tümce ancak belli koşullarda yerinde olabilir ve başarıya ulaşır. Mesela "Bu gemiye 'Queen Elizabeth' adını veriyorum" sözcesi, söz konusu geminin zaten bir adı varsa, ortada gemiye ad veren kişi dışında kimse yoksa, bu töreni düzenleyen kişi ya da kişilerin bu iş için davet ettiği bir kişi değilse yerinde olmaz. Yerindelik koşulları kabaca üç başlık altında değerlendirilebilir:

- *Hazırlayıcı Koşullar:* Bunlar söz edimini gerçekleştirmek için konuşucunun sahip olması gereken toplumsal durumu ya da otoriteyi, diğer şahısların durumunu vb. içerir. Mesela resmî bir nikahı ancak nikah memuru gerçekleştirebilir. Ayrıca evlenen çiftlerin mutlaka bekar olması ve "evet" ya da "hayır" şeklinde sözcelerle evliliği kabul ya da reddetmeleri gerekir.
- *İcra ya da Uygulama Koşulları:* Uygulama koşulları, bir söz ediminin bir ayin ya da tören eşliğinde gerçekleştirilmesini akla getirir ancak esasında bir hareket ya da eylem olmadığı zaman da edimin geçerli ve yerinde olduğu durumlar vardır.

Mesela bir futbol karşılaşmasındaki bir hakem, bir oyuncuyu uyardığı zaman onun adını, numarasını ve oynadığı takımı not eder. Bununla birlikte hakem sarı kartını da çıkarıp gösterebilir ama bu, uymak için ille de gerekli değildir.

- *İçtenlik Koşulları:* Bunlar, konuşucunun söylediği şeyi yapmaya gerçekten niyetli olması gerektiğini ifade eder. Söz verme ya da özür dileme durumunda diğerleri için konuşucunun ne kadar içten olup olmadığını bilmek imkansız olabilir. Bununla birlikte içtenlik, özrün bir daha tekrarlanmayacağına ya da verilen sözün tutulacağına dair garanti vermez. "Evlenme sözü vermek, and içmek" gibi bazı söz edimlerinde bu içtenlik, şahitlerin varlığıyla belirli hale gelir. Sözü veren kişi daha sonra "Ben böyle demek istememiştim" diye bir şey öne süremez. (107; 108; 36-14, 15, 16) Bkz. Cooperative Principle, Performative, Speech Act

Figurae (T. Beti, Fr. Figurae): Hjelmslev tarafından, göstergeden daha küçük boyuttaki birimlere verilen ortak ad. Çift eklemliliğin daha alt bir yapısal düzeyinde, göstergebilimsel bir düzgü, kendi başına anlam taşımayan (konuşmada sesbirimler, yazıda yazıbirimler gibi) küçük işlevsel birimlere ayrılabilir. Hjelmslev'in "figurae" diye adlandırdığı daha alt düzeydeki bu birimler, tamamıyla ayrımsal (differential) olan yapısal birimlerdir. Dil, sonlu sayıda betilerle (seslem, sesbirim, anlambirimcik) sonsuz sayıda gösterge oluşturmaya elverişli bir düzenektir. (41-42; 50) Bkz. Articulation, Double Articulation

Figure (T. Değişmece, Fr. Figure): Bir göstergenin gerçek anlamı dışında, tabii ve alışılmış olandan uzaklaşmış biçimde kullanılması. Figürler, *düşünce figürleri* ve *kelime figürleri* olarak ikiye ayrılır. Düşünce figürleri imgelemeyle ilişkilidir, bunları ifade eden kelimeler değiştirilse de figür daima aynı kalır. Buna karşılık kelime figürlerinde söz değiştirildiğinde figür yok olur. Figürlerde temel olarak *benzerlik* ya da *eşdeğerlik* ilişkisi bulunur. Burada benzerlik, eğretilmeye (metaphor); eşdeğerlik ise düzdeğişmeceye (metonymy) tekabül eder. Bu tarz figürlerin dışında, tümcedeki öğelerin düzenleniş biçiminden, tümce kuruluşundan, biçimsel özelliklerden kaynaklanan figürler de vardır. (41-72; 14-27) Bkz. Metaphor, Metonymy, Synecdoche

First Articulation (T. Birinci Eklemlilik, Fr. Première Articulation): Bkz. Articulation

Form (T. Biçim, Fr. Forme): I.Dil. Dilsel bir göstereni oluşturan ses öğelerinin tümü. **II.Sem.** Saussure'ün yaptığı gösteren-gösterilen ayrımında "gösteren" biçim, "gösterilen" ise içerik olarak değerlendirilir. Hjelmslev, Saussure'ün gösteren/gösterilen karşıtlığını anlatım/içerik düzlemleriyle karşılar. Her düzlemde de töz/biçim karşıtlığını öngörür. Yani anlatım (expression) ve içerik (content)

düzlemlerinin birer tözü (substance) ve biçimi (form) vardır. Buna göre göstergelerin dört boyutu vardır: İçeriğin tözü, içeriğin biçimi; anlatımın özü, anlatımın biçimi. İçerik düzlemindeki gösterilenler şunlardır: Metinsel dünya, konu, tür (genre) vb.'yi kapsayan "içeriğin tözü" ve anlamsal yapı (semantic structure) ile tematik yapıyı kapsayan "içeriğin biçimi". Anlatım düzlemindeki gösterenler de şunlardır: Görüntü, ses gibi fiziksel iletim araçlarını kapsayan "anlatımın tözü" ve biçimsel sözdizimsel yapı, teknik ve üslubu kapsayan "anlatımın biçimi". (41-44; 50) Bkz. Signified, Signifier

Formalism (T. Biçimcilik, Fr. Formalisme): 1915-1930 yılları arasında S.S.C.B'de ortaya çıkan yapısalcı, realizm karşıtı ve estetik bir öğretidir. Bu öğretiyi savunanlar arasında Boris Tomaşevski, Viktor Şklovski, Boris Eichenbaum ve Yuri Tynyanov gibi araştırmacılar vardır. Çalışmalarına Rus Biçimcileri ile başlayan Roman Jakobson ise 1920'de Rusya'dan ayrılarak Çekoslovakya'ya giderek Prag Dilbilim Okulu'na katılmış ve Rus Biçimciliğini, bir bakıma, Avrupa'da devam ettirmiştir. Rus Biçimciliği, Sovyetler'in resmî anlayışına ters düştüğü için 1930'dan sonra yok olmaya yüz tutmuş ve yerini yapısalcılığa bırakmıştır. 1960'larda ise Rus Biçimciliğinin göstergebilimsel bir biçimi ortaya çıkmıştır. Rus Biçimcileri esas olarak dilin edebî kullanımları üzerine odaklanmışlardır. Dolayısıyla içerikten ziyade *biçim, yapı, teknik* ya da *iletim aracı* (medium) üzerinde durmuşlardır. Biçimciler, edebî dili "yabancılaştırılmış" bir dil olarak görmüş ve düzyazıdan ziyade *şiiri* model almışlardır. Şiirde de daha çok kafiye, vezin, betimleme, sözdizimi ve anlatı teknikleri gibi edebî "araç"lara ilgi duymuşlardır. Rus Biçimcilerine göre edebiyat incelemesinin, diğer tür incelemelerden ayrı, kendine özgü bir yöntemle dayandırılması gerekiyordu. Rus Biçimcileri bunun için eserden hareket etmeyi savunmuş ve her şeyden önce edebiyat eserini diğer eserlerden ayıran biçimsel özelliğin, yani yazınsallığın ne olduğu sorusuna cevap aramışlardır. Rus Biçimcileri yazınsallığı "ostranenie" yani "yabancılaştırma" ya da "alışkanlığı kırma" kavramıyla açıklamışlardır. Buna göre biz, dış dünyaya, nesnelere, davranış ve düşünüş biçimlerine baka baka bunları kanıksarız. Şiir ise kendine özgü dili sayesinde bu kanıksamayı sarsarak, nesnelere, davranışları, düşünceleri ve duyguları taze bir bakışla görmemizi, yeniden algılamamızı sağlar. Dolayısıyla edebiyat eserinin yaptığı, gerçekliği yansıtmak değil, onu değişik biçimde yansıtmaktır. Rus Biçimcileri, yazınsallığın özünü alışkanlığı kırmakta gördükleri için, üzerinde durdukları sorun, metnin bunu nasıl sağladığı sorunudur. Bu yüzden, Rus Biçimcileri için önemli olan şairin gerçeklik karşısındaki tutumu değil, dil karşısındaki tutumudur. (27-177, 178 vd.; 50) Bkz. Denaturalization, Form, Poetic Function, Structuralism

Functionalism (T. İşlevselcilik, Fr. Fonctionalisme): Geniş anlamıyla, toplumu ve kültürü bütün bir sistemin içerisindeki birbiriyle ilişkili olan bağımsız öğelerin işlevlerini vurgulayan bir yaklaşım. Birer sosyolog olan Herbert Spencer ve Emile Durkheim tarafından ortaya atılan işlevselcilik, daha sonra Bronislaw Malinovski gibi antropologlar, Talcott Parsons ve Robert Morton gibi sosyologlar tarafından da benimsenmiştir. İşlevselci yaklaşım, dilbilimciler tarafından da benimsenmiş ve "işlevsel dilbilim" ortaya çıkmıştır. İşlevsel dilbilim, dilsel biçimlerin işlevi üzerinde odaklanır ve dilsel öğeler arasındaki bağıntıları, bildirişimdeki işlevleri açısından ele alır. Güçlü bir toplumsal yaklaşımla da belirlenen işlevsel dilbilim, dilin kendi içinde ve kendisi bakımından incelenmesi ilkesinin, toplumla ve dil dışı somut durumla bağıntıları göz önünde tutularak ele alınmasını engellemediği görüşünü de içerir. Rus Biçimcileri (Propp, Volosinov, Bakhtin), Prag okuluna mensup dilbilimciler (Jacobson), L. Hjelmslev, André Martinet, Teun von Dijk gibi dilbilimciler işlevsel yaklaşımı benimsemiştir. İşlevselcilik, toplumsal değişmeyi gözardı etmekle ve tarih-dışı olmakla eleştirilmiştir. İşlevselcilik, olguları bir bütünün öğeleri olarak ve bu bütün içindeki ilişkileri bakımından ele alan yapısalcılıkla da yakından ilişkilidir. (50; 41-129) Bkz. Formalism, Functions of Signs, Structuralism

Functions of Signs (T. Göstergelerin İşlevleri, Fr. Fonctions des Signes): Jacobson, K. Bühler'in üç işlevli modelini geliştirerek altı işlevli bir dilsel bildirişim modeli tasarlamıştır. Jacobson'a göre dilsel bildirişimin gerçekleştirilmesi için altı etken gereklidir: Konuşucu, dinleyici, bildiri, oluk, gönderge, düzgü ya da dizge. Bildirim eyleminde ilkece ilkece göndergeye ilişkin, düzgülenmiş bir bildirinin oluk aracılığıyla konuşucudan dinleyiciye aktarılması söz konusu ise de, gerçekte bildirişim hiç de bu denli yalın ve tekdüze değildir. Duruma göre, söz konusu altı öğeden biri ya da öbürü ağır basabilir; bir başka deyişle süreç gönderge ağırlıklı olmayabilir. Böylece bildirişim çeşitlenir, egemen öğeye göre anlam kazanır; değişik dilsel işlevler ortaya çıkar. Yorumlama ve değerlendirmede yanlışlığa düşmemek için hem egemen öğenin belirlenmesi; hem de bu öğeye eşlik eden öbür öğelerin hangi oranda sürece katıldığına saptanması gerekir. Jacobson buna dayanarak geliştirdiği modelde, çoşku işlevi, çağrı işlevi, yazınsal işlev ya da sanat işlevi, ilişki işlevi, gönderge işlevi ve üstdil işlevine yer vermiştir. Çoşku işlevinde bildiri konuşucuya yöneliktir. Çağrı işlevinde bildiri dinleyiciye yöneliktir. Yazınsal işlev ya da sanat işlevinde bildirinin kendisine yöneliktir. İlişki işlevinde bildiri, bildirişimin kendisine yöneliktir. Gönderge işlevinde bağlama yönelik, üstdil işlevinde ise düzgüye ya da dizgeye yöneliktir. (20-22, 23 vd.; 50; 42-62, 63 vd.) Bkz. Conative Function, Expressive Function, Metalingual Function, Phatic Function,, Poetic Function, Referential Function

Glossematics (T. Glosematik, Fr. Glossématique): L.Hjelmslev ve arkadaşları tarafından, dilin biçimsel yapısını incelemek üzere bir tür dil cebiri olarak tasarlanan kuram ve yöntem. Bu kuram bir dil betimlenirken gerçekleşme düzleminde karşılaşılan bütün öğelerin (ses, yazı vb.) ya da tözün bir yana bırakılarak hem içerik hem anlatım yönünden biçimin ele alınmasını öngörür. (41-109)

Hermeneutics (T. Yorumbilgisi, Fr. Herméneutique): I.Fel. Adını Yunan mitolojisinde tanrılarla insanlar arasında aracılık yapan Hermes'ten alan "Hermeneutics" felsefede, yorum ve açıklamanın yöntembilim ilkelerini inceleyen sistemdir. Eski Yunan geleneğinden bir sanat olarak aktarılmış, bir metni anlamaya yönelik ya da metin yorumlamasını konu alan öğreti anlamını almıştır. Kutsal metinlerin yorumlanmasının önem kazanmasıyla birlikte gelişmiştir. Aristoteles, Organon'un ikinci kitabı olan Peri hermenias'ta (Yorum Üzerine) anlamlara dayanarak önermeler aracılığıyla çıkarım yapma biçimlerini ele almış, böylece bir bakıma çağdaş yorumbilime öncülük etmiştir. Yorumbilgisinin temel ilkesi, bir saptamanın anlamının ancak, kendisinin bir parçasını oluşturduğu tüm bir söylemle ya da dünya görüşüyle ilişkili olarak kavranabileceği düşüncesidir. (50) Bkz. Interpretative Codes

Idealizm (T. İdealizm, Idéalisme): Sem. Gerçekliğin öznel olduğunu ve insanlar tarafından kullanılan göstergelerle kurulduğunu ileri süren yaklaşım. İdealist yaklaşım, toplumsal boyutu gözardı etmekle eleştirilmiştir. Metinleri toplumsal bağlamlarında bağımsız olarak ele alan yaklaşıma "metinsel idealizm" (textual idealizm) olarak nitelendirilmiştir. Özellikle solcu eleştirmenler, idealizme, insan varoluşunun maddî koşullarını görmezden geldiği için karşı çıkmışlardır. Bireyden ve onun düşüncesinden başka hiçbir şeyin var olmadığını savunan idealizm, tekbencilikle (solopsizm) de ilişkilidir. (50) Bkz. Epistemology, Essentialism

Ideogram (T. Fikir İmi, Fr. Idéogramme): Doğrudan doğruya bir fikir temsil eden şekil. Bu bir resim ya da herhangi bir işaret olabilir. (37-82)

Ideological Codes (T. İdeolojik Düzgüler, Fr. Codes Ideologique): Sem. Yorumlayıcı düzgülerin (Interpretative codes) bir türü. Feminizm, materyalizm, liberalizm, kapitalizm, popülizm... gibi "izm"leri içeren düzgülerdir. Bir bakıma bütün düzgüleri ideolojik olarak görmek de mümkündür. (50) Bkz. Aesthetic Codes, Code, Interpretative Codes, Logical Codes

Idiolect (T. Bireysel Dil, Fr. Idiolecte): I.Dil. Toplumdilbilimden (sociolinguistics) alınmış olan, dilin bireyler tarafından farklı biçimlerde kullanılmasını ifade eden

terim. Bir dilin, belli bir bireyde aldığı biçim. **II.Sem.** Bu terim, göstergebilimde, bireylerin kendilerine özgü üsluplarını ve alt-düzcülerini ifade eder. (41-49; 50) Bkz. Sociolect

Illocutionary Act (T. Edimsöz Edimi, Fr. Acte Illocutionnaire): Prag. Austin'in söz edimleri kuramında düzsöz ediminden (locutionary act) sonra gelen ve sözceyle birlikte gerçekleştirilen davranışları ifade eden edim. Buna göre bahse girmek, evlenme sözü vermek, hoş geldin demek, uyarmak, emir vermek, suru sormak gibi edimleri söylemek aynı zamanda yapmak demektir ve dolayısıyla bunlar edimsöz edimlerdir. Edimsöz edimi, bildirişim ilişkileri içinde sözcenin (utterance) taşıdığı değere göre değişiklikler gösterir, konuşucu ve dinleyici arasındaki ilişkileri ilgilendirir, kullanımsal anlamı ortaya çıkarır. Edimsöz edimleri, öteki edimlerden farklı olarak, birtakım sesler çıkarılırken ya da birtakım çizgiler çizilirken yerine getirilir. Ancak yalnızca birtakım sesler çıkarmak ya da çizgiler çizmekle, bir edimsöz edimde bulunmak arasında fark vardır. Birinci fark, kişinin bir edimsöz edimde bulunurken çıkardığı seslerin ya da çizdiği çizgilerin bir *anlamı olduğunun* söylenmesi, ikinci fark ise kişinin bu sesleri çıkararak ya da çizgileri çizerek *bir şey anlatmak istediğinin* söylenmesidir. Bazı araştırmacılar, edimsöz edimlerini kategorilere ayırmaya çalışmıştır. Austin, tümce söylenirken yerine getirilebilecek edimsöz edimlerinin sayısının binlerle ifade edileceğini söylemekle birlikte bunları beş başlık altında toplamının da olanaklı olduğunu belirtmektedir:

- *Karar-belirticiler* (verdictives): Bir karar bildirilirken sözcelenen tümcelerin (örneğin bir jürinin, bir yargıcın, bir hakemin kararını bildirirken kullandığı tümcelerin) edimsöz güçlerini (illocutionary force) içerir. Burada, verilen ya da bildirilen kararın kesin olması gerekmez. Bu bir tahmin, bir sanı, bir takdir de olabilir. Karar-belirticiler için önemli olan, şu ya da bu nedenle hakkında tam bir karara varılmayan bir şeyle (bir olguyla, bir değerle) ilgili bir bulgunun dile getirilmesidir.
- *Yaptırcılar* (Exercites): Bir güç, bir hak, bir erk kullanılırken sözcelenen tümcelerin taşıdığı edimsöz güçlerini (illocutionary force) kapsar. Örneğin atama, oyunu belirtme, emretme, üsteleme, önerme, uyarma birer yaptırcıdır.
- *Yükleyiciler* (Comissives): Söz verme gibi konuşan kişiyi bir şey yapmakla yükümlü kılan sorumluluklar altına girilirken sözcelenen tümcelerin edimsöz güçlerini kapsar. Bunun yanı sıra, söz verilmeksizin bir yönelim dile getirilirken kullanılan tümcelerle, birini desteklemek gibi daha belirsiz durumlarda üretilen tümcelerin edimsöz güçlerini de içerir. Austin, yükleyicilerin yaptırcılarla ve karar-belirticilerle yakın bağlantıları olduğuna dikkat çeker.

- *Davranış-belirticiler* (Behabitives): Austin'e göre çok karmaşık olan bu edimsöz gücü tutumlarla ve davranışlarla ilgilidir. Örneğin özür dileme, kutlama, saygı sunma, taziyede bulunma, beddua etme, meydan okuma bu sınıfa girer.
- *Serimleyiciler* (Expositives): Austin tanımlamakta güçlük çektiğini belirttiği bu edimsöz gücünü şöyle açıklar: Bunlar sözcelediğimiz tümcelerın bir uslamlamanın ya da bir söz alış-verişinin akışı içindeki yerini; daha genel bir anlatımla iletişim sırasında tümcelerimizi nasıl kullandığımızı gösterir. Örneğin yanıtılma, kabul etme, varsayma, açıklama birer serimleyicidir. (14-5; 107; 108; 4-137; 36-21) Bkz. Illocutionary Force, Locutionary Act, Perlocutionary Act, Speech Act

Illocutionary Force (T. Edimsöz Gücü, Fr. Force Illocotionnaire): Prag. Austin'e göre, belli bir iletişim ortamında üretilen tümcelerın taşıdığı edimsöz değer. Mesela "Tamam, geleceğim" tümcesinin, uygun iletişim ortamında taşıdığı edimsöz gücü, söz vermektir. (107; 108) Bkz. Illocutionary Act

Index (T. Belirti, Fr. Indice): Sem. Peirce'ün gösterge ile nesnesi arasındaki ilişkiye göre yaptığı tasnifte yer alan üç gösterge türünden (icon, index, symbol) biri. Belirtide, gösterge ile nesnesi arasında varoluşsal ve nedensel bir bağıntı vardır. Mesela duman, ateşin; ayakzizi, insanın; yanık yemek kokusu yemeğin yandığının vb. belirtisidir. Belirtinin oluşumunda, temelde bir şey aktarma niyeti yoktur. (13-56; 67) Bkz. Sign, Icon, Symbol

Induction (T. Tümevarım, Fr. Induction): Man. Kişilerin, özellikle bilim adamlarının gözlem ve deneylere dayanarak yeni varsayımları benimsemeleri süreci. Tümevarım, tümdengelimın aksine zihnin özellerden genellere, misallerden kaidelere, olaylardan kanunlara doğru çıkış şeklindeki bir düşünce tarzıdır. Tümevarım daha çok deneyin söz konusu olduğu tabiat bilimleri için elverişlidir. Mesela demir, bakır, gümüş gibi madenler ısı karşısında genişler. Bu, deneylerle ispatlanmıştır. O halde bütün madenler ısı karşısında genişir. (26-113; 18-138) Bkz. Abduction, Deduction

Inference (T. Çıkarım, Fr. Inférence): Man. Verilerden sonuç çıkarma, bir önermeden yeni bir önerme çıkarma. Bu terim, mantıkta, doğruluğu bilinen önermelerden sonuç çıkarma işlemini ifade eder ve bu anlamda *akıl yürütme* (reasoning) terimiyle eşanlamda kullanılması doğru değildir çünkü akıl yürütme, araçlı çıkarsamaları kapsar. Mesela "Taş insan değildir" önermesinden "insan taş değildir" sonucunu araçsız olarak çıkarırız. Oysa "Nişasta besleyicidir" önermesinden, "Ekmek nişastadır" aracı önermesini bilmeksizin "Ekmek besleyicidir" sonucunu çıkaramayız. Bu araçlı ya da dolaylı çıkarım, akıl

yürütmedir. Çıkarım, geniş kapsamlı bir deyimdir; *akıl yürütme, tümdengelim ve tümevarım* bunun özel biçimleridir. Çıkarımda varılan sonucun doğru olabilmesi için öncüllerin doğru olması şarttır. Öncülleri yanlış olan çıkarımda varılan sonuç da yanlış olur. (18-24; 24-256) Bkz. Abduction, Deduction, Induction

Intension (T. İçlem, Fr. Intension): *Man.* Genel olarak bir sözcüğün çağrışımları; kaplama (extension) giren nesnelere uygulanan nitelik ya da kavram. Mesela "sandalye" kelimesinin içlemi, "bir kişinin oturması için tasarlanmış mobilya parçası" şeklinde belirtilebilir. John Stuart Mill, kaplam-icem karşılaştırmasını ortaya atmış ve bir cins adının içlemini, genel olarak bu adla bir arada anılan ayırıcı niteliklerin kümesi, bu cins adının hangi nesnelere uygulanabileceğini belirleyen ayırıcı nitelik ya da nitelikler kümesi olarak tanımlanmıştı. Genel bir terimin içlemi arttıkça, kaplamı azalır. Çağdaş bir terim olan içlem, geleneksel mantık terimi "kapsam"dan (compréhension) türemiştir. (18-59, 60) Bkz. Extension

Interpretative Codes (T. Yorumlayıcı Düzgüler, Fr. Codes Interpretatif): *Sem.* Birçok göstergebilimsel düzgüyü yorumlayıcı olarak görmek mümkünse de, yorumlayıcı düzgüler, toplumsal ve metinsel düzgülerin yanında başlıca bir grup olarak değerlendirilebilir. Yorumlayıcı düzgüler algısal (perceptual) düzgüler ve ideolojik düzgüleri içerir. Yorumlayıcı düzgülerin, metinsel ve toplumsal düzgülerden faydalanarak kiplikle (modality) ilgili yargıların temelini oluşturduğu söylenebilir. Bazı göstergebilimciler, kesin ve net almadığı için yorumlayıcı düzgüleri, göstergebilimsel düzgüler olarak değerlendirmekte tereddüt ederler. (50) Bkz. Code, Hermeneutics, Ideological Codes, Perceptual Codes

Interpretant (T. Yorumlayan, Fr. Interpretant): *Sem.* Peirce'ün üçlü gösterge modelinde, bir "yorumlayıcı" (interpreter) olmaktan ziyade, göstergeye verilen mânâyı (sense) ifade eden terim. Peirce'e göre bir göstergeyi tanımlarken onu nakletmek için her zaman başka bir gösterge kullanmak durumunda kalırız; işte Peirce, diğer göstergeyi betimlemek için kullandığımız göstergeye "yorumlayan" der. (50; 57; 60) Bkz. Sign, Object, Representamen, Referent, Semiotic Triangle

Intertextuality (T. Metinlerarası İlişkiler, Fr. Intertextualité): J. Kristeva'nın M. Bahtin'in "diyalojizm" kavramından esinlenerek geliştirdiği kavram. Metinlerarası ilişkiler kavramı, bir metnin diğer metinlerle olan ilişkilerini ifade eder. Buna göre her metin, diğer metinlerle olan ilişkileriyle var olur. Metinler kendi yaratıcılarından ziyade diğer metinlere daha çok şey borçludurlar. Metinler, tıpkı "tür" (genre) gibi içinde daha başka metinlerin yaratılabileceği ya da yorumlanabileceği bağlamlar sağlar. Metinlerarası ilişkiler terimi, bir metnin

sınırları olduğu fikrini "Bir metin nerede başlar ve biter?" şeklinde sorunsallaştırır. Ayrıca bu terim, yapısalılık-ötesi (post-structuralist) kuramcılarının görüşleriyle de benzerlikler taşır. (50; Bkz. Dialogism, Intratextuality)

Intratextuality (T. Metiniçi İlişkiler, Fr. Intratextualité): "Metinlerarası ilişkiler" (intertextuality) terimi bir metnin diğer metinlerle olan ilişkilerini ifade ederken, "metiniçi ilişkiler" terimi adı üzerinde bir metnin kendi içerisindeki bağlantılarla ilgilidir. Bu bağlantılar, tek bir düzgü (code) içerisinde ve dizimsel (syntagmatic) bağlantılar şeklinde olabilmektedir. Mesela fotoğraflık bir düzgüde, bir kişinin aynı fotoğraftaki başka bir kişiyle olan bağlantısı. (50; Bkz. Dialogism, Intertextuality)

Irony (T. Tersinme, İroni, Fr. Ironie): I.Ret. Asıl maksadın zıt anlam taşıyan kelimelerle ifade edildiği bir tür değişmece (trope). İronide ince bir alay ve dolaylı bir anlatım söz konusu olmakla birlikte keskin ve incitici bir yön vardır. İronide, konuşan kişinin ima ettiği anlam görünüşteki anlamdan tamamen farklıdır. İronik ifade genellikle bir tavır ya da değerlendirmenin açık bir ifadesini içerir ancak konuşmanın genelindeki belirtilerden, konuşan kişinin farklı ve çoğunlukla zıt bir tutum ve değerlendirmeyi kastettiği anlaşılır. **II.Sem.** Asıl göstergenin (literal sign) genellikle tam tersi bir anlamı işaret etmek için, başka bir göstergeyle birleştirilerek kullanıldığı bir tür çift gösterge. (50; Bkz. Allegory, Metaphor, Metonymy, Synecdoche)

Isomorphism (T. Eşbiçimlilik, Fr. Isomorphisme): Bazı araştırmacılar tarafından "homology" terimiyle de ifade edilen bu terim a) İki farklı yapının b) İki farklı yapıdaki yapısal öğelerin ve c) Aynı yapı içinde yer alan farklı seviyelerdeki yapısal öğelerin özellikleri, modelleri ya da ilişkileri açısından birbirleriyle uygunluklarını, paralelliklerini ya da benzerliklerini ifade eder. Yapısalcılar, bu gibi modelleri tespit etmeye çalışırlar ve bir dizgenin içinde yer alan bütün seviyelerdeki yapılar arasındaki eşbiçimliliklere önem verirler; çünkü bütün yapısal birimler aynı temel dönüşüm kurallarından kaynaklanır. Anlatı bilimciler (narratologists), belirli metinlerdeki anlamsal yapılar (mesela anlatı) ve sözdizimsel yapılar (mesela bir cümlenin yapısı) arasındaki eşbiçimliliklere dikkat çekerler. Eşbiçimsel (isomorphic) ilişkilerin, bir gösterenin (signifier) belirli yapısal özelliklerinin, gönderme yaptığı gösterileninkiyle (signified) benzerlik taşıdığı zaman mevcut olduğu kabul edilir. Bu anlamda görüntüsel gösterge (icon) eşbiçimliliği içerir. Dil kategorilerinin fiziksel dünyanın yapısını ayna gibi yansıttığını savunan "nomenclaturism", *dil-dünya* eşbiçimliliğiyle yakından ilgilidir. Dilsel görecelik (linguistic relativism), *dil-dil* eşbiçimliliğini reddeder. Eleştirmenler, yüksek

düzeydeki bir soyutlamada iki yapısal ögenin eşbiçimli olarak tanımlanabileceğine dikkat çekerler. (50;

Isotopy (T. Yerdeşlik, Fr. Isotopie): Sem. Metnin birliğini sağlayan ve destekleyen bağlamsal özelliklerin ya da sınıfbirimlerin (classemes) istikrarını yani sürekliliğini ifade eden terim. Burada söz konusu olan özellikler metin boyunca tekrarlanarak, metnin tutarlılığını ve tek bir biçimde yorumlanmasını sağlar. Ancak bazı araştırmacılar buna katılmazlar ve bir metnin pek çok yerdeşlik içerebileceğini, bu yerdeşliklerin her birinin de farklı bir tutarlı okumaya yol açabileceğini savunurlar. İlk kez A.J. Greimas'ın "Sémantique Structurale" (1966) isimli eserinde bahsettiği "yerdeşlik" terimi, zamanla Paris okulunun yaklaşımında anahtar kavramlardan biri haline gelmiştir. Daha sonra Umberto Eco da, yorumlama stratejilerinin sınıflandırılmasında bu terime yer vermiştir. Bir yerdeşlik çözümlemesi yapıldığında, ortaya çıkacak şey, ortak bağlamsal özellikler (sınıfbirimler) içeren terimlerin yani sözlükbirimlerin (lexemes) bir listesi olacaktır. Cümle düzeyinde bir örnek vermek gerekirse, "Kedi miyavlıyor" cümlesinde özne ile fiil anlamsal açıdan tutarlı, "Kedi havlıyor" cümlesinde ise tutarsızdır. (96; 41-232)

Language (T. Dilyetisi, Fr. Langage): Dil. İnsanın sesli göstergeler aracılığıyla ya da doğal diller kullanarak anlaşma, bildirişim sağlama yetisi. Dilyetisi, dili de içine alan geniş kapsamlı bir terimdir. Günümüzde sinema dili, sanat dili, nezaket hareketleri vb. gibi konuşma dışı sistemler de bu terimle ifade edilmektedir. Dilyetisi çok biçimli ve karmaşıktır. Fiziksel, fizyolojik, ruhsal alanlarla ilişkisi olduğu gibi, bireysel ve toplumsal alanlarla da ilişkisi vardır. Saussure, dilyetisinin incelenmesini iki bölümde değerlendirir: "Temel nitelikli bölüm, özü bakımında toplumsal olan ve bireyden bağımsız bulunan dili inceler; bu inceleme yalnızca ruhsal özelliklidir. İkincil nitelikli öbür bölümse, dilyetisinin bireysel kesimini, yani sesleri çıkarma olgusu da dahil olmak üzere sözü inceler; bu inceleme de ruhsal-fiziksel özelliklidir." (30-20, 21, 22; 10-7) Bkz. Language

Language (T. Dil, Fr. Langue): Dil. Topluluk arasında anlaşmaya yarayan, çift eklemler göstergeleri dizgesi. Dil, insanın gereksinimlerine göre kurduğu ve geliştirdiği toplumsal bir kurumdur. A. Martinet dili şöyle tanımlar: "Bir dil, insan deneyiminin, topluluktan topluluğa değişen biçimlerde, anlamsal bir içerikle sessel bir anlatım kapsayan birimlere, başka bir deyişle anlambirimlere ayrıştırılmasını sağlayan bildirişim aracıdır; bu sessel anlatım da, her dilde belli sayıda bulunan, öz nitelikleriyle karşılıklı bağıntıları bir dilden öbürüne değişen ayırıcı ve ardışık birimler, başka bir deyişle sesbirimler biçiminde eklemlenir." Saussure, dili (langue), dilyetisinden (langage) ayırır ve onu dilyetisinin bir bölümü olarak kabul

eder. Ona göre dil, hem dilyetisinin toplumsal bir ürünüdür, hem de bu yetinin bireyler tarafından kullanılabilmesi için toplumun benimsediği zorunlu uzlaşmalar bütünüdür. Ayrıca Saussure, dil (langue) ile söz (parole) arasında bir ayrım yaparak toplumsal olanı bireysel olandan ayırır. Buna göre dil, konuşan bireyin bir işlevi değildir, bireyin edilgen biçimde belleğine yerleştirdiği üründür; hiçbir zaman bir önceden tasarlama gerektirmez, düşünme eylemi yalnızca sınıflandırma etkinliği söz konusu olduğunda ortaya çıkar. Ama buna karşılık söz, bireysel bir irade ve zeka edimidir. Bu edimde şu özellikleri birbirinden ayırt etmek gerekir: 1. Konuşan bireyin, kendi kişisel düşüncesini anlatmak için dil düzgüsünü kullanmasını sağlayan bireşimleri; 2. Bu bireşimleri dışa vurmasını sağlayan ruhsal-fiziksel düzeneği. Saussure'e göre bireyin edilgen biçimde belleğine aktardığı bir ürün olan dil, dilyetisinin, bir başka deyişle insanın, sesli göstergeler aracılığıyla doğal diller çerçevesinde anlaşma, bildirişme sağlama yetisinin bütün gerçekleştirmelerinin kuralıdır; bir tür sınıflandırma ilkesidir. Bu nedenle de dilbilimin gerçek konusunu oluşturur. Söz ise dilbilime yalnızca gereç sağlar. Saussure'ün yaptığı *dil-söz* ayrımı XX. yy dilbiliminin izleyeceği doğrultuyu çizmiş, araştırmacılara çok verimli bir bakış açısı sunmuştur. Bu ayrım çağcıl dilbilimin temellerinden biri olmuş ve diğer insan bilimlerinde de inceleme konularının dizgeleştirilmesinde büyük katkı sağlamıştır. Ancak birçok dilbilimci dil ile söz arasında öngörülen ayrımı olduğu gibi benimserken kimi kuramcılar bu terimlere koşut, ayrıntılara bakılmazsa hemen hemen eşdeğerli sayılabilecek yeni terimler ortaya atmışlar, kimileri ise eleştirel bir yaklaşımla terimlerin kapladığı alanı en ince özelliklerine değin yeniden gözden geçirerek değişik türden kavramlaştırma girişimlerinde bulunmuşlardır. Ama bunların tümünün de gönderme yaptığı ana çerçeveyi yine dil/söz karşıtlığı oluşturur. Örneğin L. Hjelmslev, Saussure'ün kimi düşüncelerini en ileri sonuçlarına değin geliştirmek amacıyla tasarladığı "içkin dil cebiri"nde biçimselleştirmeye birincil yeri verirken dil/söz karşıtlığı üzerinde de durmuş ve salt dil düzleminde üç yön ayırt etmiştir: *Taslak* ya da arı biçim olarak dil, *kural* ya da özdeksel biçim olarak dil ve *kullanım* ya da dilsel topluluktaki alışkılar bütünü olarak dil. Hjelmslev yaptığı yalınlaştırma sonucu *taslak/kullanım* karşıtlığına ulaşır ve bu ikiliyi *dil/söz* ikilisinin daha gelişmiş bir biçimi olarak sunar. Öte yandan, dil ile söz arasındaki ayrımı benimseyen G. Guillaume, Saussure'ü bütünlemek amacıyla *söylem* kavramını kullanır. E. Buyssens ise üçlü bir ayrım benimser: *Dil/söz/söylem*. E. Benveniste *dil/söylem* ikilisini kullanır ve söylemi, konuşan bireyin üstlenip dönüştürdüğü, söz alışverişinde ya da bildirişim sürecinde dilin gerçekleşen biçimi olarak tanımlamıştır. Üretici-dönüşümsel dilbilgisinin benimsediği *edinc/edim* ikilisinin de *dil/söz* ayrımıyla benzerlikleri

vardır. (42-44, 45 vd.; 43-14, 15; 40-14; 30-20, 21; 11-31, 32 vd.) Bkz. Language

Lexeme (T. Sözlükbirim, Fr. Lexème): Dil. Anlambirimin (moneme), biçimbirime (morpheme) karşıt olarak dilbilgisel nitelik taşımayan türü; bir tek anlambirimden oluşan sözlüksel birim. Mesela *oda, ev, yol* vb. (41-193) Bkz. Moneme, Morpheme

Linguistic Determinism (T. Dilsel Belirlenimcilik, Fr. Déterminisme Linguistique):

Dil. Düşüncemizin ya da dünya görüşümüzün dil tarafından belirlendiğini savunan görüş. Buna göre sözlü dilin kullanımı, dildeki gramatikal yapılar, anlamsal farklılıklar vs. bizim düşüncemizi belirler. Bu konuda daha ılımlı düşünenler bunun ikili bir süreç olduğunu, yani bizim dünya görüşümüzün de dili etkileyebileceğini düşünürler. Toplumsal-yönelimli (socially-oriented) eleştirmenler, daha ziyade dilin toplumsal bağlamdaki kullanımını vurgular ve herhangi bir etkinin sadece "dil"e değil aynı zamanda belirli bağlamlar ve belirli söylemlere isnat edilmesi gerektiğini savunurlar. Gerek yapısalcılığı gerekse yapısalcılık-ötesini (post-structuralist) savunanlar, dil dizgesinin belirleyici gücüne öncelik verirler: Dil, bizim deneyimlerimizi örnekler ya da kopyalar ve özne, söylem vasıtasıyla oluşturulur. (50) Bkz. Discourse, Language, Social Determinism, Structuralism, Textual Determinism

Literalism (T...., Fr. Littéralisme): Sem. Bir metnin anlamının, o metnin içinde bulunduğunu ve tamamıyla metin tarafından belirlendiğini savunan yaklaşım. Buna göre okur bu anlamı, metnin içindeki göstergelerden çıkarmalıdır. Bu görüş, verilen bilginin dışına çıkmayı reddeder ve metinlerin çözümlenmesinde sınırlı bir bakış açısı sunar. (50) Bkz. Affective Fallacy, Decoding, Meaning, Textual Determinism

Locutionary Act (T. Düz söz Edimi, Fr. Acte Locutionnaire): Prag. I. Bildirişim durumundan bağımsız olarak, sesbirimlerin ekleniş ve birleşimi, anlambirimlerin birleşimi ve belli bir anlatımın gerçekleşmesi. **II.** Austin'de, seslendirme (phonetic), dillendirme (phatic) ve anlamlandırma (rhetic) edimlerinin oluşturduğu üçlü edim. Bu üç edimin gerçekleşmesiyle söyleme edimi tam olur. Bunu şöyle özetleyebiliriz: Bazı sesler üretmemiz, ifadenin birinci evresidir ve seslendirmeye (phonetic) ilgilidir, bu sesleri bir dilin kurallarına göre düzenlememiz, bir dil birimi yaratmamız demektir fakat tam bir söyleme edimi değildir; pekala, bilmediğimiz bir dile ait bir cümleyi söyleyebiliriz. Ancak böyle bir cümleyi söylememiz, söyleme ediminin gerçekleştiği anlamına gelmez. İşte ifade ettiğimiz dil birimini zihnimizdeki bir kavrama ve nesneye bağladığımızda, söz, bir konuşma halini alır ve söyleme edimi tamamlanır. **III.** Austin'de "söz edimleri"nin

(speech acts) üç düzeyi arasında yapılan ayırmda yer alan birinci edim. Bu edimler sırasıyla düzsöz edimi (locutionary act), edimsöz edimi (illocutionary act) ve etkisöz edimleri (perlocutionary act) şeklindedir. Bu sıralamada düzsöz edimi "herhangi bir şey söyleme edimi"ni ifade eder. (14-5; 107; 42-51; 4-137; 108) Bkz. Speech Act, Illocutionary Act, Perlocutionary Act

Logical Codes (T. Mantıksal Düzgüler, Fr. Codes Logique): Sem. Nesnel deneyim ile insan-dünya ilişkisini anlamlamayı (signification) işlev edinen düzgüler. Mantıksal düzgüler, güzelduyusal düzgülerin (aesthetic codes) aksine dış dünyanın nesnel tamalgısıyla ilgilidir. Bilgikuramsal düzgüler, uygulamalı düzgüler ve yandisel düzgüleri, mantıksal düzgüler başlığı altında değerlendirmek mümkündür. (20-63,64) Bkz. Aesthetic Codes, Code, Ideological Codes, Interpretative Codes, Perceptual Codes

Materility of the Sign (T. Göstergenin Maddeselliği, Fr. Materialité du Signe):

Sem. Göstergeler, her ne kadar kelimelerin, görüntülerin, seslerin, hareketlerin ya da nesnel maddesel biçimi içerisinde anlaşılabilirlerse de, temelde bu gibi şeylerin anlamı yoktur ve bunlar ancak biz onlara bir anlam yüklersek birer gösterge haline dönüşürler. Bu gibi göstergelerin maddesel bir varlığı yoktur; sadece gösterge aracının (sign vehicle) maddesel tözü (material substance) vardır. Günümüzde, "gösteren" genellikle göstergenin maddesel ya da fiziksel biçimi olarak yorumlanıyorsa da, aslında bu, Saussure'ün modelinden daha maddeseldir. Saussure'e göre hem gösteren hem de gösterilen tözden (substance) ziyade "biçim"dir. Bununla birlikte göstergenin maddesel biçimi (material form) de bizzat bir gösteren olabilir. Mesela aynı metin elle ya da bilgisayarda yazılmış olmasına bağlı olarak farklı şekillerde yorumlanabilir, hatta belirli bir yazı tipiyle yazılmış olmasıyla da farklı çağrışımlar uyandırabilir. Sonuçta metnin "orijinal" ya da "kopya" olması, metnin anlamlandırılmasını etkileyebilir. Yani bilgisayarda yazılarak çıktısı alınmış bir aşk mektubu bazılarının hoşuna gitmeyebilir. Metnin temel maddesel özellikleri, kullanılan "iletişim aracı"nın (medium) sınırlılıkları ya da sağladığı olanaklarla biçimlenebilir ki bunlar aynı zamanda çağrışımlar yaratır. (50) Bkz. Channel, Medium, Sign Vehicle, Translatability

Meaning (T. Anlam, Fr. Sense): I.Dil. Dildeki bir birimin aktardığı ya da uyandırdığı

kavram, tasarım, düşünce, içerik. **II.Sem.** "Gösterilen" planında yani dil göstergesinin soyut yönünde ortaya çıkan kavram. Saussure'ün anlam anlayışı tamamen yapısal (structural), bağıntısal (relational) ve ayrımsaldır (differential). Yani göstergelerin anlamı onların birbirleriyle olan sistematik bağıntılarında yatar. Bunun aksine göndergesel anlam (referential meaning) ise göstergelerdeki ve

metinlerdeki göndergelerin (referents) temsilidir. İletimsel bildirişim modelinde (transmission model of communication) anlam, içeriğe (content) eşittir. Benzer şekilde biçimciler (formalists) ve yapısalcılar (structuralists) da "metnin anlamı"nın metnin içinde yattığını düşünürler yani toplumsa-tarihsel bağlamı, yazarın niyetini ve okuyucuların amaçlarını göz önünde bulundurmazlar. Toplumsal göstergebilimciler ise buna karşı çıkarlar ve anlamın metnin içinde yatmadığını savunurlar. Dolayısıyla düzgülerin yorumsal açıdan önemini ve anlam üretme pratiklerini vurgularlar. Birçok göstergebilimci anlamı, okurun bir metni, metinsel düzgülerle ilişkili olarak çözümlerken üretilen düzanlamsal (denotative) ve yananlamsal (connotative) çağrışımlar açısından tanımlar. **III.Anl.** Anlambilimde, özellikle kelimenin anlamının ne olduğuyla ilgili farklı görüşler ve teoriler mevcuttur. *İdeci teoriye* göre bir kelimenin anlamı, onunla ilişkili olan kavram ya da imgedir. *Göndergeci teoriye* göre ise kelimenin anlamı, onun göndergeleridir ya da kelime ile göndergesi arasındaki bağıntıdır. Bu görüşü savunanlar, kavramlardan kurtulmaya çalışarak kelimenin gönderme yaptığı şeye yönelirler ve bütün kelimelerin bir şeylere gönderme yaptığını düşünürler. *Davranışçı teori* ise anlamı, söylenen şeyin dinleyicide uyandırdığı tepkiyle açıklar. (14-41; 41-20; 50; 5-139) Bkz. Affective Fallacy, Literalism, Pragmatics, Sense, Semantics, Value

Medium (T. İletge, İletişim Aracı, Fr. Médium): Bildirinin (message) iletilmesini sağlayan fiziksel ya da teknik araç. Bu terim, farklı kuramcılar tarafından çok çeşitli biçimlerde kullanılmakta ve konuşma, yazı, basılı kitap, dergi, gazete vs., televizyon, radyo vs. yayınları, fotoğraf, film, telefon, mektup, faks, e-mail, video-konferans gibi geniş kategorileri içermektedir. İletişim aracı ya da iletge, genellikle metnin okuyucuları tarafından saydam (transparent) bir temsil aracı (vehicle of representation) olarak görülür ancak bu iletişim aracı anlama da katkıda bulunabilmektedir. Mesela elle yazılmış bir mektupla, bilgisayarda yazılmış bir mektubun içeriği aynı olsa da uyandırdığı çağrışımlar farklı olabilir. Bir iletişim aracı benzeşimsel (analogical) ya da dijital olabilir. McLuhan'a göre iletişim araçları, duyarımızın ve işlevlerimizin uzantılarıdır: Tekerlek, ayağın; yazı, gözün; giysi, derinin; elektronik donanımlar, merkezi sinir sisteminin vb. uzantılarıdır. McLuhan'a göre "İletişim aracı, bildirinin (message) kendisidir". İletişim araçlarını *hot* ve *cool* yani "sıcak" ve "soğuk" diye ikiye ayıran McLuhan, herhangi bir bildiride, bildirim öğelerinin sayısı arttıkça, bilgi verici tözün yoğunlaştığını ve bildirinin sıcaklaştığını; tersi olduğunda da sıcaklaştığını belirtir. Bir bildirinin ne ölçüde sıcak olduğu, herhangi bir gösterilen için ne kadar düzgü çözüme (decoding) öğesi sunduğuna bağlıdır; bu gösterilenin ne ölçüde zengin olduğu, durumu değiştirmez. Bir portre sıcak, ama bir karikatür soğuktur. Bir fotoğrafla bir sinema filmi sıcaktır; ama, imgeyi oluşturan noktalar seyredikçe bir

televizyon imgesi soğuklaşır. Söz, yazıya göre daha soğuktur. Bildirinin sıcaklık derecesiyle, o bildiriye yorumlayacak, dolayısıyla eksik kalan bildirim öğelerini tamamlayacak olan alıcının "katılım"ı arasında bir bağıntı vardır. Anlamı, sıcak bildiride verici, soğuk bildiride (bir ölçüde) alıcı verir. (34-195; 20-31,32 vd.; 50) Bkz. Channel, Materiality of the Sign, Sign Vehicle

Message (T. Bildiri, İleti, Fr. Message): Bildirişim sırasında, konuşucunun belli bir düzgülüye uygun olarak oluşturup dinleyiciye iletmeye çalıştığı içerik ya da göstergesel bütün. Bu terim bazen bir metni bazen de metnin anlamını ifade edecek şekilde kullanılır. McLuhan, bildiriyle iletişim aracını (medium) aynı şey olarak görür. Toplumsal göstergebilimciler (social semioticians), bildiriye, somut varlığı olan enküçük göstergebilimsel biçim olarak tanımlarlar. Onlara göre bildirinin bir kaynağı ve hedefi, toplumsal bağlamı ve amacı vardır. Bildiri, gösterme sürecine (semiosis) yani anlamın oluşturulduğu ve değiştirildiği toplumsal sürece yönelmiştir. Bildiri, kendisinin dışında var olduğu farz edilen bir şeyle ilgilidir; bazı açılardan gönderme yaptığı bir dünyayla ilişkilidir ve bildirinin anlamı da gerçekleştirdiği bu temsilî (representative) ya da mimetik işlevden kaynaklanır. (108; 41-46; 50; 25-5, 6 vd.)Bkz. Channel, Medium, Representation

Metaform (T...., Fr. Métaforme): Sem. Soyut kavramların somut kavramlarla temsil edilmesi ve bu ikisinin birbirleriyle olan bağıntısından kaynaklanan kavram. Mesela "düşünmek(thinking) = görmek(seeing)" formülü bir metaformdur çünkü burada soyut olan "düşünmek" kavramı, somut olan "görmek" kavramıyla ilişkili olan gösterilenlerle (signifieds) verilmiştir. Yerli konuşucular tarafından çoğunlukla farkına varmadan kullanılan metaform, şu gibi sözcelerde karşımıza çıkar:

- *Senin fikirlerinde işe yara bir şey göremiyorum.*
- *Bu yeni fikrin ne hakkında olduğunu gözümde canlandıramıyorum.*
- *Geliştirdiği yeni kurama baksana, olağanüstü!*
- *Ben bu fikre daha farklı bakıyorum.*

Metaformun her iki kısmı da birer "alan" (domain) olarak adlandırılır. "Düşünmek", hedef alanı (target domain) olarak adlandırılır çünkü soyuttur ve temsilin "hedefi"dir; "görmek" ise kaynak alan (source domain) olarak adlandırılır çünkü metaformun anlamını veren biçimleri içine alır. Bir söylem durumunda sözcelenmiş olan belirli bir metaforik ifade, bir metaformun özel bir biçimde dışsallaştırılması (externalization) olarak değerlendirilebilir. Buna göre insanların yukarıdaki örneklere benzer ifadeler kullandıklarını duyduğumuz zaman gayet açıktır ki bu

ifadeler tecrit edilmiş, kapalı metaforik yaratımlar değil; metaformun, hedef alanı "düşünmek", kaynak alanı ise "görmek" olan belirli örnek kullanımlarıdır. Metaformlar psikolojik açıdan, bazı soyut tasarımlarla ilgili tecrübeleri ya da kavrayışları, daha tanıdık ve daha kolay anlaşılır biçimde ifade etmekle ilgilidir. Bunu, göstergebilimsel terimlerle ifade etmek gerekirse, metaformlar insan zihninin soyut kavramları ikonik olarak düşünme eğilimini açığa vururlar. İnsan düşüncesinin bu yönü, bilindiği gibi, temelde Aristo tarafından fark edilmişti. Aristo, mecazın ya da değişmecenin soyut kavramların mütemadiyen somut terimlerle "bilinebilir" hale getirmek için kullanıldığını fark ederek, "metafor" (eğretileme) terimini ortaya atmıştı. Aristo, akıllı bir hayvan olan insanın metaforlarla düşündüğünü ileri sürmüş ve metaforun en yaygın işlevlerinden birinin de gerçeğe ya da aslına uygun (literal) düşünme ve konuşmayı süslemek olduğunu belirtmiştir. Metafor ile son elli yıldır dilbilim ve psikolojinin yakından ilgilenmeye başladığı metaform arasında "altanlamlılık"tan (hyponymy) kaynaklanan bir fark vardır. Yukarıda da belirtildiği gibi belirli bir metaforik ifade, bir metaformun sözel bir örneğidir. (34-37, 38 vd.) Bkz. Metaphor, Metonymy, Synecdoche

Metalingual Function (T. Üstdil, Fr. Métalangue): Bir dil göstergesini yine o dil vasıtasıyla açıklamaya yarayan araç dil; dili anlatan dil. Her türlü açıklama etkinliği, sözlüklerde bulunan kelime karşılıkları, tanımlar, bilimsel açıklamalar, eşanlamlı kelimeler, metinlerde "yani" tarzında başlayan açıklamalar vb. üstdil kapsamına girer. *Üstdil* ile *nesnel-dili* (object-language) birbirinden ayırmak gerekir. Mesela "*Ankara Türkiye'nin başkentidir*" cümlesi *Ankara* ile *Türkiye* denilen iki nesne arasında bir bağlantıyı dile getirme amacı ile kullanılır. Bu gibi dilsel olmayan nesnelere sözeden dile "nesnel-dil" denir. "*'Ankara' Türkiye'nin başkentinin adıdır*" cümlesi ise doğrudan doğruya bir kent olan *Ankara*'dan değil, bir kentin adı olan '*Ankara*' sözcüğünden yani dilsel bir nesneden sözettiği için üstdildir. Bir üstdil yardımıyla herhangi bir dilin kendisine ait deyimlerden sözedebileceğimiz gibi, başka bir dilin deyimlerinden de sözedebiliriz. Mesela "*'Book' İngilizce 'kitap' anlamına gelir*" cümlesinde üstdilimiz Türkçe olup İngilizce'ye ait bir sözcükten sözedilmektedir. Üstdil, nesnel-dilden daha zengin bir dildir çünkü bu dil, nesnel-dilden geçen bütün deyimlerden fazla olarak nesnel-dili niteleyen bazı deyimleri de içine alacaktır. Göstergebilimin inceleme konusu başka diller olduğu için, göstergebilim daima üst-dil seviyesindedir. (14-71; 9-42, 43; 41-218) Bkz. Metalingual Function

Metalingual Function (T. Üstdil İşlevi, Fr. Fonction Méta-linguistique): Jacobson'un dilsel bildirişim modelindeki altı işlevden biri olan üstdil işlevi, alıcının

anlayamayacağı durumda olabilecek göstergelerin anlamını belirtmeye yöneliktir. Mesela bir sözcük tırnak içine alınır ya da "terimin tıptaki anlamında, göstergebilim..." Şeklinde bir açıklama yapılırsa, düzgüye (code) ilişkin bir açıklama getirilmiş yani bir tanım yapılmış olur ve böylece üstdil işlevi gerçekleşir. Buna göre üstdil işlevi göstergeyi, kendisine anlam veren düzgüye gönderir. (42-63; 20-24,25) Bkz. Appellative Function, Code, Expressive Function, Functions of Signs, Phatic Function,, Poetic Function, Referential Function

Metaphor (T. Eğretileme, İstiâre, Fr. Métaphore): Bir kavramın daha canlı ve daha bilinen bir kavramın göstergesiyle ifade edildiği bir söz figürü. Metafor, geleneksel olarak, figüratif dilin en temel biçimi olarak değerlendirilir. Metaforda birbiriyle pek uyuşmayan kavramların bir şekilde bir araya getirilmesi söz konusudur. Söz konusu iki kavram arasında sadece kısmî bir uygunluk ve andırma mevcuttur. Metafor, alışıldık olanı kullanarak alışılmadık olanı ifade eder. Yeni bir metaforun ima ettiği benzerliği fark etmek için hayal gücünü devreye sokmak gerekir. Göstergebilimsel terimlerle ifade edilirse, bir metafor, daha farklı bir gösterilene gönderme yapan bir gösteren gibi hareket eden bir gösterilen içerir. Metaforlar başlangıçta uzlaşımalsal değilmiş gibi görünürler çünkü görünüşte "asıl" (literal) ya da düzanlamsal benzerliği dikkate almazlar. Dolayısıyla metaforun ikonik bir nitelik taşımasının dışında simgesel (symbolic) bir nitelik taşıdığı da söylenebilir. Metaforik gösterenler (signifiers), gösterilenden ziyade göstereni ön plana alırlar. Metaforlar, dizisel (paradigmatic) olarak işlerler yani genellikle birbirleriyle ilişkili olmayan nesnelere işaret eden bir göstergeler dizisinden oluşurlar.

Metafor, Aristo tarafından çok geniş bir anlamda kullanılmıştır. Aristo'ya göre metafor, türden çeşide, çeşitten türe, çeşitten çeşide bir kaymayla ya da bir benzeşim ilişkisi içinde, bir adın, ona uygun olmayan bir şey için kullanılmasıdır. Aristo, türden çeşide derken, "Gemim orada durdu" cümlesini örnek olarak verir çünkü "demir atmak" durmanın bir türüdür. Aristo, çeşitten türe kayma için "Kuşkusuz binbir şey başardı Odysseus" örneğini verir ve buradaki "binbir" kelimesinin "çok" anlamı taşıdığını belirtir. Çeşitten çeşide kayma içinse "Tuncuyla tüketti yaşamını" ve "Aşınmak bilmez tunçla kesip aldı" cümlelerini örnek vererek, birinci cümlede "tüketmek" in kesmek, ikinci cümlede ise "kesip alma"nın tüketmek demek olduğunu yani ikisinin de bir tür eksilterek alma anlamı taşıdığını belirtir. Aristo'nun eğretileme anlayışı, hem düzdeğişmeceyi (metonymy) hem de kapsamlayışı (synecdoche) içine alır. Bu anlayış, Antikçağ sonlarına doğru değişmeye başlamış; eğretileme, düzdeğişmece ve kapsamlayıştan ayrı olarak değerlendirilmiştir.

Eğretileme, sadece edebî bir üslup figürü değil, aynı zamanda ilmî düşünce ile de ilişkilidir. Mesela gazların moleküler kuramı ustaca bir eğretilemeden çıkmıştır: Bir gaz aşırı derecede küçük cisimlerden oluşan çok büyük bir sürüye benzetilmiş, daha sonra bu metaforun harfi harfine doğru olduğu açıklanmış ve böylece hemen ölü bir metafora dönüşmüştür. Hayal edilen minyatür cisimlerin gerçek olduğu açıklanınca, "cisim" sözcüğü hepsini kapsayacak şekilde genişlemiştir. Bugün artık moleküller elektron mikroskoplarla gözlemlenmekte ise de bu işin başlangıcı bir metafora dayanır. Metaforun, düzdeğişmece ve kapsamlayış gibi alt türleri yoktur ancak pek çok çeşidi vardır. Bunlardan bazıları şunlardır:

- *Kapalı Metafor:* Benzeyenin açıkça belirtilmediği yalnızca andırıldığı bir eğretilemedir. "O kamış, elemlerin yarattığı fırtınaya dayanamayacak kadar zayıftı" ifadesinde "kamış" acılara yenik düşen bir kişiyi göstermektedir, belirsizdir.
- *Karma Metafor:* İki ya da daha fazla sayıda farklı benzetilenin (taşıyıcı) birleştirildiği, bazen de iç içe geçirildiği eğretilemedir. Shakespeare gibi söz sanatlarını çok yoğun kullanan şairlerde bu tip eğretilemelere sık rastlanır.
- *Ölü Metafor:* Uzun zamandır kullanılagelen, sıradanlaşan ve benzeyenle benzetilen arasındaki uyumsuzluğun fark edilemediği eğretilemeler. Masanın ayağı, meselenin özü, politikanın nabızı, dağın eteği gibi. Divan edebiyatımızda da ölü eğretilemelere sıkça rastlanmaktadır.
- *Eksilteli Metafor:* Bu eğretileme çeşidi, metaforla düzdeğişmece arasında önemli bir mantıksal fark olmadığı görüşüne dayanır. Mesela "Richard bir gorildir" ifadesi bize Richard hakkında gerçek bir bilgiyi aktarıyor olabilir: Gorilin adı Richard olabilir ya da Richard'ın goril gibi bir adam olduğunu söylüyor olabilir.
- *İmgesel Metafor:* Görsel ayrıntılar bakımından zengin kavramsal metaforlardır. Bunlar, görsel şemalardan çok, zengin bir görsellik içerirler. Şiir dilinden verilebilecek "Kırım, beli bir kum saatini andıran" ifadesi iki tane imge içerir: Bir kadın bedeni imgesi ve bir kum saatinin imgesi. Buradaki imgeler, iki "nesne"nin şekli üzerinden oluşturulmuştur.
- *Mega-Metaforlar:* Bir metnin bütünü boyunca alttan alta yer alan ancak yüzeye çıkmayan metaforlardır.

Metafor, düzdeğişmeceyle karşıtlık ilişkisi içindedir. Jacobson, eğretilemeyi dilin seçme eksenine, düzdeğişmeceyi ise sıralama eksenine özdeşleştirir. Jacobson ayrıca afazi yani söz yitimi türlerinin temelinde de metafora ve düzdeğişmeceye dayalı iki kutup olduğunu savunur. Yani afazik rahatsızlıkların tüm biçimleri, farklı şiddette

de olsa, ya ayırma ve yer değiştirme, ya da birleştirme ve bağdaştırma yeteneklerindeki bozukluklardan oluşur. Jacobson, edebiyatta, romantizm ve sembolizmin metaforik yöntemle ağırlık verdiğini, realist akımda ise düzdeğişmecenin ön planda olduğunu belirtir. Ayrıca bu iki yöntemin baskın olması durumunu söz sanatlarıyla sınırlamaz ve dil dışı işaret sistemlerinde de geçerli olabileceğini belirtir. Mesela sanat tarihinden bir örnek verir ve nesnenin bir dizi kapsamlayıma dönüştüğü kübizmin düzdeğişmeceye yönelik olduğunu, sürrealist ressamların ise bütünüyle metaforik bir yaklaşım benimsediklerini savunur. (6-60, 61; 14-118, 119; 50; 92; 23-1, 2 vd.) Bkz. Figure, Metonymy, Paradigm, Syntagm, Synecdoche

Metonymy (T. Düzdeğişmece, Mürselmecaz, Fr. Métonymie): Bir gösterilenin, onunla doğrudan bağıntılı olan ya da herhangi bir açıdan onunla ilişkili olan başka bir gösterilenin yerini tuttuğu bir söz figürü. Düzdeğişmece, bu açıdan bir tür yananlam (connotation) gibi de değerlendirilebilir. Düzdeęiřmeceli gösterenler (signifiers), gösterilenlerini (signifieds) ön plana alır, kendilerini ise arka plana atarlar. Düzdeęiřmeceli bir gösterge, göstergenin gönderme yaptığı şeyden başka, bir nesneyle ilişkili olan bir kavramı akla getirir. Mesela "*Beyaz Saray, bugün, Başkan'ın en kısa zamanda bir Orta Doęu gezisi yapacağını beyan etti*" cümlesinde "*Beyaz Saray*" göstergesi, doğal olarak, Amerika Birleřik Devletleri başkanının ikamet ettiği büyük, beyaz konutu ifade eder. Bununla birlikte "*Beyaz Saray....beyan etti*" ifadesini olduğu gibi kabul eden bir okuyucu, evlerin konuşabildiğini de kabul etmiş olacaktır ki bu da mümkün değildir. Dolayısıyla birçok okuyucu "*Beyaz Saray*" göstergesini, Birleřik Devletler'in yönetim organlarına atfederek yorumlayacak ve söz konusu beyanın, başkanın adına, yönetim kadrosunda görevli bir personel tarafından verildiğini düşünecektir.

Düzdeğişmece, bilhassa kitle bildirişimiyle ilgili göstergebilimsel araştırmalarda önemli bir yer tutmaktadır. Mesela bir gazetede "içkili araç kullanma" problemini temsilen, bir trafik kazası fotoğrafı kullanılabilir. Düzdeğişmece bu şekilde kullanıldığında, tek bir hikâyeden, bütünlüklü bir anlatı üretmek için dizimsel (syntagmatic) bir şekilde işler. Mesela okuyucu, parçalanmış bir araba görüntüsüyle karşılaştığı zaman, içten sonra içki içmek için bir bara uğramış, fazlasıyla içmiş, daha sonra arkadaşlarının uyarısına rağmen arabasına binmiş ve yanlış şeride geçip karşıdan gelen bir arabayla çarpışmış bir sürücünün öyküsünü kafasında kurabilir. Tabii ki okuyucunun kurduğu bu öykü, haberde söz konusu olan kazayla birebir örtüşmeyebilir ancak muhtemelen buna benzer olacaktır. Sonuçta düzdeğişmece, bir anlatı çağrıştırmak için bir tür steno yöntemi olarak

kullanıldığında, kitle bildirişimiyle ilgili bildirilerin (messages) oluşturulmasında oldukça değerli bir araç haline gelmektedir.

Bir kelime değişimine yani bir kelimenin başka bir kelimenin yerine kullanılmasına dayanan düzdeğişmece, Fontanier tarafından şu şekilde sınıflandırılmıştır:

- *Sonucu ifade etmek için sebebin kullanıldığı düzdeğişmeceler:* Bu tür düzdeğişmecelerde, sonucu ifade etmek için sebep zikredilir. Mesela şarabı anlatmak için *Bacchus*, savaş için *Mars*, deniz için *Neptün* demek gibi. Sebep bağlantısı zihnî ya da sosyal kaynaklı olabilir. Bir yazarın adı, eserinin adı yerine kullanıldığında böyle bir sebep bağlantısı vardır: "*Bir Homére, iki Virgile, dört Racine satın aldım*" cümlesindeki adlar, yazarların eserleri yerine kullanılmıştır. Sebep bağlantısı, aletle ilgili ve pasif olabilir. Mesela bir ressamın boyama tarzı için "*Onun cesur bir fırçası var*" dediğimizde böyle bir bağlantı söz konusudur. Bazı düzdeğişmeceler, fizikî ya da tabiî bir bağlantı üzerine kurulmuş olabilir. Mesela sıcaklık yerine "güneş" kelimesini kullanmak gibi. Bazı düzdeğişmecelerde de soyut ve metafizik bir sebep bağlantısı söz konusudur. "İyi" fikrinden doğan hareketlere iyilik denmesi gibi.
- *Sebebin yerini aletin aldığı düzdeğişmeceler:* Bir yazar için "*mükemmel bir kalem*" denildiğinde böyle bir bağlantı kurulmuş olur.
- *Sebebin yerini sonucun aldığı düzdeğişmeceler:* "Ey oğlum, ey sevincim, ey hayatımın bahtiyarlığı!" cümlesinde *oğul* sebep, *sevinç* ve *bahtiyarlık* ise sonuçtur.
- *İçeriğın yerine içerenin kullanıldığı düzdeğişmeceler:* şarap için *kadehin* kullanılması buna örnektir. Yer, şehir isimlerinin oralarda oturanlar için kullanılması da buna örnektir: "*Ankara kirli havadan kurtuldu*" gibi.
- *Bir şeyin adı yerine o şeyin yerini belirterek yapılan düzdeğişmeceler:* Burada, bir nesne kendi adıyla değil, geldiği, üretildiği, asıl ait olduğu yerin adıyla anılır. Mesela "*Bir keşmir aldım*" denildiğinde kumaşın, "*Amasya aldım*" denildiğinde elmanın kastedilmesi buna örnektir.
- *İfade edilen şeyin adı yerine işaretinin kullanıldığı düzdeğişmeceler:* Hristiyanlık için "*haç*", Müslümanlık için "*hilâl*" kelimelerinin kullanılması gibi.
- *Manevî bir kavramın yerine fizikî bir kavramın kullanıldığı düzdeğişmeceler:* "Yürek" kelimesinin "*cesaret*" yerine, "*beyin*" kelimesinin "*zekâ*" yerine kullanılması gibi.

- *Bir şeyin yerine o şeyin sahibi olanın kullanıldığı düzdeğişmeler:* "Ev" yerine "lares" (Eski Romalılarda aile ocağını koruyan Tanrı) adının kullanılması gibi.
- *Sahip olanın yerine sahip olduğu şeyin kullanılmasıyla yapılan düzdeğişmeler:* Adamlar için "şapkalar", kadınlar için "yaşmaklar" denmesi gibi.

Düzdeğişmece, eğretileme (metaphor) ve kapsamlayışla (synecdoche) birlikte, kaynağını Eski Yunan'dan alan söz figürleri arasında en bilinenlerden biridir. Düzdeğişmece, zaman içerisinde geliştirilmiş, Fransa'da 17. ve 18. yüzyıllarda yapılan bilimsel incelemelerde, ayrıntılı bir şekilde yapılan kapsamlı sınıflandırmaların içine dahil edilmiştir. Daha sonraki çalışmalarda yapılan karmaşık sınıflandırmalarda, tıpkı diğer iki figür (eğretileme ve kapsamlayış) gibi bir değişmece (trope) ve bir ikame ya da değiştirim (substitution) olarak ele alınmıştır. Düzdeğişmeceyi eğretilemeden ve kapsamlayıştan ayıran şey, değiştirime dahil olan iki öge arasındaki bağıntının tabiatıdır. Eğretimde bu bağıntı *benzerliğe* dayalıyken, düzdeğişmece *bitişikliğe* (contiguity), kapsamlayışta ise *bütünün bir parçası olmaya* dayalıdır. Ayrıca bu figürler, göstergebilimde *dizim* (syntagm) ve *dizi* (paradigm) ayrımı ya da belirtisellik (indexicality) kavramı gibi daha temel ve teorik bir çerçevede ele alınırlar. Saussure tarafından ortaya konan ve sözlü dile ait en temel iki bağıntı olan dizisel ya da çağrışımsal (associative) bağıntılar ve dizimsel bağıntılar (bunlar seçme ve sıralama eksenleri olarak da bilinir) Jacobson tarafından eğretileme (metaphor) ve düzdeğişmece (metonymy) ile özdeşleştirmiştir. Jacobson, kapsamlayışı (synecdoche) da düzdeğişmeceyle bağdaştırmıştır. Jacobson, bu terimleri sözü olmayan söylemlere de uygulamış, ayrıca eğretilemenin lirik şiir, Romantizm ve C. Chaplin'in filmlerini karakterize ettiğini, düzdeğişmeceyi ise epik şiir, realist romanlar ve Griffith'in filmlerinde söz konusu olduğunu öne sürmüştür. Ayrıca Jacobson, eğretileme ya da düzdeğişmeceyle ilişkili bozukluklardan kaynaklanan iki tür sözyitimi (aphasia) ayırt etmiştir. Jacobson, bu görüşleriyle birçok araştırmacıya ilham vermiştir. (97; 92; 94; 50; 14-114, 115, 116) Bkz. Contiguity, Figure, Metaphor, Paradigm, Syntagm, Synecdoche

Mimesis (T. Taklit, Mimesis, Fr. İmitation, Mimesis): Dışsal bir gerçekliğin gözlemlenebilen özelliklerini taklit etmek, benzerini yapmak. Bu kavram, Klasik Yunan'dan kaynaklanmakla birlikte, 19. yy'da realist sanat ve edebiyat akımının temel aracı haline gelmiştir. (50) Bkz. Naturalism, Representation

Modality (T. Kiplik, Fr. Modalité): I. Dil. Konuşucuyla dinleyici arasındaki bildirişimin türüne göre tümcenin içerdiği yapının özelliği. Olumlu ya da olumsuz bildirme tümcesi, olumlu ya da olumsuz soru tümcesi, olumlu ya da olumsuz buyrum ya da

dilek tümcesi, dolaylı ya da dolaysız anlatım çerçevesinde başlıca kiplikleri oluşturur. **II.Sem.** Bir göstergeye, metne (text) ya da türe (genre) verilen veya bunlardan beklenen gerçeklik durumu (reality status). Bir metni anlamlandırmaya çalışırken, yorumlayanlar, o metin hakkında "kiplik hükümleri" (modality judgements) verirler. Mesela metnin makul, güvenilir, inanılır ya da doğru olup olmadığını belirlerler. (41-141; 50) Bkz. Mode

Mode (T. Kip, Fr. Mode): Dil. Cümle içinde fiillerin aldıkları şekiller. Kip, fiilin ifade ettiği işin, halin veya hükmün ne şekilde olduğunu, meydana geldiğini veya yapıldığını göstermeye yarar. Her dilde kipler birbirinden ayrılır. Her dilde çeşitli kipler vardır ve bunlar çeşitli şekillerde gösterilir. Mesela *bildirme kipi, dilek kipi, istek kipi, şart kipi, gereklilik kipi, emir kipi* vb. (40-128) Bkz. Modality

Modernism (T. Modernizm, Fr. Modernisme): Batı'da 19. yy'ın sonundan itibaren görülen; 1910-1930 arasında zirve dönemini yaşayan ve 1970'lerin sonlarına kadar devam eden edebiyat ve sanat akımı. Modernizmin en belirgin özelliği geleneği ve sanatı taklit olarak görmeyi reddetmesidir. Bu akım değişik ülkelerdeki çeşitli sanat ve edebiyat biçimlerini buluşturup kaynaştırmak ister. Bu durum görsel sanatlarda Kübizm, Dadaizm, Sürrealizm ve Gelecekçilik (Futurism) şeklinde ortaya çıkar. Resimde ise özellikle doğrudan "temsil" in artık bir kenara bırakıldığı görülür. Müzikte, melodi ve armoninin yerine atonallığın (atonality) ön planda alındığı göze çarpar. Mimarlıkta, özellikle Bauhaus okuluyla birlikte geleneksel materyaller ve biçimler bir kenara bırakılıp, işlevsel geometrik biçimler ve yeni materyaller kullanılır. Edebiyatta ise romandaki gerçekçiliğin yerini "bilinç akışı" (stream of consciousness) alırken, şiirde serbest nazım baskın duruma geçer. (50)

Moneme (T. Anlambirim, Fr. Monème): Dil. Anlamlı en küçük dilsel birim. Dilin birinci eklemlilik düzeni, tümceleri ya da sözcükleri oluşturan en küçük anlamlı birimlerden, yani en küçük göstergelerden kuruludur ve hem göstereni, hem de gösterilene ilgilendirir. Bildiriyi en küçük göstergelerine ayrıştırarak, en küçük anlamlı birimler saptanabilir. Mesela "*Evi sattı*" tümcesindeki en küçük anlamlı birimlerin sayısı dördür: *Ev, -i, sat-* ve *-tı*. Bu öğeleri, gösteren düzleminde daha küçük anlamlı birimlere bölmek mümkün değildir. Anlambirimler genellikle biçimbirim (morpheme) ve sözlükbirim (lexeme) olarak ikiye ayrılır. (41-22; 42-92, 93) Bkz. First Articulation, Lexeme, Morpheme.

Morpheme (T. Biçimbirim, Fr. Morphème): Dil. En temel dilbilgisel birim, en küçük anlamlı birim, en küçük gösterge. Münferit bir kelime bir ya da daha fazla biçimbirimden oluşabilir. Mesela "*çocukça*" kelimesinde iki biçimbirim vardır: *çocuk*

ve -ça. Bir biçimbirim tek bir sesle de temsil edilebilir, birden çok heceyle de. Biçimbirimler, *bağımlı* (bound) ve *bağımsız* (free) olmak üzere ikiye ayrılır. Bağımsız biçimbirimler, tek başlarına kelime oluşturabilirler: erkek, defter, kitap vb. Bağımlı biçimbirimler ise tek başlarına değil, ancak kelimelerin birer parçası olarak gerçekleşebilirler: -sız, -lık, -ça, -ma vb. (16-41, 42; 41-45) Bkz. Lexeme, Moneme

Myth (T. Söylen, Mit, Fr. Mythe): İnsan ya da doğa olaylarını açıklamak amacıyla doğaüstü varlıkların olağanüstü eylemlerini efsane biçiminde anlatan ve kuşaktan kuşağa geçen anlatı. Barthes'a göre mit, baskın sınıfın ideolojik amaçlarına hizmet eden karmaşık ve iyi biçimlenmiş bildirişim dizgesidir. Yani mit, gösterilenin kendi tarihinden, biçimin ise kendi içeriğinden soyutlandığı ve yapay bir içerikle doldurulduğu ancak tamamen tabii görüldüğü bir anlamlama biçimidir. (20-141; 109)

Narration (T. Anlatma, Anlatım Edinimi, Fr. Narration): Bir anlatı (narrative) meydana getirme eylemi ya da süreci. (27-197; 50) Bkz. Enonciation, Narrative, Narratology

Narrative (T. Anlatı, Fr. Récit): Bir olaylar silsilesinin temsili (representation); yazılmış ya da anlatılmış bir hikaye, olay, masal vb. Aristo tarzı anlatı biçiminde, neden-sonuç ilişkisi ve hedefler hikayeyi (kronolojik olayları), olay örgüsü (plot) haline getirir. Yani baştaki olaylar gelişme kısmındaki olayları, gelişme kısmındakiler de son kısımdakileri etkiler. (34; 197; 50) Bkz. Narration, Narratology, Syntagm, Syntagmatic Analysis

Narratology (T. Anlatıbilimi, Narratoloji, Fr. Narratologie): Anlatıları, bütün anlatıların ortak yanlarını ve diğerlerinden ayrılan yönlerini inceleyen bir anlatı kuramı ya da bilimi. Tzvetan Todorov'un "*Grammaire du Décaméron*" (1969) isimli eserinde ortaya attığı "narratologie" kuramı, Rus Biçimciliği ve Fransız Yapısalcılığıyla da paralellikler taşımaktadır. Narratolojinin gelişmeye başladığı zamanlarda, anlatıların çok çeşitli iletişim araçlarıyla (media) anlatıldığı ya da ortaya çıktığı gözlemlenir. Yani sadece yazılı ve sözlü dil değil, işaret dilleri, hareketli resimler, filmler, jastler, karikatür şeklindeki hikaye serileri vs. de buna dahildir. Ayrıca bir masalın baleye ya da bir romanın sinemaya uyarlanabileceğini de unutmamak gerekir. Buradan şöyle bir sonuç çıkarılabilir: Anlatı, onu oluşturan iletişim aracından (medium) bağımsız olarak ele alınabilir ya da alınmalıdır. Esasında sadece iletişim aracından değil, anlatı söyleminden yani iletişim aracıyla anlatılmak istenen şeyin sunuş biçiminden de bağımsız olarak ele alınmalıdır. Todorov'un *Grammaire du Décaméron*'da yaptığı şey de Boccaccio'nun

hikayelerinde "anlatılan" üzerinde odaklanmak ve bunu açıklamak üzere bir "gramer" geliştirmeye çalışmaktır. Benzer şekilde Barthes'ın "*Introduction à l'analyse structurale des récits*" isimli çalışması da söylem yapısından (discourse structure) ziyade hikayeye yöneliktir. Barthes ve Todorov, nasıl söylendiğinden çok ne söylendiği üzerinde odaklanarak, Lévi-Strauss ve Vladimir Propp'un yolundan gitmişlerdir. Lévi-Strauss, "*Anthropologie Structurale*" isimli çalışmasında "anlamsal yapı" (semantic structure) üzerinde durarak mitin mantığını karakterize etmiştir. Propp ise "*Masalın Biçimbilimi*"nde Rus peri masallarını tespit ettiği 31 işleve göre incelemiştir. Ona göre masalların görünüşteki çok çeşitliliği altında, değişmeyen ortak bir yapı vardır. Masallardaki kişiler çok çeşitli olsa da, bu kişilerin eylemleri sınırlıdır hatta 31'i geçmez. "İşlev" diye nitelendirilebilecek bu 31 eylem, hep aynı sırayla karşımıza çıkar. Propp bu 31 işlevi de eylem alanlarına göre yedi gruba ayırmıştır. Bunlara uygun düşen kişiler de yedi tanedir. Yani 31 işlevden birkaçı aynı kişiye düştüğü için masalarda dağıtılacak rollerin sayısı yediyi geçmez (Saldırgan, başışçı, yardımcı, prenses, gönderen, kahraman, düzmece kahraman). Propp sadece Barthes ve Todorov'a değil Claude Bremond, Algirdas Greimas gibi birçok araştırmacıya da ilham vermiştir. Narratolojiyle ilgili ilk çalışmalar her ne kadar "anlatılan"ı (narrated) merkez alıp, anlatıyı buna göre tanımlasa da, bazı araştırmacılar anlatıyı, sözel bir sunuş kipi (a mode of verbal presentation) olarak düşünmüşler ve görevlerini de anlatıdaki hikayeyi incelemek yerine, anlatı söylemlerini (narrative discourses) incelemek şeklinde tanımlamışlardır. Onlara göre bu sayede, edebî anlatım ve uzaklık (distance) ya da bakış açısı gibi konular üzerinde yapılacak kapsamlı çalışmalar daha faydalı olacaktır. Anglo-sakson eleştirmenler (Henry James, Wayne Booth gibi), Alman araştırmacılar (Eberhard Lammert, Günther Müller gibi) ve Rus Biçimcileri de bu konularla ilgilenmiştir. Gérard Genette ise bu tarz narratolojik eğilimin en önemli temsilcisi sayılır. Genette, "*Narrative Discourse*" isimli eserinde anlatı metni ve onun anlattığı hikâye arasındaki zamansal bağıntılar üzerinde durur.

Anlatıyı sunuş kipine göre (mode of presentation) tanımlamak ve anlatıcının (narrator) rolü üzerinde ısrarla durmak, anlatıcının bulunmadığı hikâyelerin ihmal edilmesine yol açar. Bununla birlikte ne olursa olsun hikâyenin anlatıyı oluşturduğunu ve hikâyesiz bir anlatı olamayacağını da gözardı eder. Dolayısıyla Mieke Bal, Seymour Chatman ve Gerald Prince gibi bazı araştırmacılar ne anlatıldığıyla, bunun anlatılma şeklini bir arada ele almaya çalışarak bu konuyla ilgili iki yaklaşımı da bir araya getirmek isterler. Greimas'ın en son geliştirdiği anlatı modelinde ise söylemin yanı sıra hikâyeye de yer verilir.

Hikâye ve söylem incelemesinin bütünleştirilmesi açısından bakıldığında, bunun Rus Biçimcilerinin *fabula* (temel hikâye) ve *sjuzet* (olay örgüsü) ayrımıyla genelde aynı doğrultuyu izlediği görülür. Nasıl ki dilbilimciler *dilin gramerini* oluşturmayı amaçlıyorsa, anlatı bilimcileri (narratologists) de *anlatının gramerini* oluşturmak ister. Böyle bir gramer de birbiriyle ilişkili dört bölümü içerebilir: Sözdizimsel bileşen (syntactic component), anlamsal bileşen (semantic component), söylemsel bileşen (discursive component) ve pragmatik bileşen. (74; 34-197) Bkz. Narration, Narrative, Syntagmatic Analysis

Naturalism (T. Doğalcılık, Fr. Naturalisme): Naturalizm, bazı bağlamlarda realizmin indirgenmiş bir biçimi olarak görülür ve şeylerin (things) görüşlerinin yüzeysel yani görünen temsillerinin detaylı bir şekilde ortaya konmasını içerir. Bu açıdan şeylerin "esas" doğasını daha derinden ve içten kavramaya çalışan biçimlerle karşıtlık içindedir.(50) Bkz. Mimesis

Naturalization (T. Tabiileşme, Fr. Naturalisation): Sem. Düzgülerin (codes) bir kültürde çok geniş bir alana yayılması ve çok erken yaşta öğrenildiği için sonradan oluşturulmuş gibi değil de "tabii" olarak verilmiş gibi görülmesi. Mesela mitler bu açıdan tabiileşmiştir. Yine düzanlam (denotation) da yananlama (connotation) göre tabiileşmiştir ya da tabiileşme sürecinin bir parçasıdır. (50) Bkz. Denaturalization, Valorization

Object (T. Nesne, Fr. Objet): Sem. Peirce'ün üçlü gösterge modelinde göstergenin göndergesini (referent) yani göstergenin yerini tuttuğu şeyi ifade eden terim. Saussure'ün soyut gösterileninin (signified) aksine, buradaki gönderge, dünyadaki bir nesnedir. Ancak bu, soyut kavramları ve kurgusal şeyleri dışlamayı gerektirmez çünkü Peirce'ün modeli Saussure'ün modelinde belirtilmeyen fiziksel gerçeklik (physical reality) için bir yer açar. (12-89, 90; 50) Bkz. Interpretant, Referent, Representamen, Sign, Semiotic Triangle

Open and Closed Texts (T. Açık ve Kapalı Metinler, Fr. Textes Ouvert et Textes Fermé): Sem. Eco, kapalı metinleri, açık metinlerin aksine, belirli bir yoruma sevk etme eğilimi gösteren metinler olarak tanımlar. Eco'ya göre kitle iletişim araçlarına ait metinler "kapalı" olmaya eğilimlidir ancak bunlar, heterojen bir dinleyici kitlesine yayın yaptıkları için, bu gibi metinlerin farklı farklı çözümlenmesi ve yorumlanması kaçınılmazdır. Açık ve kapalı metinler, anlatı ve söylem düzlemlerine göre de değerlendirilebilir. *Söylem* ya da *anlatım düzleminde kapallılık*, anlatımın yeni birimlerle çoğalmasına son veren bir gösterge, okura önceden sezdirilen bir birim, bir işaret kullanılmasıyla ele alınabilir. Anlatım boyutunda, bir başlangıç ile bir sonuç belirten özelliklerin bulunması, söylemin

açılış ve kapanış yerlerini gösterir. Mesela bir şiirin başına konan gazel, sone gibi başlıklar, daha girişte, okura, şiirin nerede kapanacağını, açıklığın söylem açısından ne zaman ve nerede biteceğini belirten göstergelerdir. Gazel başlığı, şiirin genelde 5 ile 15 dize arasına sıkıştığını belirtirken, bir sone başlığı da şiirin 14. dizede biteceğini gösterir. Metinleri biçimsel açıdan kapalı yapan bir özellik de noktalama işaretlerinin kullanımınıdır. Mesela şiirlerinde noktalama işareti kullanmayan şairlerin şiirleri, söylem boyutu açık bırakılmış şiirlerdir. Bazı halk şiirlerinde ozanların adının geçmesiyle, dizelerin sona ereceği işareti verilmiş olur. Bu da aynı şekilde biçimsel boyuttaki kapalılığı ifade eder. *Anlatı boyutunun kapalılığı* bitimli eylemlerin kullanımı (aranılan bir şeyi bulmak, istenilen bir yere varmak, ölmek vb.) ile gerçekleşirken, açıklığı ise bitimsiz eylemlerin kullanımı (bir kimseyi ya da bir şeyi aramak, bir olayı araştırmak, bir yere ulaşmaya çalışmak, bir ipucu doğrultusunda ilerlemek vb.) ile gerçekleşir. Bitimli bir eylemin ve bu eyleme dayalı bir programın uygulanması, olayların, bu eylemin kapsadığı anlamlar ötesinde sürmeyeceğini, bittiğini belirtir. Mesela polisiye romanları diye adlandırılan metinlerin bir çoğu bir soruşturmanın başlatılmasıyla açılır ve bu soruşturmanın son bulmasıyla da biter. Aranılan kişi ya da araştırılan gerçek, metnin akışı içinde ortaya çıkarıldığında anlatı programı kapanır. Buna karşılık, iz sürme programının yer aldığı bazı polis romanlarında, başlatılan soruşturmanın son aşamasına ve dolayısıyla metnin son bölümüne gelindiğinde, ortaya beklenmedik verilerin, ipuçlarının çıktığı, bunun da yeni bir soruşturmaya, iz sürmeye yol açacağı sezdirilir. Böylece metin, anlatı boyutu açısından bir sonuca ulaşmadan noktalanır. Bu tür bir metin, anlatı düzlemi açık bir metindir. (29-68, 69 vd.; 50) Bkz. Polysemy, Text

Opposition (T. Karşıtlık, Fr. Opposition): Bir dilsel birimle, belli bir bağlamda onun yerini alabilecek birim ya da birimler arasındaki bağıntı. Dilsel birimler arasında birbirinden ayrı iki çeşit bağıntı vardır: Birincisi, sözce içinde dizimsel (syntagmatic) olarak adlandırılan bağıntılardır ve bunlar doğrudan doğruya gözlemlenebilirler. Bu bağıntılar "aykırılıklar" (contrastes) terimiyle ifade edilebilir. İkinci bağıntı türü ise aynı bağlamda yer alabilen ve en azından bu bağlam içinde karşılıklı olarak birbirini dışlayan birimler arasındaki bağıntılardır. Bunlar dizisel (paradigmatic) bağıntılardır ve karşıtlıklar (oppositions) terimiyle belirtilirler. Karşıtlıkların da çeşitli türleri vardır. *İkili karşıtlıklar* (binary oppositions), mantıksal olarak birbirine karşıttır. Bu tür karşıtlıklarda her terim kendi zıttını ima eder ve orta ya da ara terim mevcut değildir. Mesela ölü/diri karşıtlığı buna örnektir. *Analog karşıtlıklar*, aynı boyutta yer alan dilsel birimlerin dereceli karşıtlığını içerir. Bu tür karşıtlıklarda ara evreler söz konusudur. Mesela

iyi/orta/kötü gibi. (30-155; 41-137; 50) Bkz. Contrast, Paradigmatic Relations, Syntagmatic Relations

Paradigm (T. Dizi, Fr. Paradigme): I.Dil. Bir kelimenin çekimlenmiş biçimlerinden oluşan (sanatçı, sanatçının, sanatçılar gibi) dizi ya da bir fiilin çekiminde takip edilen standart örnekçe (1. tekil şahıs, 2. tekil şahıs, 3. tekil şahıs, 1. çoğul şahıs... gibi). Dizide aynı sözdizimsel bağlam içerisinde birbirinin yerini alabilecek öğelerden oluşan bir bütün söz konusudur. **II.Sem.** Birbirleriyle ortak yanları olan ve aynı kategorinin üyesi olan gösterenlerin (signifiers) oluşturduğu dizi. Bir bağlam içerisinde, dizinin bir üyesi, yapısal açıdan diğer bir üyeye yer değiştirebilir. Mesela "Ayşe vazoyu kırdı" cümlesinde *Ayşe* yerine *Mehmet, çocuk, kedi* gibi ad türü sözcükler koyabiliriz. Burada *Ayşe, Mehmet, çocuk, kedi...* birbirlerinin yerini alabildikleri için bir dizi oluştururlar. Bir dizinin kapsamı, verilen tanıma bağlıdır. Dilbilgisi tanımlaması yapılıyorsa, bir dildeki ad türü tüm sözcükleri aynı diziyeye sokmak mümkündür. Bu tanıma göre yukarıda verilen örnekte *Ayşe* yerine, *rüzgar, fırtına, defter, derinlik* vb. kullanılabilir çünkü bunlar ad türündendir. Şayet tanım "vazoyu kırabilen insan türü canlılar" şeklinde olsaydı, bunlar dizinin dışında kalacaktı.

Kuralların uygun bir şekilde tatbik edilmesiyle dizilerden, dizimler (syntagm) oluşturulabilir. Dizideki öğeler, "dizim" olarak adlandırılan daha karmaşık gösterge örnekçeleriyle (pattern) bir araya getirildiği zaman anlam kazanır. Bunun için de alternatif göstergelerden oluşan bir bütünden bir gösterge seçilir. Bunu, dizisel ve dizimsel eksen (axis) üzerinde şu şekilde örneklendirmek mümkündür:.....(42-107; 13-52, 53; 99; 91; 104) Bkz. Paradigmatic Analysis, Paradigmatic Relation, Syntagm, Syntagmatic Analysis, Syntagmatic Relation

Paradigmatic Analysis (T. Dizisel Çözümleme, Fr. Analyse Paradigmatique): Sem. Bir metindeki "yüzey yapı"nın (surface structure) altında yatan farklı dizileri belirlemeye çalışan yapısal bir çözümleme tekniği. Yapısal çözümlemenin bu yönü, her gösterilenin olumlu ya da olumsuz çağrışımlarını ve altta yatan tematik dizilerin varlığını göz önünde bulundurur. (50) Bkz. Paradigm, Paradigmatic Relation, Syntagm, Syntagmatic Analysis, Syntagmatic Relation

Paradigmatic Relation (T. Dizisel Bağıntı, Fr. Rapport Paradigmatique): Sem. Birbirinin yerine geçebilecek göstergeler arasında oluşan bağıntı. Aynı dizide (paradigm) yer alan aynı türden iki ya da daha çok sayıda gösterge, dizge içinde birbirinin yerini alabilir ya da gerçekleşebilir. Her gerçekleşen birim, belli bir diziyeye bağlanan birimler arasında yapılan bir "seçme"nin ürünüdür. Saussure, "dizisel

bağıntı" yerine "çağrışımsal bağıntı" (associative relation) terimini kullanmış ve bu bağıntının, aralarında ortak yan bulunan öğelerin bellekte birbirini çağrıştırmasıyla oluştuğunu belirtmiştir. Mesela Fransızca *enseignement* (öğretim), anlam açısından *éducation* (eğitim), *apprentissage* (yetişme, öğrenme, çıraklık) sözcüklerini; ses açısından ise *enseigner* (öğretmek), *renseigner* (bilgi vermek) ya da *armement* (silahlanma, donanım) ve *chargement* (yükleme, yük) sözcüklerini çağrıştırabilir. Her dizide, aynı anda bir arada bulunmayan öğeler birbirine bağlanır. Artık Saussure'ün kullandığı "çağrışımsal bağıntı" yerine "dizisel bağıntı" terimi kullanılmaktadır. Ancak Barthes, dizisel yerine *dizgesel* terimini tercih ederken, Hjelmslev *bağlılaşım*lar, Jakobson *benzerlikler*, Martinet ise *karşıtlıklar* terimini kullanır. Bütün bu terimlerle belirtilen bağıntıları ortaya koyan başlıca işlem *değiştirim* ya da *değişim*dir. Anlatım ya da içerik düzleminde bir öğenin (anlamlı birim ya da sesbirim) yerine bir başka öge koyarak bu değişikliğin öbür düzlemde de değişikliğe yol açıp açmadığını sınaama işlemi olan değiştirim yoluyla aynı anda bir arada bulunmayan öğelerin hem varlıkları saptanır, hem de bağıntıları belirlenir. Mesela "Evi sattı" tümcesinde gerçekleşen ev anlambirimi *köşk* vb. anlambirimlerle değiştirilebilir; yani *ev*, kendisinin yerini alabilecek öbür öğelerle dizisel bağıntı kurar. (13-52; 41-107, 108; 7-75, 76 vd.) Bkz. Paradigm, Paradigmatic Analysis, Syntagm, Syntagmatic Analysis, Syntagmatic Relation

Paraphrase (T. Açıklama, Fr. Paraphrase): Dil. Bir birimi, cümleyi, paragrafı ya da metni, anlamı aynı kalacak şekilde yeniden ifade etmek. Mesela "Ahmet, Ankara'da yaşıyor" cümlesi "Ahmet'in yaşadığı yer Ankara'dır" şeklinde ifade edilirse açıklama yapılmış olur. Çünkü ifade ediş şekli farklı olsa da, her iki cümle aynı anlamı taşır. Sözlüklerdeki tanımlar da açıklamaya örnektir. İlk önce retorikte ortaya çıkmış olan "açıklama" kavramı daha sonra dilbilimde de benimsenmiştir. Üretici dilbilgisinde bu kavram önemli bir yere sahiptir. (41-14; 75)Bkz. Periphrase

Perceptual Codes (T. Algısal Düzgüler, Fr. Codes Perceptuelle): Sem. Yorumlayıcı (interpretative) düzgünün bir çeşidi. Bazı göstergebilimciler, duyuşal (sensory) algıyı bir düzgü olarak görürler. Bu konuda farklı görüşler ileri sürülmüştür: Yorumlama ile algılamanın birbirinden ayrı düşünölemeyeceği; insanın algısal sisteminin diğer organizmalarinkinden farklı olduğu; insan türünde bile algısal açıdan sosyo-kültürel, alt-kültürel ve çevresel farklılıklar olduğu vb. Algısal düzgülerin öğrenilmiş olması gerekir. Göstergebilimsel bir düzgü olarak algı "temsil" içerir. Birçok düzgünün aksine algısal düzgüde bir verici yani gönderen olması gerekmez. (50) Bkz. Code, Interpretative Codes, Representation, Representational Codes

Performative (T. Edimsel, Fr. Performatif): Prag. Austin'e göre, kişinin sözcülerken, bir şey söyleyip bir şey bildirmekten çok bir şey yaptığı tümceler. Mesela "Sizi karı-koca ilan ediyorum", "Bu gemiye 'Queen Elizabeth' adını veriyorum" gibi tümceler edimseldir. Böyle tümcelerın doğruluğundan ya da yanlışlığında söz edilemez; yerindeliğinden ya da yersizliğinden söz edilebilir. Edimsellerin uygun kişi tarafından, uygun bir durumda, uygun kelimelerden oluşan sözcülerle gerçekleştirilmesi gerekir. Yani sadece gerekli kelimeleri söylemek yeterli değildir. Sadece belirli insanlar savaş ilan etme, nikah kıyma, suçluları mahkum etme vs. yetkilerine sahiptir. Mesela sıradan bir insanın çıkıp savaş ilan etmesi bir şey ifade etmez. (36-13, 14; 107; 108) Bkz. Speech Act, Felicity Conditions

Performance (T. Edim, Fr. Performance): Edinçin (competence) yani bireylerin dilsel bilgisini oluşturan, sonsuz sayıda tümce üretip anlamayı sağlayan kurallar dizgesinin, somut söz eyleminde gerçekleştirilmesi. (42-54, 55) Bkz. Competence

Periphrase (T. Dolaylama, Fr. Pérphrase): Dil. Bir ya da birçok kelimeyle ifade edilebilecek bir kavramı daha fazla kelimeyle, dolaylı olarak ifade etmek. Mesela "eşim" demek yerine "evli olduğum kişi" demek gibi. (76; 41-84)

Perlocutionary Act (T. Etkisöz Edimi, Fr. Acte Perlocutionnaire): Prag. Austin'in söz edimleri kuramında düzsöz ve edimsöz edimlerinden sonra gelen, dinleyici üzerinde belli etkiler yaratmaya yönelik olan edim. Burada konuşucunun, bir tümce sözcülerken bilerek ya da bilmeden yerine getirdiği, dinleyicinin duyu ve düşüncelerini etkileme edimi söz konusudur. Mesela "Dikkat, köpek var" tümcesini sözcülerken, konuşucu, bilerek ya da bilmeden dinleyiciyi korkutulabilir. Burada korkutma edimi, bir etkisöz edimdir. Etkisöz edimi, edimsöz kavramıyla bağlantılı, edimsöz edimlerinin dinleyen kişilerin eylemleri, düşünceleri, inançları vb. üzerindeki sonuçlarını ya da etkilerini gösteren bir kavramdır. Searle bunu şöyle örneklendirir: "Örneğin, düşüncelerimi gerekçelendirerek karşıdaki kişiyi kandırmaya ya da ikna etmeye; birini uyararak, onu korkutmaya ya da telaşlandırmaya; birinden bir ricada bulunarak, kişiye bir şey yaptırmaya; bilgilendirerek, kişiyi ikna etmeye (aydınlatmaya, eğitmeye ya da kişiye esin vermeye, kişinin bir şeyi kavramasını sağlamaya) çalışabilirim. Bütün bu itelik anlatımlar etkisöz edimlerini gösterir." (Bkz. Illocutionary Act, Locutionary Act, Speech Act

Personage (T. Anlatı Kişisi, Fr. Personnage): Sem. Gerçek yaşamdaki kişinin (person) aksine, düşsel bir dünyada yaratılmış kişi. Ancak anlatı kişisini yaratan yazar da gerçek dünyadan hareketle bu kişileri yarattığı için anlatı kişisi gerçek kişiden ayrı olamaz. Anlatı kişisi her ne kadar bütünüyle gerçek yaşamdaki

kişilerle örtüşmese de, birçok bakımdan gerçek kişileri anımsatan bir kimlik olarak anlatılarda yer alır. (21-57) Bkz. Narration, Narrative

Phatic Function (T. İlişki İşlevi, Fr. Fonction Phatique): Jacobson'un dilsel bildirişim modelinde yer alan; bildirişimin varlığını doğrulamaya, sürdürmeye ya da kesmeye yönelik olan işlev. Mesela "*Beni duyuyor musunuz? Alo!, Dikkat!*" gibi sözler ilişki işlevini yerine getirir. İlişki işlevi ayinler, biçimsel kurallar, törenler, uzun söylevler, aile yakınları vs. arasındaki konuşmalar gibi bildirişim biçimlerinde de önemli bir yer tutar. Bunlarda bildirişimin içeriğinden çok, orada birlikte bulunmanın benimsenmesi olgusu ağır basar. Yani aynı kelimeler, aynı davranışlar yinelenir, aynı öyküler tekrar anlatılır. Ancak bu durum, bildirişimin içinde olanlara zevk verir. İlişki bildirisinin göndergesi, bildirişimin kendisidir. (20-23, 24; 42-63) Bkz. Appellative Function, Expressive Function, Functions of Signs, Metalingual Function, Poetic Function, Referential Function

Poetic Function (T. Yazınsal İşlev, Sanat İşlevi, Fr. Fonction Poétique): Jacobson'un dilsel bildirişim modelinde yer alan ve bildirinin sadece kendisine dönük olduğu, doğrudan doğruya kendisini amaçladığı işlev. Sanatta gönderge, bildirinin kendisidir; bildiri, bildirişimin aracı olmaktan çıkar amacı olur. Yazınsal işlev, yazınsal eserler dışında, biçimsel ya da deyişsel yanı ağır basan tanıtım, siyasal slogan vb. gibi bütün bildirilerde gerçekleşir. Yani yazınsal işlev, içerikten çok deyişe önem verilen kullanımlarda göze çarpar. Jacobson, bu işlevin başka işlevlerle de (çağrı işlevi gibi) kaynaşabileceğini belirtir. (20-23; 42-63; 41-230) Bkz. Appellative Function, Expressive Function, Functions of Signs, Metalingual Function, Phatic Function, Referential Function

Polysemy (T. Çok Anlamlılık; Fr. Polysémie): I.Anl. Bir gösterenin birçok gösterileni belirtmesi; değişik etkenlerle bir göstergenin yansıttığı temel anlamın yanı sıra yeni kavramları da anlatır durumda olması. Mesela Türkçedeki "baş" anlambirimi çok anlamlı bir ögedir. Çok anlamlılık, sıklık kavramıyla yakından ilgilidir. En sık rastlanan birimler, çok anlamlılığın en yoğun düzeye ulaştığı öğelerdir. Çok anlamlılıkta, gösterge, temel anlamını yitirmeden yan anlamlar kazanmaktadır. Zaman içinde unutulabildiği gibi yeni yan anlamlarla daha da zenginleşebilmektedir. Bazı dilciler, çok anlamlılığı, "belirsizlik" (ambiguity) çerçevesinde ele alırlar. Bağlam ve durum, kullanım düzleminde çokanlamlılığı dengeleyici ve anlam belirsizliğini giderici etkenlerdir. **II.Sem.** Bir metnin birçok anlam içermesi. Özellikle "metinsel belirlenimcilik"e (textual determinism) karşı çıkanlar, metinlerin "çok anlamlı" olduğunu vurgularlar. (1-70, 71; 50; 41-65) Bkz. Ambiguity, Textual Determinism

Post-Structuralism (T. Yapısalcılık-Ötesi, Fr. Post-Structuralisme): Yapısalcılıktan sonra Lacan, Derrida ve Foucault öncülüğünde geliştirilen, yapısalcılıkla ilişkili olan ancak bazı farklılıklar da içeren bir akım ya da düşünce okulu. Yapısalcılık-ötesi, temelde yapısalcı kavramları benimsemekle birlikte, bunların bir çoğunu da sorunsallaştırmıştır. Mesela yapısalcılık-ötesini savunan araştırmacılar, Saussure'ün gösteren ve gösterilen arasındaki bağıntının nedensiz oluşuyla ilgili görüşlerini daha da ileri götürerek, gösteren ve gösterilen arasında hiçbir bağıntı olmadığını savunmuşlardır. Yapısalcılık-ötesi göstergebilim de Saussure'ün, göstergebilimi, temel dizgelerin (system) altında yatan şeyleri açığa çıkaracak sistematik bir bilim olarak değerlendirmesini reddederler çünkü böyle bir dizge her zaman çelişkiler içerecek ve bazı şeyleri dışarıda bırakacaktır. Yapısalcılık-ötesi araştırmacılarına göre dış dünyada temel "derin yapı"lar ve altta yatan biçimler yoktur. Bu araştırmacıların çoğu "yapı-sökme" (deconstruction) yöntemini benimser ve gösteren ile gösterilen arasındaki bağıntının sabit olmadığını vurgularlar. Onlara göre anlam hiçbir zaman tamamlanamaz çünkü bir gösterenin anlamı, diğer bütün gösterenlerle bağıntılıdır. Burada sonu gelmeyen zincirleme bir bağıntı söz konusudur; dolayısıyla anlam sürekli ertelenir. Aynı şekilde bir metnin de kesin ve sabit bir anlamı yoktur, oynaktır, kaypaktır, çelişkilidir ve dolayısıyla belirsizlikler taşır. (27-201, 202; 50) Bkz. Deconstruction, Intertextuality, Srtucturalism

Pragmatics (T. Edimbilim, Kullanımbilim, Fr. Pragmatique): Dilin bağlam içerisindeki kullanımını ve göstergeler ile onları kullanan kişiler arasındaki ilişkileri konu edinen bilim dalı. Pragmatik, Morris'in yaptığı tasnife göre göstergebilimin üç alt dalından biridir. Pragmatik, kaynağını dil felsefesinden ve Oxford çözümleyici okulundan alır. Birer dil felsefecisi olan J.L. Austin "*How to Do Things with Words*" adlı eserinde pragmatik yaklaşımın ilk örneğini vermiştir. Austin, bir cümle sözcelemekle, bir edimde bulunmanın özdeş olduğunu belirtmiştir. Austin'in öğrencisi olan Searle ise "*Speech Acts*" isimli eserinde söz edimlerini teorik bir çerçeveye oturtmuş ve bir dili konuşmanın birtakım kurallara uygun davranışlarda bulunmak olduğunu savunmuştur. Bir başka önemli araştırmacı olan H.P. Grice ise daha çok dile getirilen cümleyle anlatılmak istenen şeyin farklı olduğu durumları açıklamaya yönelik bir dizi kuralı tanımlamıştır. S. Levinson, P. Brown ve G. Leech ise özellikle görgü kuralları (politeness) üzerinde çalışmışlardır. Pragmatik'in genel olarak şu konuları içerdiği söylenebilir: Söz edimleri teorisi, yerlilik koşulları, işbirliği ilkesi, bağıntı, görgü kuralları, gösterim, edimseller. (107; 4-74, 75 vd.; 42-51) Bkz. Cooperative Principle, Deixis, Felicity Conditions, Illocutionary Act, Locutionary Act, Perlocutionary Act, Performative

Proposition (T. Önerme, Fr. Proposition): Man. Bir savı öne süren ya da bir durumu dile getiren (genellikle bildiri kipinde olan) bir tümce; belli bir yorumda belli bir doğruluk değeri kazanan düzgün deyim. Bir önermenin kapsamı kendi doğruluk değeri, işlemi de öne sürdüğü sav ya da dile getirdiği durumdur. Önermeyi "hüküm"le (judgement) karıştırmamak gerekir. Önerme, iki veya daha fazla sayıda fikir arasında kurulmuş bulunan ilişkiler sonucu elde edilen *hükümün* sözle ifadesidir. Fikirler arasında böyle bir bağ kurmaya psikolojide "hüküm" denir ve bunun mantık dilindeki karşılığı "önerme"dir. Önerme niteliği taşıyan bir sözün mutlaka doğru ve yanlış olması, yani bir fikrin ötekisinde doğrulanması veya inkâr edilmesi gerekir. Nitekim *Bana falanca adresi söyler misin?, İngiltere'nin saatiyle Türkiye saati arasında ne kadar fark vardır?, Dönüşte bize uğrar mısınız?* gibi sözler de anlamlıdır, fakat bunlarda herhangi bir tasdik veya inkâr bulunmadığından bunlara "önerme" denemez. (18-99; 26-96)

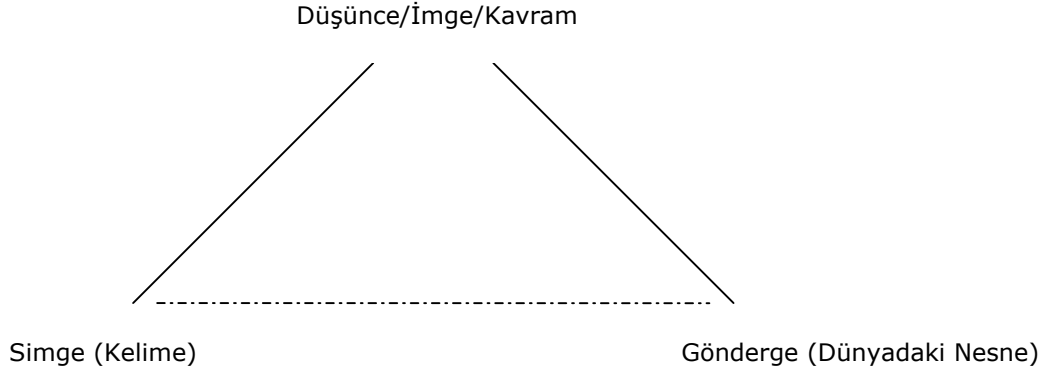
Receiver (T. Alıcı, Gönderilen, Fr. Récepteur): Verici (sender) tarafından oluşturulmuş bildiriye alan kişi ya da aygıt. Alıcı, dil düzleminde "dinleyici" olarak adlandırılır. (41-19; 50) Bkz. Sender

Reductionism (T. İndirgemecilik, Fr. Réductionisme): Bazı olgularda bulunan açıklayıcı etkenlerin tek bir işleve ya da nedene indirgenmesi. Mesela iletilimsel bildirişim modellerinin anlamı "içerik"e indirgemesi, teknolojik belirlenimciliğin toplumsal değişmeyi tek bir nedene indirgemesi gibi. Greimas, "göstergebilimsel indirgeme"yi bir teknik olarak, anlatıdaki birçok işlevi üç çeşit "dizim"e indirgemek için kullanmıştır. Ancak şunu eklemek gerekir ki "indirgemecilik" genellikle olumsuz bir etiket gibi kullanılır. Yani çeşitli yaklaşımlar, sürekli olarak çeşitli açılardan "indirgemeci" olmakla eleştirilirler. (50) Bkz. Essentialism

Redundancy (T. Artıklık, Fr. Redondance): Dil. Bildirişimde fazla ya da gereksiz gibi sayılacak ek veya artık göstergelerin kullanılması. Mesela "Ben geliyorum" sözünde sondaki şahıs eki olan "-um" parçası, konuşan kimsenin birinci şahıs olduğunu gösterdiği için "ben" kelimesi burada fazla ve artıktır. Bununla birlikte özellikle zor işitme çartlarında kullanıldığı zaman söylenen sözün daha yanlışsız ve daha rahat anlaşılmasını sağlamaktır. Dolayısıyla "artıklık", tamamen gereksiz değildir; kelimelerin anlamlarının kaypak olduğu düşünüldüğünde, anlaşmayı garantilemek açısından faydalı olabilir. (8-119)

Reference (T. Gönderim, Fr. Référence): Sem. Bir göstergeyi göndergeye bağlama. Dilin, dünyada ve çevredeki şeyler hakkında konuşmak için kullanıldığı düşünülürse, kelimeler, ifadeler ve gönderme yapılan şeyler arasında açıkça bir bağıntı olduğu görülür. Dünyadaki şeylerle ilgili sahip olduğumuz zihinsel

tasavvurlar, dilimizdeki kelimeler ve o şeylerin kendisiyle bizzat ilişkilidir. Bu ilişki araştırmacılar tarafından çeşitli biçimlerde resmedilmiştir ancak bunların en meşhuru Ogden ve Richards'ın anlam üçgenidir.

Bu üçgene göre düşünce, imge ya da kavram (thought/image/concept), simgeyi yani kelimeyi (symbol, word) sembolize eder ve göndergeye (referent) yani dünyadaki nesneye gönderme yapar; kelime ise göndergenin yerini tutar. Burada dikkat çeken nokta, kelime ile şey (thing) arasındaki ilişkinin dolaylı olması yani "kavram" vasıtasıyla gerçekleşmesidir. Genelde, kelimelerin şeylere gönderme yaptığından bahsedilir ancak bu üçgende göndermeyi yapan kavramlardır. (5-145; 41-110; 33-119) Bkz. Concept, Referent, Signe, Symbol

Referent (T. Gönderge, Fr. Référent): Sem. Göstergenin yerini tuttuğu şey. Gönderge, Peirce'ün üçlü gösterge modelinde "nesne" (object) olarak adlandırılmıştır. Peirce'ün kuramında her göstergenin gönderme yaptığı bir nesne vardır ancak bu nesnenin fiziksel bir varlığı olması gerekmez, yani bir düşünce, bir rüya figürü, hayalî bir varlık da olabilir. Pozitif anlambilim geleneğinde ise sadece göndergesi gerçek olan ifadeler dikkate alınır çünkü sadece bunların doğruluk değeri olabilir. Hatta bu geleneğe göre kelimeler, anlamlarını gönderme yaptıkları şeylerden alır. Saussure geleneğine göre kelimeler anlamlarını dizisel (paradigmatic) yapılarından yani dildeki diğer kelimelerle bağıntılarından alır. Saussure'ün ikili gösterge modelinde dünyadaki gönderge açıkça belirtilmemiştir, sadece bir kavram olarak gösterilenden bahsedilmiştir. Peirce'ün göstergebiliminde görüntüsel göstergeler (icon) ve belirtiler (index) kendi göndermeleriyle olan bağıntılarıyla tanımlanır; simgeler (symbol) ise uzlaşım sal dizge (system) içindeki yerlerine göre tanımlanır. Göndergeler maddî nesnelere,

fikirleri, olayları, düşsel nesne ya da varlıkları vs. içerir. Yazınsal metinlerin gerçek dünyada göndermeleri yoktur ancak benzerleri bulunabilir, çünkü bunlar kurmaca metinlerdir, imge gücünün ürünleridir. Foucault gibi gerçekçiliğe karşı (anti-realist) olan kuramcılar, göndermelerin somutluğunu reddeder ve onları dilin ürünü olarak görürler. (35-146; 50; 88; 109)Bkz. Object, Representation, Semiotic Triangle, Sign

Referential Fallacy (T. Göndergesel Yanılgı*): Bu terim, gösterenin bir göndermeye, özellikle de dünyadaki maddî bir nesneye sahip olması gerektiği ya da bir göstergenin anlamının sadece onun göndergesinde yattığı yönündeki fikirlerin yetersizliğini ifade etmek için kullanılır. Çünkü birçok gösterenin göndergesi yoktur. Mesela dildeki "ve" bağlacının göndergesi yoktur. Bir göstergenin varlığı, dünyada ona ilişkin bir göndergenin varlığını garanti etmez. Zira yapısalcılık-ötesini (post-structuralist) savunanlara göre metinlerdeki gönderim (reference) dünyadan ziyade diğer metinlerdir. Göndergesel yanılgı içerisinde olanlar, Peirce'ün göndermeye yani nesneye yer veren gösterge modelinin, Saussure'ün göndermeye yer vermeyen gösterge modelinden daha üstün olduğunu savunurlar. (50) Bkz. Referent, Referential Function

Referential Function (T. Gönderge İşlevi, Fr. Fonction Référentielle): Dilin, gönderge ya da düz anlama yönelik bildirişim işlevi. Gönderge işlevi, salt soyut ya da somut nitelikli bir dış gerçeğin ağırlık taşıdığı bildirim eylemlerinde öne çıkar. Dinleyiciye bir konuda bilgi vermeyi, bir düşüncüyü iletmeyi sağlayan bildirme tümcelerinde bu işlev görülür. Mesela "*Bugün hava güneşli*" cümlesinde gönderge işlevi egemendir. Bu işlev, bildiri ile bizi gönderdiği yani bildiriye konu olan nesne arasındaki bağları belirler. Bu işlev, içeriğe gönderme yapar. (42-63; 41-110; 20-22) Bkz. Referent, Referential Fallacy

Representamen (T....): Sem. Peirce'ün üçlü gösterge modelinde, göstergenin aldığı biçimi ifade eden terim. *Representamen*, eğer maddesel olmayan bir biçime gönderme yaparsa Saussure'ün "gösteren"iyle karşılaştırılabilir ancak maddesel bir biçime gönderme yaparsa, bazı araştırmacıların deyimiyle "*gösterge aracı*" (sign vehicle) olarak nitelendirilir. (110; 50) Bkz. Interpretant, Object, Semiotic Triangle, Sign, Signifier

Representation (T. Temsil, Fr. Représentation): Başka bir şeyin yerini tutan ve onu insan zihninde canlandıran her şey. Göstergebilim "temsil" sürecini ön plana alır ve sorunsallaştırır. Göstergebilimde, gerçekliğin her zaman temsil edildiğine dair yaygın bir görüş vardır. Yani "doğrudan" (direct) bir tecrübe gibi ele aldığımız şeyde algısal düzgüler aracılık yapar, algı da zihinsel temsili içerir. Bütün metinler

“gerçekçi” gibi görünseler de, aslında kurgusal temsillerdir. Temsil her zaman “gerçekliğin inşası”nı içerir. Temsil kavramını “gösterge” (sign) ve “anlamlama” (signification) kavramlarıyla karıştırmamak gerekir. Bu kavramlar arasındaki karışıklık, her göstergenin mutlaka bir temsil olduğu gerçeğinden kaynaklanır. Ancak her “anlamlama” temsil içermekle birlikte, her temsil bir gösterge olmak zorunda değildir. Bir başka deyimle gösterge, belirli bir tipin hatta sadece belirli bir tipin temsilidir; bir temsil ise bir gösterge olabilir de olmayabilir de. Bir temsil kendisi hakkında ya da başka bir şey hakkında olabilir. Temsil eğer kendisi hakkındaysa, bir nesne (object) oluşturur; başka bir şey hakkındaysa bir gösterge (sign) oluşturur. Bu yüzden tam ve indirgenemez haliyle gösterge her zaman bir ilişki içerir. Teknik terimlerle ifade etmek gerekirse bu tarz bir temsildeki sadece aşkın (transcendental) bir ilişki olabilirken, bir gösterge her zaman varlıksal bir ilişkidir. Göstergede, bağıntının aşkın ögesi (transcendental element) yani temsille ilgili olan etken sadece temeldir yani başka bir şeyle (mesela gösterilenle) olan varlıksal bağıntının ortaya çıktığı bir zemindir. İşte başka bir şeyle olan bu bağıntı sayesinde gösterge resmen oluşur. Temsil ve gösterge arasındaki ayrım bir anlamda nesne (object) ve gösterge arasındaki ayrıma benzer. Bir temsil, bir nesne olabilir de olmayabilir de. Ancak bir nesne olmak için bir temsil olmak gereklidir. Bir gösterge olmak için ise bir temsil olmak yeterli değildir. Bkz. Mimesis, Referent, Representational Codes

Representational Codes (T. Temsilî Düzgüleri, Fr. Codes Representatif): Sem.

Gerçekliği temsil eden metinsel düzgülerdir. Bkz. Aesthetic Codes, Code, Logical Codes, Representation, Textual Codes

Second Articulation (T. İkinci Eklemlilik, Fr. Deuxième Articulation): Bkz. Articulation

Semantics (T. Anlambilim, Fr. Sémantique): Göstergelerin anlamını ve göstergelerle, göstergelerin yerini tuttuğu şey arasındaki ilişkileri inceleyen bilim dalı. Morris’in yaptığı tasnife göre anlambilim, göstergebilimin üç alt dalından biridir. Anlambilim, gösterenle gösterilenin ilişkilerini, anlam değişmelerini, eş anlamlılığı, çok anlamlılığı, sözlük yapısını inceler. Kelime, önerme ve cümle birimleri anlam açısından farklı problemler ortaya çıkardığından günümüzde kelime, önerme ve cümle anlambilimleri kurulmuştur. Genel anlambilim, sosyal hayatta kullanılan diğer göstergeleri de inceler. Semantik terimi ilk kez dilbilim alanında kullanılmış (Fr. Sémantique, 1883) ve başlangıçta tarihsel bir inceleme olarak gelişen bu bilim dalı, Saussure’ün yol açtığı büyük değişimin etkisiyle yapısal bir anlayışla baştan başa yenilenmiştir. Günümüzde anlambilim her iki koldan da gelişmektedir.

Tarihsel Anlambilim, dildeki anlamsal değişmeleri artzamanlı olarak incelerken, *Yapısal Anlambilim* konuyu eşzamanlı olarak ele alır; kelimenin seçme ve birleştirme eksenlerinde kazandığı anlamları araştırır. Yapısal anlambilimde sadece eşya ve eşyanın düzeni üzerinde durulmaz, dil sistemi içindeki anlam ilişkileri üzerinde de durulur. B. Pottier, anlambilimleri sınıflandırırken dört tür anlabilime yer verir ve tanımlarını yapar: *Göndergesel Anlambilim*, dünya, kavramsallaştırma ve doğal dillerin dizgeleri arasındaki ilişkileri ele alır. Gerçek ya da hayali nesnelere belirtilmesi olgusunu ve buna ek olarak da dünyadaki şeylere gönderme olgusunu işler. *Yapısal Anlambilim*, belirli bir doğal dile özgü göstergelerin seçimindeki gerekçeleri aydınlatmaya çalışır ve bu çabasını da, göstergelerin gösterilenlerindeki ayırıcı özellikleri (anlambirimler) çözümlenerek gerçekleştirir; gösterilenleriyle olan bağıntısını da göz önünde bulundurur. *Söylemsel Anlambilim*, dilden söyleme ve söylemden dile geçişin düzeneklerini betimler. Birbirini bütünleyen iki yapmayı-bilme eylemi söz konusudur burada. Ve dilin gösterilenleri, bağlama uyarlanmış söylem anlamlarına dönüşürler. *Edimsel Anlambilim*, bildirilerin içeriğini ve biçimin büyük ölçüde belirleyen konuşucuların arasındaki bilme ve isteme ilişkilerini dikkate alır. B. Pottier, bu dört anlabilimin yanında üç anlabilimsel etkinlikten daha söz eder. Bunlardan *Metin Göstergebilimi*, az çok geniş dilsel gerçekleştirmeleri (şiiirler, öyküler, romanlar...) inceler ve bunlardaki anlam düzenleyici büyük yapılaştırmaları ortaya çıkarmaya çalışır. A. J. Greimas ile çevresindeki okulun çalışmaları metin göstergebiliminin en yetkin örneğidir. *Koşut Gösterge Dizgeleri*, dil dizgesine koşut olarak kullanılmış gösterge dizgelerini bir araya getirirler. *Dıldışı Anlabilimsel Dizgeler* ise kendileri için yaratılmışlardır ve doğal dillerden alınmış örnekleri ikincil olarak kullanırlar. (14-75, 76 vd.; 43-149; 50; 30-208, 209) Bkz. Pragmatics, Syntax

Semiosis (T. Gösterme Süreci, Semiosis, Fr. Sémiosis): Sem. Peirce'e göre, bazı olguları anlamak için göstergelere başvurma (induction), göstergeden göstergeye akıl yürütme (deduction) ve/veya bazı yeni tecrübeleri anlamlı kılmak için göstergeler icat etme (abduction) süreci. Semiosis, genel olarak anlam üretme sürecini ifade eder. Morris, semiosisü "bir şeyin/kişinin, üçüncü bir şey aracılığıyla, o anda doğrudan etkili olmayan başka bir şeyin farkına varmasını sağlamaktır" şeklinde tanımlar. Morris, bu tanımını şu örnekle açıklar: Belli bir türdeki bir düdük sesini duyan kişi, bu düdük sesinin, yaklaşmakta olan bir trene ait olduğunu anlar. Yani düdük sesi, onu duyan kişi tarafından yorumlanır. Burada önemli olan nokta, yorumlayanın, düdük sesini, anlamını bilerek yorumlamasıdır. Düdük sesinin, bütün gösterge taşıyıcıları gibi bir kavramsal gösterileni (designatum) vardır ancak gerçek-somut bir göndergesi (denotatum) olmayabilir. İnsan, yaklaşan bir trenin sesini duyabilir ve tren geliyormuş gibi davranabilir, oysa gerçekte bu bir yanılgı

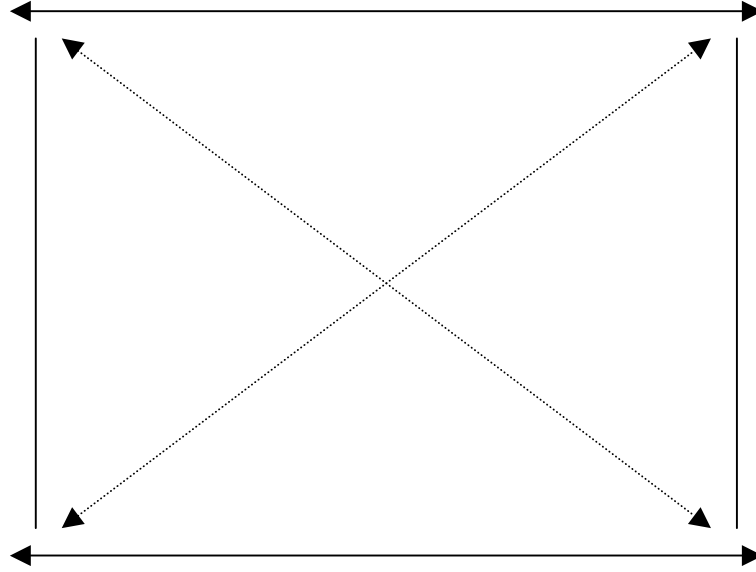
da olabilir. Gerçekte tren olmayabilir, sadece sesi benzetmiş olabiliriz. Buna rağmen anlamsal açıdan, ses, şu ya da bu biçimde yorumlanmıştır, bir işlev yerine getirmiştir. Bunun gerçekleşmesi de, yorumlayanın kafasındaki anlam dizgesinde bu sesin karşılık geldiği, çağrıştırdığı bir genel bilgi ya da kavramın bulunmasına bağlıdır. Bu örnekten hareketle semiosisün üç boyutunu açıklamak mümkündür. Birinci boyut, *anlamsal* (semantic) boyuttur. Yani düdük sesiyle tren arasında kurulan ilişki ya da gösterge taşıyıcısıyla onun kavramsal ve somut gösterileni arasında kurulan ilişkidir. İkinci boyut, *edimsel* (pragmatic) boyuttur. Bu, gösterge taşıyıcısıyla yorumlayan arasındaki ilişki yani düdük sesiyle, onu duyan ve değerlendiren kişi arasındaki ilişkidir. Bu boyut, yorumlayanın duruma göstereceği tepkileri başlatır. Üçüncü boyut ise *sözdizimsel* (syntactic) boyuttur. Burada düdük sesinin öteki seslerle olan ilişkisi incelenir, düdük sesinin uyarıcı sesler dizgesi içinde tuttuğu yer belirlenir. Yani bir göstergenin kendisiyle aynı dizgede bulunan öteki göstergelerle olan ilişkisi araştırılır. Düdük sesi, başka seslerle belli bir ilişki içinde olduğu sürece, yani ancak öteki seslere göre düdük sesidir. (13-81, 82; 50; 88) Bkz. Signification, Unlimited Semiosis

Semiosphere (T. Semiosfer, Fr. Sémiophère): Sem. Kültür göstergebilimi üzerinde çalışan Rus araştırmacı Yuri Lotman tarafından "söz konusu olan bütün göstergebilimsel kültür alanı"nı ifade etmek için kullanılan terim. Bu terim, farklı dillerin ve kitle iletişim araçlarının etkileşim içinde bulunduğu göstergebilimsel bir ekolojiyi de ifade edebilir. (50)

Semiotic Economy (Göstergebilimsel Ekonomi, Fr. Economie Sémiotique): Sem. Genellikle kitle iletişim araçlarıyla ilişkili olarak, sınırlı öğelerin sınırsız bir şekilde kullanılmasını ifade eden bir özellik. Bir gösterge dizgesindeki çift eklemliğin (double articulation) yapısal özelliği, alt düzeydeki az sayıda birimden faydalanarak, sınırsız sayıda anlamlı birleşimler (combinations) üretilmesine olanak tanır. Bu özelliğin, sözlü dilin yaratıcı ekonomisinin ve üretkenliğinin temeli olduğu düşünülür. Mesela bir dilde 40-50 tane "çift eklemlilik" ögesi yani sesbirim (phoneme) olabilir ancak bunlar binlerce gösterge üretebilir. (80; 50) Bkz. Articulation, Double Articulation

Semiotic Square (T. Göstergebilimsel Dörtgen, Fr. Carré Sémiotique): Sem. İlk kez Greimas tarafından ortaya atılan "göstergebilimsel dörtgen", bir metinde yer alan anahtar niteliğindeki *anlamsal özelliklerle* (semantic features) ilişkili olan mantıksal birleşimler ve ayrımları detaylı olarak göstermek için bir araç olarak kullanılır. Mesela "güzel" ve "çirkin" gibi birbiriyle ilişkili iki terimi yatay bir çizgiyle birbirine bağlarsak, bunun altına "güzel olmayan" ve "çirkin olmayan" gibi iki

mantıksal olasılık daha ekleyerek göstergebilimsel bir dörtgen oluşturabiliriz. Ancak göstergebilimsel dörtgen basitçe bir "ikili karşıtlık" (binary opposition) değildir çünkü güzel olmayan bir şeyin çirkin olması gerekmez ve çirkin olmayan bir şeyin de güzel olması gerekmez. Göstergebilimsel dörtgen, bir metindeki altta yatan gizli temalara dikkat çekmek için kullanılabilir. Göstergebilimsel çözümlerlerde de bu dörtgen, çözümlemenin üçüncü katmanını oluşturan temel yapı, yani mantıksal-anlamsal yapı çözümlemesinde kullanılmaktadır. Burada yapılmak istenen şey, söylem ve anlatı düzeylerinde saptanan ilişkileri düzenleyen derin, soyut mantığın ne olduğunu bulmaktır. Yani, anlam üretiminin temel yapılarını kavramaktır. Bu nedenle öncelikle temel sözdizimin gerçekleşmesini sağlayan ilişkiler belirlenir ve aralarındaki mantıksal dönüşümün nasıl gerçekleştiği araştırılır. İlişkilerin ya da bağıntıların türleri (*karşıtlık, çelişiklik, içerme* ya da *tümleme* bağıntıları) mantıksal dönüşüme göre belirlenmeye çalışılır: *Değilleme, varlama* (ve dolayısıyla *içerme*) Bu amaçla kullanılan göstergesel dörtgen şu şekilde şematize edilebilir:

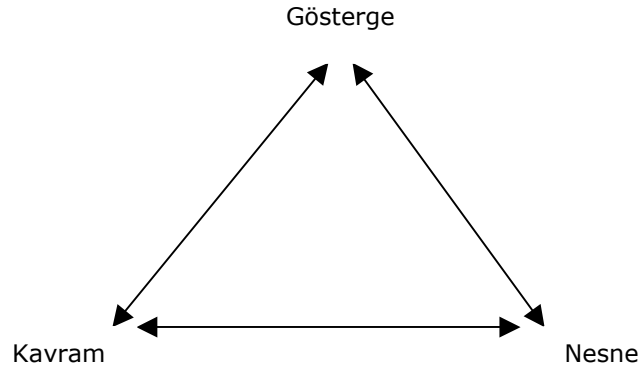
Temel yapıda yer alan "sözdizimsel" öğeler arasındaki mantıksal, soyut bağıntılar saptanırken, yine temel yapıya ilişkin temel anlam bileşeni de belirlenir. Yani somut mantıksal öğelere, bir başka deyişle salt işlevsel değeri olan boş yapılara yüklenen ilk anlamsal değerlerin ne olduğu görülmeye çalışılır.

Göstergebilim genel, evrensel, mantıksal, soyut, derin ve gücül karşıtlıklara ilişkin olarak özellikle *yaşam/ölüm* ve *doğa/kültür* ikiliklerini belirlemiştir. (31-170, 171, 172; 50) Bkz. Opposition

Semiotic Triangle (T. Göstergebilimsel Üçgen, Fr. Triangle Sémiotique): Sem.

Göstergebilimde bir değil birden çok göstergebilimsel üçgen vardır. Bunların çoğu Peirce'ün üçlü gösterge modelinden esinlenerek oluşturulmuştur. Peirce'ün modeli, *representamen*, *yorumlayan* (interpretant) ve *nesneden* (object) oluşur. Representamen, göstergenin biçimini; yorumlayan, göstergeye verilen mânâyı; nesne nesne ise göstergenin gönderme yaptığı şeyi ifade eder. Peirce'ün modeline benzeyen bir başka model ise *gösterge aracı* (sign vehicle), *mânâ* (sense) ve *göndergeden* (referent) oluşur. Burada gösterge aracı, göstergenin biçimini; mânâ, göstergenin anlamını; gönderge ise göstergenin yerini tuttuğu şeyi ifade eder. Üçlü gösterge modellerinden en çok bilineni ve gönderme yapılanı, *gösterge* (sign), *kavram* (concept) ve *nesneden* (object) oluşanıdır.

Bu

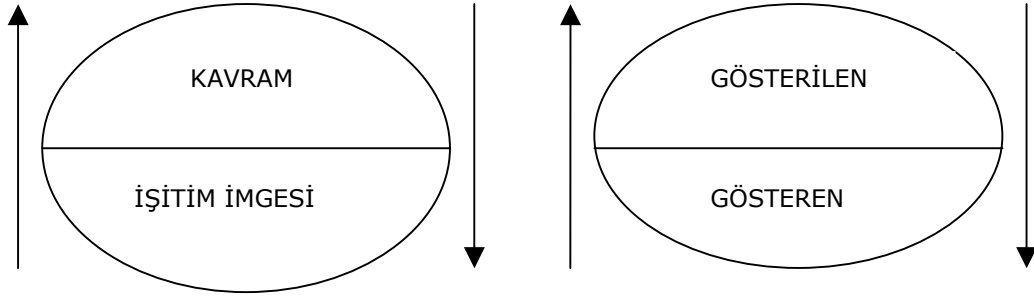
göstergesel üçgende gösterge, başka bir şeyin yerini tutan bir şeyi; kavram, göstergenin algılanmasıyla zihnimizde canlanan düşünceler ya da imgeleri; nesne ise göstergenin gönderme yaptığı ve dünyada yer alan bir şeyi ifade eder. Burada gösterge ve kavram, kişinin algılayışıyla ilişkilidir; kavram ve nesne, kişinin tecrübesiyle ilişkilidir; gösterge ve nesne ise kişinin içinde yaşadığı toplumsal grubun uzlaşmaları (conventions) ya da kültürüyle ilişkilidir. (93; 58; 50; 13-66; 12-88) Bkz. Concept, Interpretant, Object, Representamen, Sense, Sign, Sign Vehicle

Sender (T. Verici, Gönderen, Fr. Emetteur): Bildiri oluşturup alıcıya (receiver) yönelten kişi. Verici, dil düzleminde "konuşucu" olarak adlandırılır. Verici ve alıcı terimleri, bildirişimsel iletim modellerinde (transmission models of communication), bildirişim eylemine katılanları ifade eder ve bildirişim, vericinin

alıcıya bildiri (message) yönelttiği, çizgisel (linear) bir süreç olarak takdim edilir. Ancak göstergebilimciler, bu gibi modelleri, "anlamı içeriğe(content) indirgedikleri için" indirgemeci (reductionist) olarak görürler. Bu konuda temel itiraz ise iletişim modellerinin, göstergebilimsel bir kavram olarak "düzgü"nün (code) önemini belirtmemesi ve bununla ilişkili olarak amaçların, ilişkilerin, durumların ve iletişim aracının önemini ihmal etmesidir. (42-60; 50) Bkz. Receiver

Sense (T. Mânâ, Dil İçi Anlam, Fr. Sens): I.Sem. Bazı göstergebilimsel üçgenlerde, göstergeyi mânâlandırılan bir terim olarak kullanılır. Peirce, bunun yerine *yorumlayan* (interpretant) terimini kullanır. **II.Anl.** Bir kelimenin, dildeki diğer kelimelerle ilişkisinden kaynaklanan anlam bağıntıları vasıtasıyla ortaya çıkan anlam. Bu anlamsal (semantic) bağıntılardan bazıları (eşanlamlılık, karşıtanlamlılık, altanlamlılık gibi) açıkça tanımlanmıştır ve sistematiktir. Buna göre "köpek" kelimesinin mânâsı, onun *hayvan, enik, spanyel* vb. kelimelerle anlamsal bağıntısı vasıtasıyla kurulur ya da açığa çıkar. (5-147; 50)Bkz. Interpretant, Meaning, Semiotic Triangle

Sign (T. Gösterge, İşaret, Fr. Signe): Kendisinden başka bir şeyin yerini tutan anlamlı birim. Gösterge, göstergebilimdeki en küçük anlamlı birimdir. Hem dilsel hem de dil dışı düzlemleri ilgilendiren gösterge kavramı, çağlar boyunca tartışılmış ve bu konuda birbiriyle örtüşmeyen pek çok görüş ortaya atılmıştır. 20. yy'ın başlarında Saussure bu kavramı yeniden ele alarak incelemiş ve genel bir gösterge bilimi tasarlamıştır. Saussure, göstergenin, *gösteren* (signifiant) ve *gösterilen* (signifié) olmak üzere iki bölümden meydana geldiğini belirtmiştir. Saussure'e göre dilsel gösterge bir şey ile bir adı değil, bir kavram ile bir işitim imgesini birbirine bağlar. İşitim imgesi salt fiziksel nitelikli olan maddesel ses değil, bu sesin ruhsal izidir, duyularımızın tanıklığına dayalı olarak bizde bu ses hakkında oluşan tasarımdır. Yani dilsel gösterge iki yönlü ruhsal bir kendiliktir. Saussure'e göre gösteren ve gösterilen bir yaprağın iki yüzü gibi birbirine bağlıdır ve biri öbürünü çağırır. Burada bütünü belirtmek için *gösterge* terimi, kavram yerine *gösterilen* ve işitim imgesi yerine de *gösteren* kullanılır.

Saussure, özellikle göstergenin iki temel özelliği üzerinde durur. Bunlardan birincisi, *göstergenin nedensizliği*dir. Buna göre gösteren ile gösterileni birleştiren bağ nedensiz ve uzlaşımsaldır. Mesela "kedi"ye kedi dememizin bir açıklaması yoktur pekâlâ kedi yerine başka bir şey kelime de kullanabilirdik. İkinci özellik ise *gösterenin çizgiselliği*dir. Gösteren, işitimsel nitelikli olduğu için zaman içinde bir yayılım gösterir ve bu yayılım da bir tek boyutta ölçülebilir: Bir çizgidir bu.

Saussure'ün gösterge tanımına ve bölümlemesine karşın Charles Peirce farklı bir yaklaşım geliştirmiştir. Peirce'e göre *gösterge* (sign) ya da *representamen*, bir kişi için, herhangi bir şeyin yerini, herhangi bir bakımdan ya da herhangi bir sıfatla tutan şeydir. Birine yöneliktir, bir başka deyişle, bu kişinin zihninde eşdeğerli bir gösterge ya da belki daha gelişmiş bir gösterge yaratır. Peirce yaratılan bu göstergeyi birinci göstergenin *yorumlayanı* (interpretant) diye adlandırır. Bu gösterge, bir şeyin yerini tutar yani *nesnesinin* (object) yerini. Söz konusu gösterge, bu nesnenin yerini, her bakımdan değil de, Peirce'ün kimi kez *representamenin* temeli diye adlandırdığı bir çeşit *kavrama* (idée) iletme bakımından tutar. Peirce, buradaki "kavram" sözcüğünü, gündelik dilde yaygın olan bir tür Platon'cu anlamda ele almak gerektiğini belirtir.

Peirce, göstergenin niteliği üzerinde durarak insan deneyiminin üç düzeyi açısından üçlü bir bölümleme yapar. Birinci bölümleme, göstergenin kendisinin yalın bir nitelik, gerçek bir varlık ya da genel bir kural olmasına göre yapılır. Buna göre bir gösterge *nitel gösterge* (qualisign), *tekil gösterge* (sinsign) ya da *kural gösterge* (legisign) olarak adlandırılabilir. İkinci bölümleme, gösterge ile nesnesi arasındaki ilişkiye göre yapılır. Bu açıdan bir gösterge, *görüntüsel gösterge* (icon), *belirti* (index) ya da *simge* (symbol) olarak adlandırılabilir. *Görüntüsel gösterge* (icon), belirttiği nesne var olmasa bile kendisini anlamlı kılan özelliği taşıyacak bir göstergedir. Görüntüsel gösterge, benzerlik vasıtasıyla bir nesnenin yerini tutar. Buna örnek olarak fotoğraflar, haritalar, diyagramlar, metaforlar, dildeki yansıma

kelimeler vs. verilebilir. Görüntüsel gösterge, nesnesine niteliksel özelliklerle bağlıdır ve nesnesine benzemesi açısından nedenlidir. *Belirti* (index), nesnesi ortadan kalktığında kendisini gösterge yapan özelliği hemen yitirecek olan ama yorumlayan (interpretant) bulunmadığında bu özelliği yitirmeyecek olan bir göstergedir. Belirtide gösterge ile nesnesi arasında varoluşsal ve nedensel bir bağlantı vardır. Mesela duman, ateşin belirtisidir; rüzgar fırladığı, rüzgarın yönünün belirtisidir; ayak izi, insanın belirtisidir vb. Dildeki "bu, şu" gibi işaret zamirleri de belirtisel gösterge sayılır. Belirtinin oluşumunda temelde bir şey aktarma ya da iletişim niyeti yoktur. Yani doğa, insanlar uzaktan dumanı görüp de bir yerde ateş yandığını anlasınlar diye ateşe dumanı eklememiştir. Aynı şekilde bir hırsızın girdiği evde bazı izler bırakması da, kendini belli etme ya da iletişim amacı taşımaz. *Simge* (symbol), yorumlayan olmasaydı kendisini gösterge yapan özelliği yitirecek bir göstergedir. Semboller, nesnelere kanun, kural ya da uzlaşmayla ifade ederler. Yani simgenin, nesnesiyle niteliksel ya da fiziksel bir bağı yoktur, tamamen uzlaşımaldır. Mesela kelimeler bunun en güzel örneğidir. "At" kelimesiyle onun gönderme yaptığı nesne arasında hiçbir ilişki ya da nedensel bağ yoktur ancak niyet vardır. Sembol kategorisinde, özellikle göstergelerin nedensizliği ilkesi ön plandadır. Sonuç olarak, bir gösterge, nesnesinin yerini tamamen tutmaz; zaten gösterge ve nesne eşit olsaydı, gösterge, nesne olurdu. Peirce, üçüncü bölümlenmeyi, yorumlayanın göstergeyi ya bir olasılık göstergesi ya da bir mantık göstergesi biçiminde canlandırmasına göre yapar. Peirce, buna göre bir göstergenin *terim* (rheme), *önerme* (dicent ya da dicisign) ya da *kanıt* (argument) olarak adlandırılabilirliğini belirtir. Bir *terim* ya da *sözcebirim*, yorumlayanı açısından nitel bir olasılık göstergesidir, yani herhangi bir olası nesneyi canlandıran "gösterge" olarak kavranabilir. Bir terim, herhangi bir bilgi sağlayabilir; ama, herhangi bir bilgi sağlayıcı olarak yorumlanamaz. Bir *önerme*, yorumlayanı açısından gerçek bir varoluş göstergesi olan göstergedir. Bir *kanıt* ya da *çıkarım*, yorumlayanı açısından bir kural göstergedir. Yani, bir terim, nesnesini yalnızca özellikleri açısından temsil eden bir gösterge olarak; bir önerme, nesnesini gerçek varoluşa göre temsil eden bir gösterge olarak; bir kanıt da nesnesini gösterge özelliği içinde temsil eden gösterge olarak kavranabilir.

Görüldüğü gibi Saussure ile Peirce'ün gösterge anlayışları arasında farklar vardır. Peirce, yaptığı gösterge tanımında, Saussure'ün aksine, dinleyiciye yani bildirinin alıcısına yer verir hatta tam bir "anlamlama" (signification) için onun varlığını gerekli görür. Peirce göstergeyi üçlü bir modelle açıklar. Bu üçlü modelde *representamen*, *yorumlayan* (interpretant) ve *nesne* (object) yer alır. Burada *representamen*, Saussure'deki *gösteren* olarak düşünülebilir. Ancak Saussure, gösterenin karşısına gösterileni koyduğu halde, Peirce, bunu, yorumlayan ve

nesne olmak üzere iki parçaya ayırır. Yorumlayan, Peirce tarafından doğrudan açıklanmamıştır ancak göstergesi manalandıran bir şey ya da bir kavram olarak düşünülebilir. Nesne ise göstergenin gönderme yaptığı şeydir. Bunu bir örnekle açıklamak gerekirse evlilik yüzüğü bir *represantamen*, kadın-erkek arasındaki evlilik *nesne* (object), birbirlerine karşı duydukları aşk ise *yorumlayan* (interpretant) olur. Saussure'ün ikili modeline göre düşünürsek, evlilik yüzüğü *gösteren*, kadın-erkek arasındaki evlilik ise *gösterilen* olur.

Göstergeleri, gösteren yani biçim açısından da türlere ayırmak mümkündür. Buna göre beş tane gösterge sayabiliriz:

1. *Kulağa Yönelik Göstergeler*: Konuşma dili, ısıyla haberleşme, müzik, korna sesleri yani kulağa hitap eden her şey bu gruba girer. Müzik dışında hemen hemen tüm sesli göstergeler, konuşma dili aracılığıyla önceden varılan uzlaşmalar sonucunda oluşmuştur.
2. *Göze Yönelik Göstergeler*: Yazı, resim, trafik işaretleri, fotoğraf, çizim, dumanla haberleşme, endüstri ürünleri vs. gibi gözümüzle görüp algıladığımız her şey bu gruba girer. Ancak sinema, tiyatro ve televizyondan aldığımız bildirimler hem kulağa hem göze yöneliktir. Bir endüstri ürününe dokunmak mümkündür. Dans, töreler, davranış biçimleri gözle ve kulakla birden algılanır.
3. *Koku Göstergeleri*: Bir taksiye ya da odaya güzel koku yayan bir nesne asılmışsa, görmesek bile burnumuzla algılarız. Güzel kokan bir mekan bizde ferahlık, huzur, güven, temizlik, iyi hizmet gibi kavramları çağırır.
4. *Tat Göstergeleri*: Yediğimiz yemeğin tadı, bazen kokusuyla birlikte, yemek hakkında bilgi verir: Bozuk, bayat vs. Ancak bu yorumlar da toplumsal alışkanlık ve örfelere yani öğrenmeye bağlıdır. Bir güneşli için hiç de acı sayılmayacak bir yemek, acıya yer vermeyen bir mutfağa alışık kişide bambaşka kavramlar çağırabilir.
5. *Dokunmayla İletilen Göstergeler*: Bir nesneye dokunmak bizde olumlu ya da olumsuz çağrışımlar uyandırabilir. O nesnenin nitelikleri hakkında birtakım yorumlar yapmamıza yol açar. Başka birisinin bize dokunması da çeşitli uyarılar taşır. Dokunma, biçimine göre hoşlanma, dostluk, düşmanlık gibi içerikler taşıyabilir. (32-124, 125 vd.; 30-242, 243 vd.; 42-86; 65; 100; 72; 101; 110; 13-47, 48) Bkz. Analogical Signs, Complex Sign, Digital Signs, Functions of Signs, Signification, Simple Sign

Sign Vehicle (T. Gösterge Aracı, Gösterge Vasıtası, Fr. Véhicule du Signe): Sem.

Göstergelerin fiziksel ya da maddesel biçimini (kelimeler, görüntüler, sesler,

hareketler, nesnelere vb.) ifade eden terim. Bazı yorumculara göre gösterge vasıtası, "gösteren"le aynı anlamı taşır. Ancak Saussure'ün, gösterilen terimiyle maddesel biçimi ifade etmediğini eklemek gerekir. Peirce'ün modelinde ise gösterge vasıtası, "representamen"e karşılık gelir. Yani göstergenin aldığı biçimdir ancak Peirce'e göre bu maddesel bir biçim olmak zorunda da değildir. (50; 109; 13-66) Bkz. Materiality of the Sign, Medium, Representamen, Signifier

Signification (T. Anamlama, Anlam, Fr. Signification): I.Sem. Saussure geleneğine bağlı göstergebilimde, gösteren ile gösterilen arasındaki karşılıklı ilişkiyi ifade eden bu kavram, bunun dışında göstergelerin tanımlayıcı işlevleri, gösterme süreci (semiosis), bütün bir göstergebilimsel dizgenin parçası olarak göstergeler, gösterilen ya da anlam, anlamın eklenmesi, dilin gerçekliğe gönderimi (reference) ve temsili (representation) ifade etmek için de çeşitli şekillerde kullanılır. "Signification" ile "anlam"ı (sens) birbirleriyle karıştırmamak gerekir. Fontanier, bu konuda, "signification"un bizzat kelimeyle ve göstergeyle ilgili olduğunu, "anlam"ın ise göstergenin zihindeki etkisiyle ilgili olduğunu belirtir. Fontanier'e göre "signification", "anlam"dan daha dar bir anlam ifade eder. Çünkü "signification" sadece kelime için kullanılırken, anlam kelimesi, kelime için kullanıldığı gibi, cümle ve bütün bir metin söz konusu olduğunda da kullanılabilir.

II.Anl. Dünyadaki nesne ve olayların belli bir ses bileşimiyle simgeleştirilerek kavramlaştırılması. Mesela Türkler, dillerinin bilinen en eski döneminde güneşi *kün* ses bileşimiyle adlandırmışlar, güneşin doğuşuyla batışı arasındaki süreyi de onunla anlatarak bu göstergeyi çok anlamlı duruma getirmişlerdir. Türklerin *kuş* adını vererek bir genel kavram niteliği kazandıkları canlı türü Almancada *Vogel*, Rusçada *ptítsa*, Macarcada *madár* göstergeleriyle simgeleşerek yine birer genel kavram oluşturmuştur. Bütün bu göstergeler ancak doğadaki varlık ve olayların insan zihnindeki tasarımları, görüntüleriyle bağlıdır; doğadaki nesnelere değildir. Her dil bu nesnelere, devinimleri adlandırırken onları kendine özgü biçimde algılar; kimi zaman belli kavramlara bağlar. (1-31; 15-11, 19; 50) Bkz. Abstraction, Concept, Semiosis, Sense, Sign

Signified (T. Gösterilen, Fr. Signifié): Sem. Saussure'e göre göstergeyi oluşturan iki bölümden biri, göstergenin kavramsal yönü. Gösteren, biçim olarak düşünüldüğünde, gösterilen de içerik olarak değerlendirilir. Saussure'e göre gösterilenin gösterenle zorunlu, doğal hiçbir bağıntısı yoktur; bunlar arasındaki bağ nedensiz ve saymacadır. Saussure'ün "gösterilen"i göstergenin dünyadaki fiziksel nesnelere yaptığı gönderimi (reference) dışlamaz ancak Peirce'ün üçlü modelindeki "nesne"nin (object) aksine bu gösterilenin kendisi, dünyadaki bir

gönderge (referent) değildir. (41-114; 86; 93) Bkz. Reference, Referent, Sign, Signifier

Signifier (T. Gösteren, Fr. Signifiant): Sem. Saussure'e göre göstergeyi oluşturan iki bölümden biri. Saussure, bütünü belirtmek için gösterge terimini, kavram yerine "gösterilen"i (signifié), işitim imgesi yerine de "gösteren"i (signifiant) kullanmayı önermiştir. Saussure'e göre gösteren çizgiseldir; yani işitimsel nitelikli olduğu için yalnızca zaman içinde ve zamana özgü şu özellikleri taşır: a) Bir yayılım gösterir b) Bu yayılım da bir tek boyutta ölçülebilir: Bir çizgidir bu. Saussure geleneğinde, gösteren, maddesel olmayan bir biçimi ve sesin psikolojik etkisini yani bizde uyandırdığı izlenimi ifade eder. Saussure'den sonraki göstergebilimciler, göstereni, gösterenin maddesel ya da fiziksel biçimi yani görülebilen, duyulabilen, hissedilebilen, tadılabilen, koklanabilen bir şey olarak görürler. (86; 93; 50) Bkz. Absent Signifiers, Empty Signifier, Representamen, Sign, Sign Vehicle, Signified

Simple Sign (T. Basit Gösterge, Fr. Signe Simple): Sem. Karmaşık gösterenin (complex sign) aksine, başka göstergeler içermeyen bir gösterge. (50) Bkz. Complex Sign, Sign

Social Codes (T. Toplumsal Düzgüler, Fr. Codes Social): Sem. Toplumsal dünyadaki yazılı olmayan düzgüleri ve toplumun anlamlandırılmasını ifade eden düzgüler. Bu düzgülerin gösterilenleri insanlar ya da onların aralarındaki ilişkilidir. Ama insan, gösterenin taşıyıcısı ve tözüdür; yani hem gösteren, hem de gösterilendir, gerçekte bir göstergedir, yani bir sözleşmedir. (20-103,104) Bkz. Aesthetic Codes, Code, Interpretative Codes, Logical Codes, Textual Codes

Social Determinism (T. Toplumsal Belirlenimcilik, Fr. Déterminisme Social): Toplumsal ve politik etkenlerin, iletişim aracının (bu, dil ya da teknoloji olabilir) müstakil etkisinden daha önde geldiğini ileri süren yaklaşım. Toplumsal belirlenimciler, dilsel belirlenimcilerin dile, teknolojik belirlenimcilerin de teknolojiye verdikleri önceliği reddederler. Toplumsal belirlenimciliği savunanlar, metnin yapısı, düzgü ya da iletişim aracının teknik özelliklerinden ziyade üretim koşulları, kullanım şekilleri, değerler, amaçlar, beceri, tarz, seçim, kontrol gibi konular üzerinde odaklanırlar. Yapısalcı göstergebilim, metinsel belirlenimciliğe (textual determinism) sıcak bakmakla birlikte, toplumsal belirlenimciliği dikkate almama eğilimindedir. (50) Bkz. Linguistic Determinism, Textual Determinism

Sociolect (T. Topluluk Dili, Fr. Sociolecte): I.Dil. Toplumdilbilimde (sociolinguistics), belirli bir toplumsal grubun üyeleri tarafından kullanılan dilin ayırıcı ve o gruba

özgü biçimlerini ifade eden terim. **II.Sem.** Belirli toplumsal grupların üyeleri tarafından paylaşılan alt-düzcüler (subcodes). (41-204; 50) Bkz. Idiolect

Speech Act (T. Söz Edimi, Fr. Acte de Parole): Prag. Bir tümce sözceleyen kişilerin yerine getirdiği dilsel edimler. İlk kez Austin tarafından ortaya atılan söz edimleri kuramı, Searle tarafından geliştirilmiştir. Austin, felsefe tarihinde Aristoteles'e kadar götürülebilecek "dilin ana işlevi olguları betimlemektir" görüşüne itiraz ederek, söz edimleri kuramını ortaya atmıştır. Bu kuram, ortada biri konuşan, öteki dinleyen olmak üzere en az iki kişinin bulunduğu (ya da bulunduğu varsayıldığı), konuşan kişinin ne söylüyorsa onu anlatmaya çalıştığı (bir şey söyleyip başka bir şey anlatmaya çalışmadığı), şaka yapmadığı, yalan söylemediği, eğretilmelere başvurmadığı, ciddi ve olağan bir iletişim ortamını dikkate alarak konuşan kişinin dilsel davranışını çözümler. İşte Austin, konuşan kişinin ciddi ve olağan bir iletişim ortamında gerçekleştirdiği dilsel davranışı çözümlenmeye çalıştığı temel çalışması *How to Do Things with Words*'te dilin betimlemek, bildirmek dışında başka işlevleri de olduğunu göstererek işe başlar. İlk bakışta bir olguyu bildiriymiş gibi görünen, ama aslında olgu bildiren tümcelerden farklı olarak doğru ya da yanlış olamayan şu tümcelere dikkat çeker:

1. Nikah masasında kadın ya da erkek tarafından söylenen "Evet" (Evet, bu kadını/erkeği karılığa/kocalığa kabul ediyorum)
2. Bir geminin denize indirilmesi dolayısıyla düzenlenen törenin belli bir aşamasında, birinin çıkıp şampanya şişesini geminin pruvasında kırarken söylediği "Bu gemiye 'Queen Elizabeth' adını veriyorum"
3. Miras bırakan kişinin miras bırakırken söylediği 'Saatimi kardeşime bırakıyorum'
4. Bahse giren kişinin bahse girerken söylediği 'Seninle ... lirasına bahse girerim ki, yarın yağmur yağacak'

Austin bu tümceleri, "gözlemleyiciler" (*constatives*) dediği olgu bildirimlerinden ayırır ve onlara "edimseller" (*performatives*) der. Ona göre bir iletişim ortamında kendisini dinleyen kişiye böyle bir tümce sözceleyen kişi, bir şey bildirmekten çok bir şey yapar. Yukarıdaki cümlelerde de sırasıyla, evlilik bağına girme, gemiye ad verme, miras bırakma, bahse girme söz konusudur. Austin ayrıca söz edimleri teorisini üç kısımda ele alır: Herhangi bir şey söyleme edimi olarak "düzsöz edimi" (*locutionary act*); bir şey söylerken gerçekleştirilen edim olarak "edimsöz edimi" (*illocutionary act*); bir şey söyleme yoluyla gerçekleştirilen edim olarak ise "etkisöz edimi" (*perlocutionary act*). Mesela birisinin "Hayvanat bahçesinden

kaçan aslan şehirde dehşet saçıyor” dediği farz edilirse, mümkün bir önerme olarak bu sözcelem bir düzsöz edimidir. Sözcelem, önermenin doğru değeri aldığı durumda bir haber bülteni sunucusu tarafından canlı yayında, şehirde yaşayanları uyararak için sözcelendiğinde bir edimsöz edimi değeri taşır. Bu sözcelemlerle sunucu, ahaliyi gerçekten uyarabileceği gibi, onların paniğe kapılmasına, şehri terk etmelerine, vb. durumlara neden olabilir. Bu tür sonuçlar doğurduğunda sözcelem bir etkisöz edimidir. Austin’in öğrencisi olan Searle ise geliştirdiği söz edimleri kuramında, Austin’den farklı olarak söz edimlerini dört başlık altında inceler: Sözceleme edimi (*utterance act*), önerme edimi (*propositional act*), edimsöz edimi (*illocutionary act*), “etkisöz edimi” (*perlocutionary act*). Searle, Austin’in düzsöz-edimsöz ayrımını pek uygun bulmaz çünkü bazı tümceler söz konusu olduğunda bu iki edimi birbirinden ayırmak imkansızlaşır. Mesela “Bunu yapacağıma söz veriyorum” sözceleminde durum budur. Bu tümce sözcelendiği her duumda aynı gücü taşır: Söz verme gücü. Çünkü tümcenin anlamı (tümceyle anlatılmak istenenler ile göndermede bulunulan şeyler) bunu gerektirir. Austin’e göre, düzsöz edimi ile edimsöz edimi, söz ediminin bütününden yapılan soyutlamalardır. Ne var ki, bu tümce söz konusu olduğunda, söz ediminin bütününden düzsöz edimini, edimsöz edimini dışarıda bırakarak çekip çıkarmanın olanağı yoktur. Tümcenin düzsöz anlamını, tümcenin taşıdığı güçten ayırmak da olanaklı değildir. (Bkz. Cooperative Principle, Felicity Conditions, Illocutionary Act, Locutionary Act, Perlocutionary Act, Performatives, Pragmatics

Structuralism (T. Yapısalcılık, Fr. Structuralisme): Yüzeydeki birtakım olguların altında, derinde yatan bazı kuralların ya da yasaların oluşturduğu sistemi ya da yapıyı arayan; incelenen nesnenin yapısı üzerinde odaklanan bir akım ya da yöntem. Yapısalcılıkta, sistemdeki birimler kendi başlarına bir anlam taşımazlar, onlara anlam kazandıran, sistem içinde birbirleriyle olan bağıntılarıdır. Çünkü ancak o zaman bir sistemin parçası olarak ele alınabilirler. Yapısalcılığın öncüsü, modern dilbilimin kurucusu sayılan F. de Saussure’dür. Saussure’ün geliştirdiği dilbilimsel modelden ilham alan yapısalcılık, ilk kez dilbilim alanında biçimlenmiş ve bilimsel bir yöntemle donanmıştır. Saussure’ün, dili, belli bir zaman noktasında ele alarak eşzamanlı (synchronic), kendi kendine yeterli ve bağımsız bir sistem olarak incelemeyi önermesi, dil ile söz arasında yaptığı ayrımlar, gösteren/gösterilen ayrımı vb. dilbilimde yeni bir çığır açmış ve *yapısal dilbilimin* oluşmasına zemin hazırlamıştır. Yapısalcılık sadece dilbilimle sınırlı kalmamış, zaman içerisinde edebiyata, antropolojiye, siyaset bilimine, edebî eleştiriye, psikanalize vb. uygulanmıştır. 1960’larda edebiyatta yaygınlaşmaya başlayan yapısalcılığın iki kaynağı vardır: Yapısalci dilbilim ve Rus Biçimciliği. Rusya’dan 1920’de ayrılarak çalışmalarını Prag’da sürdüren R. Jakobson, Rus Biçimciliği ile

Fransız yapısalcıları arasında bir köprü görevi üstlenmiştir. Todorov'un Rus Biçimcilerinin bazı eserlerini Fransızcaya çevirmesiyle, yapısalcılık iyice tanınmış ve zamanla diğer ülkelere de yayılmıştır. Edebiyattaki yapısalcılığın temel tezi, edebiyatın da kendine özgü bir sistemi, dolayısıyla öğeleri arasındaki bağıntıları düzenleyen birtakım kuralları, yasaları olması gerektiğidir. Yani nasıl dilbilimde somut ve bireysel olan sözün arkasında onu belirleyen soyut ve toplumsal bir dil sistemi varsa, edebiyatta söze tekabül eden somut ve bireysel tek tek yapıtların arkasında da soyut ve toplumsal bir edebiyat sistemi vardır. Todorov, Barthes ve Greimas gibi yapısalcılar, Saussure'un etkisiyle, edebiyata eşzamanlı olarak yaklaşılır; yazar, tarih, metin dışı gerçek dünya ile edebiyat yapıtı arasında bir bağ kurmak gereğini görmezler. Çünkü tek tek yapıtların uyduğu sistem de, dış gerçeklikten bağımsız, kuralları, yasaları saymaca olan, kendi kendine yeterli bir bütündür. Todorov, yapısalcı yöntemi "*Grammaire du Décaméron*" (1969) adlı kitabında edebiyata uygulamıştır. Todorov bu çalışmasında, Boccaccio'nun öykülerinin *gramerini* yani öykülerin yüzeyde görünmeyen ama derinde yatan yapısını saptamaya çalışmıştır. Todorov'un dilsel bir terim olan "gramer" sözcüğünü kullanmasının sebebi, öykülerin yapısının dilin yapısına uygun olmasıdır. Todorov, öyküleri çözümlerken de dilbilim kategorilerine başvurmuştur. A. J. Greimas ise "*Sémantique Structurale*" (1966) ve "*Du Sens*" (1970) adlı kitaplarında, Todorov gibi yapısalcı yöntemi kullanarak anlatının temel ilkelerini araştırmış ve Propp'un yöntemini daha bilimsel bir hale getirmeye çalışmıştır. Yapısalcı yöntem, edebiyata bu gibi araştırmacılar tarafından uygulanırken, Lévi-Strauss bu yöntemi antropolojiye, Louis Althusser siyaset bilimine, Barthes edebî eleştiriye, Jacques Lacan ise psikanalize uygulamıştır. Yapısalcılık, zamanla değişikliğe uğramış ve yapısalcılık-ötesi (post-structuralism) diye anılan bir yaklaşım ortaya çıkmıştır. (27-185, 186 vd.; 42-227; 50) Bkz. Formalism, Functionalism, Paradigmatic Analysis, Post-structuralism, Synchronic Analysis, Syntagmatic Analysis

Structure (T. Yapı, Fr. Structure): Genel olarak, bir bütünü oluşturan çeşitli bölümlerin birbirleriyle kurdukları ilişkilerden ve bütün içinde yerine getirdikleri işlevlerden doğan düzen; özel olarak, dilsel öğelerin oluşturduğu, eşsüremlili iç bağıntılardan ve öğelerin işlevlerinden kaynaklanan, özerk nitelikli bütün, dizge; kimi durumlarda da dizimsel düzlemdeki ilişkilerin oluşturduğu bütün; sözdizimsel düzen. Yapı, bazen aynı türden, bazen değişik türlerden birimlere ayrıştırılabilecek bir bütündür. Göstergibilimde, yapı ve dizge (system) kavramları zaman zaman aynı anlamda kullanılmıştır. Lévi-Strauss, yapının dizgeden daha kapsamlı bir bütün olduğunu belirtmiş; yapının ne olduğunu ve nasıl anlaşılacağını şu şekilde açıklamıştır: "Bir yapıyı kurmak ya da çözmek/yorumlamak için iki koşul yerine

getirilmelidir. Yapı, bir içsel-bağlılığın (cohesion) bir arada tuttuğu bir dizgedir. (İçsel-bağlılık, örneğin su moleküllerinin birbirini çekmesi, birbirine kenetlenmesi durumudur.) Bu içsel-bağlılığın saptanması, yapıyı anlamak için gereklidir, ama yeterli değildir. Bu içsel-bağlılığın ne olduğunu anlamak için tek bir dizgeye bakmak yetmez, tek bir dizgeye bakıldığında, bu dizge bize tek doğruymuş gibi görünür. Bir yapıyı, dizgeyi anlamak için, başka benzer dizgelere yönelmek gerekir. Ancak bir dizgeden ötekine geçildiğinde, benzer niteliklerin başka dizgelerde nasıl dönüşümlere uğradığı görüldüğünde bir yapı hakkında fikir edinebiliriz” Saussure’e göre ise yapı, bir dizgedir. Bu dizgede, bir değer taşıyan her birimi, yeri ve öteki birimlerle arasındaki fark belirler; bu yapının (dizgenin) ortaya çıkması için değişik olguların tek ve aynı çıkış-dizgesine (gönderme dizgesine) yerleştirilebilir olmaları ve aynı ilişkiler bütünü içinde birbirleriyle karşılaştırılabilir olmaları gereklidir. (13-57, 58) Bkz. Structuralism, System

Subject (Fr. Özne, Fr. Sujet): Dil. Yükleme gerçekleştiren ve onunla birlikte en küçük sözcüğü oluşturan öğenin sözdizimsel işlevi. (41-165)

Surface Structure (T. Yüzeysel Yapı, Fr. Structure de Surface, Structure Superficielle): Dil. Üretici-dönüşümsel (transformative-generative) dilbilgisinde, cümlelerin somut bir şekilde resmedilmesini ifade eden terim. Üretici-dönüşümsel dilbilgisinde cümleler, “derin yapı” (deep structure) ve “yüzeysel yapı” şeklinde iki düzenleniş düzeyine göre analiz edilir. *Derin* düzeyde, cümle yapısı soyut bir biçimde resmedilip, o cümlelerin anlamının nasıl yorumlanması gerektiğini belirleyen bütün etkenler ortaya konurken, *yüzeysel* düzeyde ise daha somut bir resmetme söz konusudur. Yüzeysel düzeyde, cümle söylendiği zaman duyacağımız şeye fazlasıyla benzeyen biçimbirim (morpheme) dizilişleri verilir. Derin ve yüzeysel yapı ayrımı, cümledeki belirsizlikleri açıklamak için kullanılmıştır. Buna göre belirsizlikte tek bir yüzeysel yapı, birden çok derin yapıyla ilişkilidir. Bu ayrım, yüzeysel biçimleri farklı ancak altta yatan anlamı aynı olan cümleler arasındaki bağlantıyı kurmak için de kullanılır. Mesela etken ve edilgen cümlelerin durumu böyledir. “Kedi fareyi kovaladı” ve “Fare kedi tarafından kovalandı” cümleleri ayrı yüzeysel yapılara sahip olmakla birlikte, aynı derin yapıya sahiptir. (38-98; 41-235) Bkz. Ambiguity, Deep Structure, Polysemy

Symbol (T. Simge, Fr. Symbole): Sem. Charles Peirce’ün gösterge ile nesnesi arasındaki bağıntıdan hareketle saptadığı üç gösterge türünden (icon, index, symbol) biri. Buna göre simge, nesnesine kanun, kural ya da uzlaşmayla gönderme yapar. Simge, nedensiz ve niyetlidir. Simgelerde biçimle içerik arasındaki ilişki nedenli değil, uzlaşmaya bağlıdır. Simgeler iletişim niyetiyle

üretir ve kullanılırlar. Bir dildeki kelimeler simgeye verilecek en güzel örnektir. Mesela "masa" kelimesiyle onun gönderme yaptığı nesne arasında hiçbir ilişki ya da nedensel bağ yoktur ancak uzlaşma söz konusudur. (13-47; 67) Bkz Arbitrariness, Icon, Index, Sign

Synchronic Analysis (T. Eşsüremlî Çözümleme, Fr. Analyse Synchronique): Bir olguyu, mesela bir düzgüyü, belirli bir zaman dilimi dahilinde inceleyen çözümleme yöntemi. Yapısal göstergebilim (structuralist semiotics), artsüremlî çözümlemeden ziyade eşsüremlî çözümleme üzerinde odaklanmıştır ve dolayısıyla tarihselliği gözardı ettiği için eleştirilmiştir. Bkz. Diachronic Analysis, Structuralism

Synecdoche (T. Kapsamlayış, Fr. Synecdoque): Parçanın bütün yerine, cinsin tür yerine ya da tam tersi bir şekilde kullanımı içeren bir söz figürü, bir tür yananlam. Bazı kuramcılar kapsamlayışı düzdeğişmecedan ayrı görmezler. Mesela Jacobson, kapsamlayışı düzdeğişmeceyle birlikte ele alır. Bununla birlikte düzdeğişmecenin niteliksel, kapsamlayışın ise niceliksel olduğu söylenebilir. Kapsamlayış, dizisel (paradigmatic) bir sapmadır, bir ikame sapmasıdır ve bir içirme yani kapsama ilişkisiyle gerçekleşir. Fontanier, kapsamlayışı sekiz alt türe ayırır:

- *Bütünü ifade etmek için parçanın kullanıldığı kapsamlayışlar:* Burada "el", "dil", "baş" gibi bütünün bir parçası olan kelimeler, bütünü ifade etmek için kullanılır. Mesela "Alet işler, el öğrenür" ya da "Deve dikenlerinin yetiştirildiği yerde şimdi başlar yükseliyor" örneklerinde göüldüğü gibi. Bir şehir, bir ırmak vs. adının o şehir ve ırmakların bulunduğu ülkenin adının yerine kullanılmasıyla da aynı sanat yapılmış olur.
- *Parçayı ifade etmek için bütünün kullanıldığı kapsamlayışlar:* Kastor tüyünden yapılmış bir şapka için "kastor" denmesi gibi bütünün parça için kullanıldığı kapsamlayışlardır.
- *Nesneyi ifade etmek için o nesnenin yapılmış olduğu maddenin adının kullanıldığı kapsamlayışlar:* Demir ya da çeliğin, kılıç ve zinciri ifade etmek için kullanılması ya da "Beş bin kağıda aldım" sözünde para yerine kağıdın kullanılması gibi maddenin zikredilerek, o maddeden yapılmış bir nesnenin ifade edildiği kapsamlayışlardır.
- *Sayıyla ilgili kapsamlayışlar:* Bu tür kapsamlayışlarda tekili ifade etmek için çoğul, çoğulu ifade etmek için tekil zikredilir. Mesela "İnsan ölümlüdür" cümlesinde tekil kullanılarak çoğul ifade edilmiştir. "Bütün bu Tefvik Fikretleri birleştiren ortak bir çizgi vardır" cümlesinde ise çoğul kullanılarak tekil ifade edilmiştir.

- *Türü ifade etmek için cinsin kullanıldığı kapsamlayışlar:* "At"ı kastederek "Hayvan ürktü" denmesi gibi cins adı zikredilerek türün kastedildiği kapsamlayışlardır.
- *Cinsi ifade etmek için türün kullanıldığı kapsamlayışlar:* "Ekmek parası" deyiminde "ekmek" kelimesinin "yiyecekler" in yerine kullanılması gibi tür adı zikredilerek cinsin kastedildiği kapsamlayışlardır.
- *Soyutlamaya dayanan kapsamlayışlar:* Burada somut varlıklar soyut bir şekilde ifade edilir. Bu soyutlama görelî bir şekilde olabilir: "Dişlerinin incisi" , "İnci dişler" söyleyişinden farklı bir anlatımı içerir. Birinci örnekte dişler inciye benzetilerek önce bir metafor yapılmış, sonra inci kelimesi soyut bir şekilde kullanılmıştır. Mutlak bir soyutlama ise genç insanları kastederek "gençlik" dendiğinde ortaya çıkar.
- *Ferdi ifade etmede ortaya çıkan kapsamlayışlar:* Bir özel ismi ifade etmek için bir cins ismin kullanılması ya da bir cins ismi ifade etmek için özel bir ismin kullanılmasıyla oluşan kapsamlayışlardır. II. Mehmet'İN okul kitaplarında "Fatih" olarak anılması, Batılı tarihçilerin "kral" sözüyle çoğu zaman Alexandre'ı kastetmesi, özel bir ismi ifade etmek için bir cins ismin kullanıldığı kapsamlayışa örnektir. "Büyük bir şair" demek için "Bir Virgil, bir Homère", "Büyük bir geometrici" demek için "bir Euclide" denmesi ise bir cins ismi ifade etmek için özel bir ismin kullanıldığı kapsamlayışa örnektir. Bazen bir özel isim yerine diğere bir özel ismin kullanılması da mümkündür: XIV. Louis'ye Alexandre denilmesi gibi. (14-116, 117, 118; 97; 50) Bkz. Figure, Metaphor, Metonymy

Syntagm (T. Dizim, Fr. Syntagme): I.Dil. Söz zincirinde birbirini izleyen ve belli bir birim oluşturan anlamlı öğelerin birleşimi. Mesela bir cümle, kelimelerden oluşmuş bir dizimdir. **II.Sem.** Gösterenlerin (signifiers) birbirleriyle ilişkiye girerek, anlamlı bir bütün oluşturacak şekilde, bir "zincir" gibi art arda birleşmesi. Dizimler, diziden seçilmiş gösterenlerin birleştirilmesiyle oluşur. Dizimlerin kuruluşu çoğunlukla bir toplumdaki uzlaşmalara bağlıdır. Mesela bizim toplumumuzda kadınlar etek yerine pantolon giyebilir ama erkekler gömleklerinin altına etek giyemez. Ancak İskoçya'da erkekler etek giyerler. Bir dizim, çeşitli dizilerden aldığı birimleri yana getirirken bazı kurallara uyar. Bazı dizimlerde bu ilk bakışta belli olur. Yani bu kuralları öğrenmiş olduğumuz için, daha kolay bilincine varırız. "Mehmet kapıyı açtı" cümlesinde özne, nesne, yüklem işlev-dizilerinden alınma birer dizi birimi vardır. Bu birimlerin arasındaki ilişkinin nasıl kurulacağını sözdizim kuralları belirler. "Mehmet kapıyı açmak" ya da "Açtı Mehmet kapıyı" demeyiz.

Bir dizim, birimlerini zamanın akışı içinde art arda dizebilir: Yemeklerin sırası, sözcüklerin cümle içinde sıralanması, müzikte notaların sıralanması gibi. Bunun yanı sıra hangi birimlerin ne gibi uyum kurallarıyla bir arada bulunacağı da önemlidir. Ancak birimlerin, zaman içinde art arda dizilmediği, aynı anda algılandığı dizimler de vardır: Resim, desen, grafik, mimari, moda gibi. Bu iki ilkenin (artzamanlı ve eşzamanlı) karıştığı dizimlere de rastlanır: Sinema, tiyatro, maç gibi. (41-83; 104; 7-79; 13-55, 56; 50) Bkz. Paradigm, Paradigmatic Analysis, Paradigmatic Relation, Syntagmatic Analysis, Syntagmatic Relation

Syntagmatic Analysis (T. Dizimsel Çözümleme, Fr. Analyse Syntagmatique):

Sem. Bir metindeki "yüzey yapı"yı (surface structure) ve onun bölümleri arasındaki ilişkileri tespit etmeye çalışan yapısalcı bir çözümleme tekniği. Dizimsel bağıntıların incelenmesi, metinlerin üretilmesinin ve yorumlanmasının altında yatan kuralları ve uzlaşmaları (conventions) açığa çıkarır. (50) Bkz. Paradigm, Paradigmatic Analysis, Paradigmatic Relation, Syntagm, Syntagmatic Relation

Syntagmatic Relation (T. Dizimsel Bağıntı, Fr. Rapport Syntagmatique): Sem.

Çeşitli dizilerdeki birimlerin seçilip anlamlı bir bütün oluşturulması için dizimlerin, başka dizilerin birimleriyle kurdukları bağıntı. Dizimsel bağıntılar, aynı bildiriye bir arada bulunan ve birbirini izleyen eylemli birimler arasındaki birleşim ya da birleştirmelerin ürünü bağıntılardır. Dizimsel bağıntılar için Hjelmslev *bağlantılar*, Jacobson *bitişiklikler*, Martinet ise *ayrılıklar* terimini kullanır. Saussure, dizimi, "dayanağı uzam olan bir göstergeler birleşimi" olarak görür. Eklemlili dilde bu uzam çizgiseldir ve tek yönlüdür: İki öge aynı anda söylenemez. Burada her öge, değerini, kendinden önce gelen ve kendini izleyen öğelerle kurduğu karşıtlıktan alır. Söz zincirinde, aynı anda bir arada bulunan öğeler, birbirine gerçek anlamda bağlanmışlardır. Dizime uygulanan çözümleyici çalışma, *bölümleme* ya da *kesitlemedir*. Mesela "Evi sattı" tümcesinde bölümlemeyle elde edilen anlambirimler (ev, -i, sat-, -tı) arasında da , bu anlambirimleri oluşturan ve yine bölümlemeyle saptanan sesbirimler (/e/, /v/, vb.) arasında da dizimsel bağıntılar vardır. Öğelerin dağılımlarına yön veren bir düzendir bu: Dağılım, sesbirim ya da anlambirimlerin değişik kullanım ya da bağlamlardaki çevrelerinin tümüdür. Mesela, yukarıda verdiğimiz örnekte ev'in dağılımını -i, sat-, -tı, /e/'nin dağılımını /v/ ile sözcedeki öbür sesbirimler oluşturur. Doğal diller dışındaki bildirişim ya da gösterge dizgelerinde dedizimsel bağıntılara rastlanır. Mesela belli bir giysi dizgesine uygun bir kıyafette değişik öğelerin (etek-bluz-cekete) yan yana gelmesi; bir yemekte birbiri ardına yenen yemeklerin sunduğu düzen; mobilya düzleminde yatak-dolap-masa gibi nesnelerin aynı uzamda bir araya getirilmesi vs. dildeki

dizimsel bağıntılar türünden ilişkiler içerir. (42-106; 50) Bkz. Paradigm, Paradigmatic Analysis, Paradigmatic Relation, Syntagm, Syntagmatic Analysis

Syntax (T. Sözdizim, Fr. Syntaxe): Cümlelerin yapısını inceleyen dal; Morris'in tasnifine göre göstergebilimin, göstergeler arasındaki biçimsel ve yapısal bağıntıları inceleyen dalı. Bütün dillerin gramerleri, çeşitli sözdizim kurallarını içerir. Bir cümlenin anlamı, büyük ölçüde onu oluşturan kelimelerin anlamına bağlıdır ancak cümlenin yapısı da anlama katkı sağlamaktadır. Bazen kelimelerin sıralanışı anlamı değiştirebilir. Mesela "Ahmet, Selim'e hediye verdi" cümlesiyle "Selin, Ahmet'e hediye verdi" cümlesinin anlamı aynı değildir. Bununla birlikte sıralanmış ve anlamlı kelimelerden oluşan bir dizim, anlamsız da olabilir. Buna göre her cümle, kelimelerin bir dizimidir ancak her kelime dizimi bir cümle değildir. Sözdizim kurallarına uygun olan kelime dizimleri "gramatikal" olarak nitelendirilir. (109; 41-191; 16-72, 73) Bkz. Pragmatics, Semantics

System (T. Dizge, Fr. Système): Öğeleri ya da bölümleri çeşitli ilkeler uyarınca birbirine bağlı düzenli bütün ya da yapı. Mesela otomobil yedek parçası satan bir dükkandaki malzemeler rastgele ve birbirleriyle ilgisiz çeşitli parçaların toplamı olduğu için bir "yığın"dır ancak bu parçaların birbirlerine karşılıklı bir ilgiyle bağlanması sonucunda ortaya çıkan otomobil, bir dizge ya da yapıdır. Buna göre dizgenin bütün olarak değeri, tek tek parçaların değerleri toplamından fazladır yani bir otomobil, bütün parçalarının yan yana dizilmesinden ortaya çıkacak birliktelikten çok daha değerlidir. Aynı şekilde, bir dilin dizgeli olarak yazılmış bir gramer kitabı, o dilin bütün kelimelerini alt alta dizen bir sözlükten daha çok işe yarar. Yapısal dilbilimin, dildeki tek tek kelimelerden çok dilin dizgesine ve yapısına önem vermesinin sebebi de budur. Eğer dilde de bir dizge olmasaydı, dil, insan bildirişiminde bu kadar etkili bir araç olarak üstünlüğünü devam ettiremezdi çünkü sadece bir kelimeler yığını ile sonsuz sayıda sonsuz sayıda cümleler söylenip anlaşılamazdı. Saussure'ün belirttiği gibi "dil bir dizgedir" ve dolayısıyla toplumsal uzlaşmanın bir ürünüdür. Bir dizgeyi yani dili bilmek, o dilin şifresini de bilmek demektir. Yani işittiğimiz sözcüklerin anlamlarını ve yan yana getiriliş kurallarını bilmek demektir.

Dizge, dilin ikinci eksenini oluşturur. Saussure, dizgeyi, bir dizi *çağrışımsal alan* biçiminde tasarlamıştır. Bunların bir bölümü ses benzerliği ile bir bölümü de anlam benzerliğiyle belirlenmiştir. Her alan gücül bir öğeler birikimidir çünkü bunlardan yalnız biri, söylemin o anında gerçekleşebilir. (7-88; 13-33, 34 vd.; 8-59, 60) Bkz. Code, Structure

Taxonomy (T. Sınıflandırma, Fr. Taxinomie): Dil. Dil birimlerini dağılımsal, anlamsal, biçimbilimsel, sözdizimsel vb. özelliklerine göre sınıflara ayırma. (41-184)

Text (T. Metin, Fr. Texte): Geniş anlamıyla, anlam açısından "okunabilecek" her şeyi ifade eder. Hatta bazı kuramcılar dünyayı, toplumsal bir metin olarak düşünürler. Metin terimi her ne kadar yazılı metinlere ayrıcalık tanıyormuş gibi görünse de, birçok göstergebilimciye göre bir "metin", göstergelerden oluşan bir dizge veya bütündür. Yani kelimeler, görüntüler, sesler ve hareketler buna dahildir. Bir metin, temsil sürecinin bir ürünüdür ancak okuyucular metnin içerdiği temsil sürecinden ziyade o metinde neyin temsil edildiği üzerinde odaklanırlar. Metnin de cümle gibi kendine has bir grameri vardır. Aslında geleneksel dilbilimsel çözümlemenin ilgisi cümlelerin kuruluşu üzerineydi ancak sonraki zamanlarda cümlenin tutarlı bütünler üretmek için art arda diziliş biçimini yani metni çözümlmek önem kazandı. Bunun için de iki temel yaklaşım geliştirildi: *Söylem Çözümlemesi* (Discourse Analysis) ve *Metin Çözümlemesi* (Textual Analysis). *Söylem çözümlemesi*, tabii şekilde oluşan konuşma dilinin yapısı üzerinde odaklanır. Mesela karşılıklı konuşmalar, mülakatlar, eleştiriler, söylevler vb. *Metin çözümlemesi* ise yazılı dilin yapısı üzerinde odaklanır. Mesela denemeler, ilanlar, yol işaretleri vb.

Esasında "söylem" ve "metin", ister sözlü ister yazılı olsun, tanımlanabilir bir bildirişim işlevi yerine getiren bütün dil birimlerini kapsayacak şekilde daha geniş bir anlamda kullanılabilir. Bazı araştırmacılar "sözlü ve yazılı söylem"den, bazıları da "sözlü ve yazılı metin"den söz ederler. Avrupa'da "metin dilbilimi" terimi çoğunlukla metnin bütün biçimlerinin yapısını belirleyen dilsel ilkeleri araştırmak için kullanılır. Daha geniş dilsel birimlerin ve yapıların araştırılması, birçok farklı disiplinden araştırmacının ilgisini çekmiştir. Etnograflar ve sosyologlar, toplumsal etkileşimin özellikle insanlar diyaloga girdiği zaman görülen yapısını araştırmış; antropologlar, mitleri ve halk masallarını çözümlemiş; psikologlar, "anlama"nın altında yatan zihinsel süreçler üzerine deneyler yapmışlardır. Bunların dışında yapay zeka, retorik, felsefe ve üslûpla ilgili disiplinlerin de bu konuda katkıları olmuştur. Bütün bu yaklaşımların ortak noktası, "dili, ister konuşucu ve dinleyici arasında ister yazar ve okur arasında olsun, dinamik, toplumsal ve etkileşimli bir olgu olarak görmek gerekliliğini vurgulamaları"dır. Ayrıca anlamın, münferit cümlelerle değil de daha karmaşık biçimde, mesela katılımcıların inançları ve beklentileri, birbirleriyle ve dünyayla ilgili paylaştıkları bilgiler, etkileşimde buldukları koşullar vb. gibi göz önünde bulundurulması gereken etkenlerle birlikte iletildiği de vurgulanmıştır. (5-207, 208; 38-116; 50; 14-88) Bkz. Complex Sign, Discourse, Representation, Textual Codes

Textual Codes (T. Metinsel Düzgüler, Fr. Codes Textuel): **Sem.** Toplumsal ve yorumlayıcı düzgülerle birlikte başlıca düzgü gruplarından biri. Metinsel düzgüler, bizim metinlere, türlere ve iletişim araçlarına (media) dair bilgimizle ilgilidir ayrıca bilimsel, güzelduyusal (aesthetic), sözbilimsel (rhetorical), biçimbilimsel (stylistic) düzgülerle türü (genre) de içine alır. (50) Bkz. Aesthetic Codes, Code, Logical Codes, Representational Codes, Narration, Text

Textual Determinism (T. Metinsel Belirlenimcilik, Fr. Déterminisme Textuel): **Sem.** Bir metnin nasıl çözüleceğini, o metnin biçim ve içeriğinin belirlediğini savunan yaklaşım. (50) Bkz. Affective Fallacy, Literalism, Polysemy, Social Determinism

Translatability (T. Çevirilebilirlik*): Çevirilebilirlik konusunda, dilde evrenselciliği savunanlar, söylemek istediğimiz her şeyi herhangi bir dilde söyleyebileceğimizi ve bir dilde söylediğimiz her şeyin başka bir dile çevirilebileceğini iddia ederler. Dilde göreceliği savunanlar ise, bir dilden başka bir dile çevirinin çoğu zaman sorunlu ve bazen de imkansız olduğunu düşünürler. Bazı yorumcular bunun sözle ifade edilmiş düşüncenin dile "çevirilmesi"nde de geçerli olduğunu savunurlar. Göreceliği savunan bazılarına göre tek bir dilin içinde bile, farklı kelimeleri kullanarak aynı şeyi söylemek imkansızdır, dolayısıyla biçim ve içerik birbirinden ayıramaz ve iletişim aracının (medium) kullanımı anlamın biçimlendirilmesine katkı sağlar. Genellikle anlatımcı sanatların çevrilmesinin çok zor, bilimsel metinlerin ise daha kolay olduğu düşünülür. Kelimelerin çağrışımsal anlamlarının çok önemli olduğuna inanan romantik edebiyat kuramcıları, "çevirilemezlik"ten yanadır. Yeni Eleştiriyi (New Criticism) savunanlar da aynı şekilde düşünür. Çevirilebilirlik, göstergebilim ve dilbilim arasındaki bağıntıyla ilgili bir meseledir: Yani mesele, sözlü olmayan dizgelerdeki metinlerin sözlü dile çevirilip çevirilemeyeceği ya da tam tersidir. Benveniste, göstergebilimsel dizgelerin "eşanlımlı" (synonymous) olmadığını yani farklı birimlere dayanan dizgelerde aynı şeyi söyleyemeyeceğimiz ve anlamı değiştirip dönüştürmeden bir iletişim aracından ya da düzgüden bir başkasına doğrudan çeviri yapamayacağımızı savunur. (50) Bkz. Channel, Medium

Transparency (T. Saydamlık, Fr. Transparence): Günlük yaşamda farklı iletişim araçları (media) kullanılırken, uzlaşımların (conventions) herkesçe bilinen hâle gelmesi; içerdikleri düzgülerin "saydam"laşması ve iletişim aracının "yansız" (neutral) gibi görünmesi. (50) Bkz. Mimesis, Representation, Materiality of the Sign

Unarticulated Codes (T. Eklemlenmemiş Düzgüler, Fr. Codes Inarticulé): Sem.

Birbiriyle doğrudan bağıntılı olmayan göstergelerden oluşan dizi. Mesela "çiçeklerin dili", eklemsiz bir düzgü oluşturur çünkü her çiçek türü, düzgüdeki diğer göstergelerle bağıntısı olmayan bağımsız bir göstergedir. (50) Bkz. Articulation, Code

Universalism (T. Evrenselcilik, Fr. Universalisme): Dil. Yüzeysel yapıları farklı

olmakla birlikte, her dilin altında yatan yapının aynı olduğunu savunan yaklaşım. Dilsel göreceliği savunanların aksine, evrenselciler, söylemek istediğimiz her şeyi herhangi bir dilde söyleyebileceğimizi ve bir dilde söylediğimiz her şeyin başka bir dile çevrilebileceğini savunurlar. (50) Bkz. Translatability

Unlimited Semiosis (T. Sınırsız Gösterme Süreci*, Semiosis Illimité): Sem.

Umberto Eco tarafından, gösterilenin sürekli olarak değiştirilebildiğini yani sırası geldiğinde daha başka gösterilenler için bir gösteren işlevi gördüğünü ifade etmek için kullanılan terim. (50) Bkz. Interpretant, Semiosis, Signified

Utterance (T. Sözce, Fr. Enoncé): İletişim etkinliği içinde belirli bir dilsel iletide

bulunmak için kullanılan tümce. (108) Bkz. Enonciation, Message

Value (T. Değer, Fr. Valeur): Saussure'e göre, bir göstergenin dizgedeki konumundan,

aynı dizge içinde diğer benzer birimlerle kurduğu bağıntılardan kaynaklanan göreceli durum. Saussure, değerlerin yerleşebilmesi için toplumun zorunlu olduğunu, değeri yaratanın yalnız toplumsal kullanım ve genel onay olduğunu belirtmiştir. Buna göre birey tek başına hiçbir değer yerleştiremez. Bir öğeyi, parçası olduğu göz önüne alarak tanımlamak gerekir. Saussure'e göre değerlerin varolabilmesi için iki etken gereklidir: Değeri belirlenecek şeyle *değiştirilebilir benzemez* bir öğe ve değeri söz konusu olan şeyle *karşılaştırılabilir* benzer öğeler. Buna göre sözcüğü benzer değerlerle, karşıtlık ilişkisi kurabileceği diğer sözcüklerle de karşılaştırmak gerekir. Sözcüğün içeriği, ancak kendi dışındaki öğelerin yardımıyla gerçekten belirlenebilir. Mesela Fransızca "mouton" (koyun), İngilizce "sheep"le aynı anlama gelebilirse de aynı değeri taşımaz. Bunun sebeplerinden biri, pişirilip sofraya getirilen ete İngilizcede "mutton" denmesi, Fransızcada ise her iki durum için de sadece "mouton" sözcüğünün kullanılmasıdır. Saussure'ün ortaya attığı "değer" kavramı sayesinde dil öğeleri ne olduklarıyla değil, ne olmadıklarıyla tanınırlar. Ayrıca bu kavram, anlamı sadece kelimedeyse, göstergede aramanın yanlış olduğunu göstermiş ve bu sayede bir göstergenin anlamının göstergeden çok gösterge sisteminden çıkarılabileceği anlaşılmıştır. (32-121, 122 vd.; 50; 41-70, 71; 14-65, 66) Bkz. Meaning, Signification, Structuralism, Valorization

Valorization (T. Değerlenme*, Fr. Valorisation): Değerin (value), bir gösteren ve onun gösterileni belirgin değilken, değerinin belirgin olduğu ikili anlamsal karşılıklara atfedilmesi. Değerlenme, tabiileşme (naturalization) sürecinin bir parçasıdır. (50) Bkz. Naturalization, Value

Sözlükte Kullanılan Kısaltmalar ve İşaretler:

( ) : Metne âit açıklamalar, kaynakça numaraları

* : Yazar tarafından önerilen Türkçe karşılıklar

Anl.: Anlambilim (Semantics)

Dil.: Dilbilim

Fel.: Felsefe

Fr.: Fransızcası

Gen.: Genel Terim

Man.: Mantık

Prag.: Edimbilim (Pragmatics)

Ret.: Retorik

Sem.: Göstergebilim (Semiotics)

Söz.: Sözdizim (Syntax)

T.: Türkçe

KAYNAKÇA

1. Aksan, Doğan, **Anlambilim: Anlambilimin Konuları ve Türkçenin Anlambilimi**, Ankara, Engin Yay., 1998.
2. Aksan, Doğan, **Her Yönüyle Dil-Ana Çizgileriyle Dilbilim**, Ankara, TDK Yay., 1995.
3. Alp (Oral) Zeynep, " **Marguerite Yourcenar'ın Boynu Vurulan Kali Adlı Öyküsüne Anlatı Göstergebilimi-Çeviri İlişkisi Açısından Bir Yaklaşım**", Hacettepe Ü. Edb. Fak. İngiliz Dilbilim ve Uygulamaları Dergisi, Cilt: 1, Sayı:1, Kasım 2000.
4. Altınörs, Atakan, **Dil Felsefesine Giriş**, İstanbul, İnkılap Yay., 2003.
5. **An Encyclopaedia of Language**, edited by N. E. Collinge, London, Routledge Press, 1990.
6. Aristoteles, **Poetika**, çev. Samih Rifat, İst., K Yay., 2003.
7. Barthes, Roland, **Göstergebilimsel Serüven**, çev. Mehmet Rifat-Sema Rifat, İstanbul, YKY, 1997.
8. Başkan, Ö., **Lengüistik Metodu**, İst., Çağlayan Kitabevi, 1967.
9. Batuhan, Hüseyin ve Grünberg, Teo, **Modern Mantık**, ODTÜ Fen-edebiyat Fak. Yay., 1984.
10. Bayrav, Süheyla, **Yapısal Dilbilimi**, İstanbul, İ.Ü.E.F. Yay., 1969.
11. Culler, Jonathan, **Saussure**, çev. Nihal Akbulut, İst., Afa Yay., 1985.
12. Deely, John, **Basics of Semiotics**, Indiana University Pres, Bloomington, 1990.

13. Erkman, Fatma, **Göstergebilime Giriş**, İstanbul, Alan Yay., 1987.
14. Filizok, Rıza, **Anlam Analizine Giriş**, İzmir, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., 2001.
15. Filizok, Rıza, **"İşaret ve Anlam"**, Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi IX, Ege Ü. Basımevi, İzmir, 1998.
16. Fromkin, Victoria and Romdan, Robert, **An Introduction to Language**, Harcourt Brace Jovanovich College Publishers, New York, 1993.
17. Göktürk, Akşit, **Okuma Uğraşı**, İst., Çağdaş Yay., 1980.
18. Grünberg, Teo, **Anlam Kavramı Üzerine Bir Deneme**, A.Ü.D.T.C.F Yay., 1970.
19. Grünberg, Teo, **Mantık Terimleri Sözlüğü**, İst., Ara Yay., 1989.
20. Guiraud, Pierre, **Göstergebilim**, çev. Mehmet Yalçın, Ankara, İmge Yayınları, 1994.
21. Günay, Doğan, **Göstergebilim Yazıları**, İst., Multilingual Yay., 2002.
22. Güzelşen, Mehmet Rifat, **Roman Kurgusu ve Yapısal Çözümleme**, İstanbul Üniversitesi Yay., 1978.
23. Hawkes, Terence, **Metaphor**, Methuen, London and New York, 1984.
24. Hançerlioğlu, Orhan, **Felsefe Ansiklopedisi-Kavramlar ve Akımlar**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1976.
25. Hodge, Robert ve Kress Gunther, **Social Semiotics**, New York, Cornell University Pres,1988.
26. Moran, Berna, **Edebiyat Kuramları ve Eleştiri**, İstanbul, Cem Yayını, 1991.
27. Propp, Vladimir, **Masalın Biçimbilimi**, çev. Mehmet Rifat- Sema Rifat, BFS Yay., 1985.
28. Rifat, Mehmet, **Dilbilim ve Göstergebilimin Çağdaş Kuramları**, İstanbul, Düzlem Yayını, 1990.
29. Rifat, Mehmet, **Göstergebilimin ABC'si**, Simavi Yayınları, 1992.
30. Rifat, Mehmet, **XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları, I. Tarihçe ve Eleştirel Düşünceler**, İstanbul, YKY, 1998.
31. Rifat, Mehmet, **Gösterge Eleştirisi**, İstanbul, Kaf Yay., 1999.
32. Saussure, F. de, **Genel Dilbilim Dersleri I-II**, çev. Berke Vardar, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1985.
33. Sebeok, Thomas, **Signs An Introduction to Semiotics**, Univerity of Toronto Pres, Toronto and Buffalo, 1994
34. Sebeok, Thomas, **The Forms of Meaning**, Mouton de Gruyter, Berlin and New York, 2000.
35. Scholes, Robert, **Semiotics and Interpretation**, Yale University Pres, New Haven and London, 1982.
36. Searle, John R, **Söz Edimleri**, çev. Levent Aysever, Ayraç Yay., Ankara, 2000.
37. TDK, **Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, Ankara, Güney Matbaacılık ve Gazetecilik TAO, 1949.
38. **The Cambridge Encyclopedia of Language**, David Crystal, Cambridge U. Pres, Cambridge, 1987.
39. **Linguistics for Students of Literature**, Traugott, Elizabeth Closs and Pratt, Mary Louise New York, Harcourt Brace Jovanovich, 1980.
40. Üçok, Necip, **Genel Dilbilim**, İst., Multilingual Yay., 2004.
41. Vardar, Berke, **Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü**, Ankara, TDK, 1980.
42. Vardar, Berke, **Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri**, Ankara, TDK, 1982.

43. Vendryes, J.V., **Dil ve Düşünce**, çev. Berke Vardar, İst., Multilingual Yay., 2001.
44. Wardhaugh, Ronald, **Introduction to Linguistics**, New York, McGraw-Hill Book Company, 1977.
45. Yücel, Tahsin, **Anlatı Yerlemleri**, İst., YKY, 1995.
46. Yücel, Tahsin, **Yapısalcılık**, İst., YKY, 1999.
47. <http://www.wordiq.com/dictionary/Semiotics.html>
48. <http://www.rdillman.com/HFCL/TUTOR/Semiotics/sem1.html>
49. <http://www.pespmc1.vub.ac.be/SEMIOTER.html#Sign>
50. <http://www.aber.ac.uk/media/Documents/S4B/sem-gloss.html>
51. http://www.wsu.edu/~ice_age/semiotics.htm
52. <http://www.sil.org/linguistics/glossary/>
53. http://www.arts.auc.bc.ca/fina/glossary/s_list.html#semiotics
54. http://www.revue-texto-net/Biblio/Glossaire_en.html#head
55. <http://www.isisemiotics.fi/semiotics.html>
56. http://www.lchc.ucsd.edu/MCA/Mail/xmcamail.1996_01.dir/0238.html
57. <http://www.zhurnal.ru/staff/garny/english/index.htm>
58. <http://www.rdillman.com/HFCL/GLOSS/hfclglossS.html#SEMIOTICS>
59. <http://www.rdillman.com/hfcl/TUTOR/tutor0.html>
60. <http://www.geocities.com/CollegePark/9349/sa-index.html>
61. http://www.geography.dur.ac.uk/teaching/level1/module3/3_7/docs/textanalysis_3-html
62. http://www.wordiq.com/definition/Literary_semiotics
63. <http://www.chass.utoronto.ca/epc/srb/cyber/sim1.html>
64. <http://www.chass.utoronto.ca/epc/srb/cyber/cyber.html>
65. <http://www.cultsock.ndirect.co.uk/MUHome/cshtml/semiomean/berlomea2.html>
66. <http://www.chass.utoronto.ca/french/as-sa/ASSA-No5/index.htm>
67. <http://www.cultsock.ndirect.co.uk/MUHome/cshtml/indices/glossary.html>
68. <http://www.chass.utoronto.ca/french/as-sa/ASSA-No13/index.html>
69. <http://www.chass.utoronto.ca/french/as-sa/ASSA-11-12/index.html>
70. <http://www.chass.utoronto.ca/french/as-sa/ASSA-No1/index.html>
71. http://www.ling.kgw.tu-berlin.de/semiotik/english/index_e.htm
72. <http://www.icomm.uoregan.edu/~cbybee/i388/index.html>
73. <http://www.ic.arizona.edu/~comm300/mary/semiotics/barthes.terms.html>
74. http://www.press.jhu.edu/books/hopkins_guide_to_literary_theory/entries/narratology.html
75. <http://www.vlc.polyu.edu.hk/academicwriter/evidence/Paraphrase/paraphrase.htm>
76. http://www.cs.cf.ac.uk/fun/welsh/Glossary_main.html

77. <http://www.uta.edu/english/TAR/officeweb/defs1.htm>
78. <http://athena.english.vt.edu/~baugh/bosch/R-A-Main.htm>
79. <http://humanities.byu.edu/rhetoric/Figures/A/allegory.htm>
80. <http://www.aber.ac.uk/media/Documents/S4B/sem08.html>
81. <http://www.aber.ac.uk/media/Documents/S4B/sem06.html>
82. <http://www.aber.ac.uk/media/Documents/S4B/sem-gloss.html>
83. <http://www.aber.ac.uk/media/Documents/S4B/sem09.html>
84. <http://www.aber.ac.uk/media/Documents/S4B/sem05.html>
85. <http://www.aber.ac.uk/media/Documents/S4B/sem03.html>
86. <http://www.aber.ac.uk/media/Documents/S4B/sem02.html>
87. <http://www.aber.ac.uk/media/Documents/S4B/sem04.html>
88. <http://www.indiana.edu/~educp550/shtcrs.html>
89. http://www.wsu.edu/~ice_age/glossary.htm
90. <http://www.rdillman.com/HFCL/TUTOR/Semiotics/sem2.html>
91. <http://www.rdillman.com/HFCL/TUTOR/Semiotics/sem3.html>
92. <http://www.rdillman.com/HFCL/TUTOR/Semiotics/sem4.html>
93. <http://www.rdillman.com/HFCL/TUTOR/Semiotics/sem1.html>
94. http://www.arthist.lu.se/kultsem/encyclo/denotation_connotation.html
95. <http://www.arthist.lu.se/kultsem/encyclo/icon.html>
96. <http://www.arthist.lu.se/kultsem/encyclo/isotopy.html>
97. <http://www.arthist.lu.se/kultsem/encyclo/metonymy.html>
98. http://labweb.education.wisc.edu/Semiotics/definitions/defined_semiotics.html
99. <http://www.olinda.com/VC/lectures/Semiotics/semiotics.htm>
100. http://iupress.indiana.edu/instruct_guide/anacult/chapter2.html
101. http://homepages.waymark.net/~bikechic/def_signs.html
102. <http://www.hw.ac.uk/langWWW/lingloss.html>
103. http://www.press.jhu.edu/books/hopkins_guide_to_literary_theory/entries/narratology.html
104. <http://www.cultsock.ndirect.co.uk/MUHome/cshtml/semiomean/semio1.html>
105. <http://www.aber.ac.uk/media/Documents/S4B/sem08a.html>
106. http://www.labweb.education.wisc.edu/Semiotics/definitions/defined_semiotics.html
107. <http://www.olinda.com/VC/lectures/Semiotics/semiotics.htm>
108. http://iupress.indiana.edu/instruct_guide/anacult/chapter2.html
109. http://homepages.waymark.net/~bikechic/def_signs.html
110. <http://www.hw.ac.uk/langWWW/lingloss.html>

© <http://www.ege-edebiyat.org>